

INTEGRIRANA STRATEGIJA RAZVOJA OPĆINE ČITLUK 2019.-2027.

Općinski razvojni tim
Veljača 2019., Čitluk

I. SADRŽAJ

I. SADRŽAJ	2
II. UVOD	4
III. METODOLOGIJA	5
IV. STRATEŠKA PLATFORMA	6
IV.1. Socio-ekonomska analiza	6
1. Zemljopisni položaj i prirodne karakteristike	6
2. Demografske karakteristike i kretanja	7
2.1. Broj stanovnika i prirodni priraštaj	7
2.2. Struktura stanovništva	7
2.3. Prostorni raspored stanovništva	8
2.4. Migracije stanovništva	9
3. Pregled stanja i kretanja lokalnog gospodarstva	9
3.1. Broj i struktura poduzeća i obrta	10
3.2. Kretanje ukupnih prihoda i rashoda, te prosječna plaća	12
3.3. Vanjskotrgovinska razmjena	13
3.4. Poslovna infrastruktura	14
3.5. Veće investicije u gospodarstvu	15
3.6. Turistička infrastruktura i potencijali	15
3.7. Poljoprivredni potencijali i proizvodi	17
4. Pregled stanja i kretanja na tržištu rada	21
4.1. Zaposlenost	21
4.2. Nezaposlenost	22
4.3. Umirovljenici	23
5. Pregled stanja i kretanja u području društvenog razvitka	23
5.1. Obrazovanje	23
5.2. Kultura i sport	28
5.3. Zdravstvena i socijalna zaštita	30
5.4. Imovinska i osobna sigurnost građana	33
5.5. Civilna zaštita i rizici od nepogoda	34
5.6. Civilno društvo	35
6. Stanje javne infrastrukture i javnih usluga	37
6.1. Stanje prometne infrastrukture	37
6.2. Stanje tehničke infrastrukture	37
6.3. Stanje komunalne infrastrukture i usluga	39
6.4. Stanje administrativnih usluga gradske uprave	41
7. Stanje okoliša i prirodni resursi	43
7.1. Stanje zraka	43
7.2. Stanje vodnih resursa	43
7.3. Stanje zemljišta	43
7.4. Biljni i životinjski svijet	44
7.5. Upravljanje otpadom	45
7.6. Energetska učinkovitost	48
7.7. Stanje prirodnog i kulturno- povijesnog nasljeđa	49
8. Stanje prostorno-planske dokumentacije	50

9. Analiza proračuna.....	51
IV.2. STRATEŠKO FOKUSIRANJE	54
IV.3. VIZIJA I STRATEŠKI CILJEVI	57
V. SEKTORSKI RAZVOJNI PLANOVI	60
V.1. Usklađenost, komplementarnost i međusobni utjecaj sektorskih planova.....	60
V.2. Plan lokalnog ekonomskog razvoja	60
V.2.1. Pregled sektorskih ciljeva s očekivanim ishodima i pokazateljima	62
V.2.2. <i>Usklađenost sa strateškim dokumentima viših razina</i>	62
V.2.3. <i>Inicijative međuopćinske suradnje</i>	63
V.2.4. <i>Programi, projekti i mjere</i>	63
V.3. Plan društvenog razvoja	65
V.3.1. Pregled sektorskih ciljeva s očekivanim ishodima i pokazateljima	65
V.3.2. <i>Usklađenost sa strateškim dokumentima viših razina</i>	66
V.3.3. Inicijative međuopćinske suradnje.....	66
V.3.4. Programi, projekti i mjere	67
V.4. Plan zaštite okoliša i infrastruktura.....	68
V.4.1. Pregled sektorskih ciljeva s očekivanim ishodima i pokazateljima	68
V.4.2. <i>Usklađenost sa strateškim dokumentima viših razina</i>	69
V.4.3. <i>Inicijative međuopćinske suradnje</i>	70
V.4.4. Programi, projekti i mjere	70
VI. Operativni plan.....	72
VI.1. Plan provedbe i indikativni financijski okvir za 2019.-2021.	72
VI.2. Pregled organizacijskih i ljudskih kapaciteta za implementiranje, praćenje i vrednovanje Strategije	82
VII. Privitci.....	84
Privitak 1 – Integrirani pregled strategije.....	84
Privitak 2: Alat za koherentnost s tabelama varijabli za praćenje pokazatelja Strategije lokalnog razvoja	96
Privitak 3: Plan provedbe strateških projekata i mjera za tri godine (1+2) u Excelu.....	96
Privitak 4: Projektni obrasci.....	96
Privitak 5: Procjena mogućnosti financiranja prioriteta Strategije lokalnog razvoja (za razdoblje 2019.-2023.).....	96

II. UVOD

Strategija integriranog razvoja 2019.–2027. godine je ključni strateško-planski dokument općine Čitluk, koji će poticati budući rast i razvoj zajednice. Strategija razvoja obuhvaća društvenu i gospodarsku sferu, ali i aspekte zaštite i poboljšanja okoliša i prostornog uređenja. Strategija je izrađena kao okvir za definiranje zajedničkih ciljeva, poticanje lokalnih snaga, ali i kao odgovor na izazove budućeg razvoja i sveukupnog života u općini Čitluk. Kao takva, Strategija integriranog razvoja je u skladu sa strategijama i politikama na višim razinama vlasti, ali i s drugim sektorskim strategijama i zakonskim okvirima na državnoj, entitetskoj i županijskoj razini.

Strategiju razvoja općine Čitluk 2019.-2027. godine izradio je Općinski razvojni tim kojega je imenovao načelnik, uz puno sudjelovanje javnog, privatnog i nevladinog sektora. Svrha dokumenta je informiranje cjelokupne javnosti i privatnog sektora o razvojnom putu općine, te predstavlja osnovu za izradu detaljnih planova i programa u pojedinim sektorima, kreira osnovu za praćenje napretka te ohrabruje suradnju i dogovor u planiranju različitih razina vlasti i društveno-gospodarskih partnera.

Vizija razvoja i strateški ciljevi razvoja općine Čitluk definirani su za razdoblje od 10 godina. Prihvaćajući činjenicu da postavljanje ciljeva podrazumijeva ne samo odgovor na pitanje „što“, već i „kako“, te da je odgovor na to pitanje od ključnog značaja za kvalitetnu provedbu Strategije, Razvojni tim je izradio sektorske planove i operativni dio Strategije. Sektorski planovi, sektorski ciljevi, programi, projekti i mjere, usmjereni su na poboljšanje kvaliteta života u općini, i definirani su za razdoblje od 5 godina. Okvirni operativni plan je izrađen za tri godine i obuhvaća listu prioriternih programa i projekata/mjera koji će se realizirati u prve tri godine Strategije s detaljnim prikazom proračunskih i vanjskih izvora sredstava potrebnih za projektnu realizaciju, čime se stvara osnova za dostizanje sektorskih i strateških ciljeva.

Prioritetni programi i projekti nisu samo osnova za korištenje lokalnih i drugih domaćih izvora sredstava, nego i dobra osnova za pristup vanjskim izvorima sredstava, poput Instrumenta za predpristupnu pomoć (IPA) programa Europske unije, ali i drugih programa potpore u Bosni i Hercegovini.

Pri izradi Strategije razvoja posebno se vodilo računa o ostvarivanju vodoravne intersektorske usklađenosti te uspravne usklađenosti Strategije sa strategijama i planovima na drugim razinama. Dodatan značaj je dat poticanju partnerstava svih bitnih dionika na lokalnoj razini, uključivanju svih ranjivih grupa, mogućim inicijativama međuopćinske suradnje, privlačenju investicija iz dijaspore te aspektu energetske učinkovitosti.

Preduvjet za kvalitetnu i pravodobnu provedbu Strategije jeste prepoznavanje njezinog značaja od strane sveukupne lokalne zajednice i viših razina vlasti, ali i uspostava Strategijom predviđenih mehanizama za njezinu provedbu, izvještavanje, dopunjavanje i sveukupnu operacionalizaciju, a što je zadatak koji općini Čitluk, ali i svim drugim dionicima u lokalnoj zajednici, predstoji u sljedećem razdoblju.

III. METODOLOGIJA

U izradi Integrirane strategije razvoja općine Čitluk korištena je standardizirana Metodologija za integrirano planiranje lokalnog razvoja (MiPRO). Prihvaćena je i preporučena od strane entitetskih vlada te Saveza općina i gradova iz oba entiteta. Navedena metodologija je pripremljena u okviru Projekta integriranog lokalnog razvoja (ILDLP) koji je zajednički projekt Švicarske agencije za razvoj i suradnju (SDC) i Razvojnog programa Ujedinjenih naroda (UNDP). MiPRO metodologija je u potpunosti usklađena s postojećim zakonskim okvirom, kojim je definirano planiranje razvoja na lokalnoj razini, gdje je općinska uprava nositelj procesa izrade i provedbe strategije, uz maksimalno uključivanje svih drugih dionika života u lokalnoj zajednici. Nadalje, MiPRO je u potpunosti usuglašen s vodećim načelima i pristupima strateškom planiranju koje promovira Europska unija. Vodeća načela na kojima se temelji Strategija razvoja općine Čitluk su održivost i socijalna uključenost. Održivost kao princip integrira gospodarski i aspekt zaštite okoliša, dok načelo socijalne uključenosti podrazumijeva jednake mogućnosti za sve i pravičnost u smislu identificiranja potreba i interesa socijalno osjetljivih skupina stanovništva. Nadalje, Strategiju razvoja karakterizira integracija (što znači da su gospodarski, društveni i aspekt zaštite okoliša promatrani kao neodvojivi dijelovi jedne cjeline) i participacija (svi zainteresirani dionici su angažirani i doprinijeli su izradi Strategije).

Proces izrade Strategije operativno je vodio Razvojni tim općine Čitluk, a u samom procesu stvoreni su mehanizmi za građansko sudjelovanje, dominantno kroz rad Partnerske grupe – savjetodavnog tijela koje čine predstavnici javnog, privatnog i nevladinog sektora.

Polazna točka za izradu Strategije razvoja općine Čitluk bila je analiza postojećih strateških dokumenata, kako na lokalnoj, županijskoj, tako i na razini FBiH, kao i stupanj njihove realizacije, zatim, analiza svih konkurentnih prednosti, nedostataka, kao i prijetnji i mogućnosti iz neposrednog okruženja. Pristupilo se i utvrđivanju kapaciteta i stupnja razvijenosti ljudskih resursa neophodnih za izradu i provedbu Strategije. Cjelovita analiza stanja je uključila nalaze relevantnih kvantitativnih i kvalitativnih podataka iz primarnih i sekundarnih izvora.

Najvažniji segment Strategije predstavlja njezin strateški dio, odnosno, strateška platforma, koja obuhvaća socio-ekonomsku analizu, strateške pravce razvoja, viziju razvoja i strateške ciljeve razvoja. Strateška platforma Strategije je dominantno djelo Razvojnog tima. Sektorske planove razvoja gospodarstva, društva i zaštite okoliša izradile su za tu svrhu osnovane sektorske radne skupine koje su činili predstavnici javnog, privatnog i nevladinog sektora. U završnom dijelu procesa Razvojni tim je, na bazi načela integracije, objedinio i uskladio sektorske dokumente te izradio okvirne trogodišnje planove provedbe, uključujući i plan razvoja organizacijskih kapaciteta i ljudskih potencijala nužnih za proces provedbe Strategije. Kako bi se omogućila djelotvorna provedba Strategije, potrebna je potpuna usklađenost financijskog okvira Strategije s proračunom Općine.

IV. STRATEŠKA PLATFORMA

IV.1. Socio-ekonomska analiza

1. Zemljopisni položaj i prirodna obilježja

Općina Čitluk se nalazi u jugozapadnom području Hercegovine. Područje današnje općine Čitluk, odnosno Brotnja, prvi se put u povijesti spominje 1306./07. godine u trgovačkim odnosima s Dubrovnikom. Taj do sada najstariji nadnevak nađen je u dubrovačkom Povijesnom arhivu, što nas upućuje na činjenicu da je Brotnjo u to doba bilo povezano s tim primorskim gradom još u srednjem vijeku. Od kraja pedesetih godina prošlog stoljeća kao administrativno središte Brotnja razvija se gradić Čitluk.

Danas se općina Čitluk (Brotnjo) nalazi u sastavu Hercegovačko-neretvanske županije i obuhvaća prostor površine 181 km². Općina Čitluk graniči s gradovima: Mostarom, Čapljina, Ljubuški i Široki Brijeg. Sjeveroistočno od granica općine teren se spušta prema Mostarskom blatu i jugozapadno prema dolini Trebižat, a na njezinoj jugoistočnoj strani prema toku rijeke Neretve.

Sa širim područjem općina je vezana regionalnim cestama koje je povezuju s najznačajnijim magistralnim pravcem M-17 (Sarajevo-Mostar-Ploče, dio europskog pravca E-73) i magistralnim pravcem M-6 Grude-Ljubuški-Čapljina-Stolac-Trebinje. Na područje općine nalazi se i dionica najznačajnije željezničke pruge u BiH sa željezničkom stanicom u Biletić Polju. Navedene prometnice i sama općina nalaze se u servisnom području Zračne luke Mostar, što upućuje na činjenicu da općina Čitluk ima zadovoljavajući geoprometni položaj.

U općini Čitluk je 27 MZ koje se, uz općinsko središte Čitluk, prostiru na sljedeća naseljena mjesta: Bijakovići, Biletići, Blizanci, Blatnica, Dobro Selo, Čalići, Čerin, Dragićina, Veliki Ograđenik, Mali Ograđenik, Gradnići, Hamzići, Krehin Gradac, Kručevići, Međugorje, Paoča, Potpolje, Služanj, Tepčići i Vionica.

Zbog položaja između kontinentalnog zaleđa na zapadu i sjeverozapadu s jedne strane i doline Neretve na istoku i jugoistoku s druge strane, općina Čitluk ima izrazito dobar zemljopisni položaj. Najviša točka općine Čitluk nalazi se na planini Trtla 582 mnv, a najniža u mjestu Kručevići i iznosi 22 mnv.

Klima u općini Čitluk je sredozemna s izrazito dugim, toplim i sušnim ljetima te blagim zimama, barem za onaj prostor općine koji je uglavnom ili 99% nastanjen i gdje se odvija gospodarski i svaki drugi život. Vrlo malim dijelom teritorija općina Čitluk ulazi u planinsko područje i to na prostoru planine Trtla, te se može reći da općina Čitluk na tim prostorima ima i planinske klime. Na prostoru općine Čitluk ima oko 1700 sati sunčanog razdoblja u godini ili oko 170 dana u godini, (ovi podaci su procijenjeni nakon analize podataka iz okruženja). Prosječna godišnja količina padalina za prostor općine Čitluk je oko 1200 mm padalina.

Rubnim područjem općine protječe rijeka Neretva koja je bogata plemenitom ribom, a uz grad Čitluk protječe potok Lukoć. Okolna brda, Crnica (na jugu, vrh Križevac 520m n/m), Trtla i Ozren (na sjeveru vrh 510 m n/m), obiluju tipičnim mediteranskim raslinjem, makijom, ljekovitim biljem i divljači.

Sektor u kojem je, po prirodnom potencijalu, Čitluk najsiromašniji su površinske vode. Jedini stalni vodeni tok je riječni tok rijeke Neretve koja u dužini od cca 9 km dodiruje rub općine Čitluk. Drugi vodeni tokovi su prvenstveno vezani za kišna razdoblja tj. jesenje i zimsko, kada brojni podzemni tokovi izlaze na površinu. Najznačajniji je potok Lukoć koji izvire s ruba Broćanskog polja na vrelu Elezovac u mjestu Hamzići i teče cijelim poljem te uz rub Čitluka protječe kroz Međugorje i utječe u rijeku Studenčicu u Studencima. Ne tako dug, ali dosta značajan, je vodotok potoka Dunajca koji izvire u mjestu Biletić Polje i ulijeva se u rijeku Neretvu. U neposrednoj blizini Dunajca i Neretve smješten je i vodozahvat za cijelu općinu Čitluk, na nadmorskoj visini od 24 mnv.

Također, u jesenskom i zimskom razdoblju na rubu Broćanskog polja, nakon višednevnih oborina aktivna postaju podzemna vrela i dolazi do plavljenja cijelog Čitlučkog polja te ova voda ide dalje kroz potok Lukoć kroz branu sagrađenu pedesetih godina prošlog stoljeća, koja je bila zamišljena kao sustav akumulacije za natapanje međugorskog polja, a koja sada štiti uži centar Međugorja od poplava.

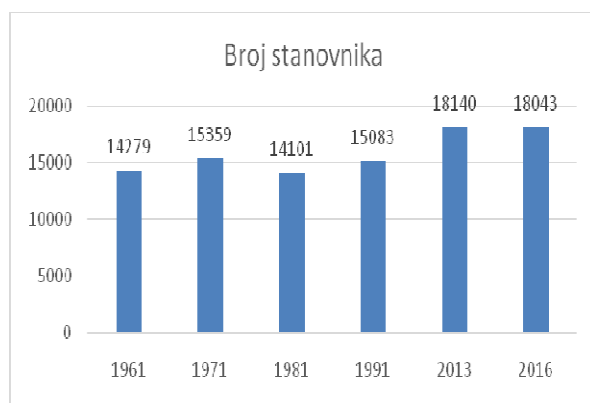
2. Demografske karakteristike i kretanja

2.1. Broj stanovnika i prirodni priraštaj

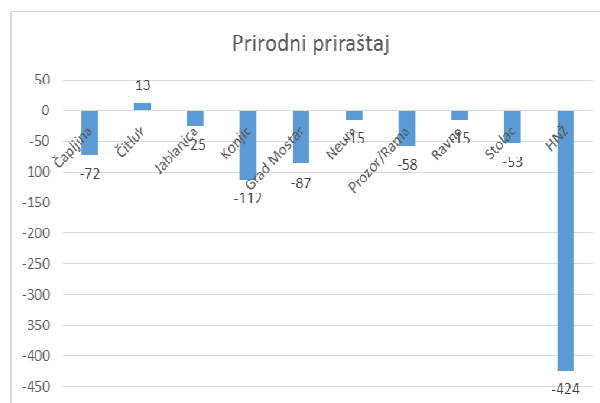
Općina Čitluk prema zadnjem popisu stanovništva iz 2013. godine ima 18.140 stanovnika. Čitluk je, uz općine Neum i Čapljinu, jedina općina u Hercegovačko-neretvanskoj županiji koja je zabilježila porast broja stanovništva u odnosu na popis iz 1991. godine. (slika 1.) Naime, prema popisu stanovništva koji je proveden 1991. godine općina Čitluk je imala 15.083 stanovnika. U odnosu na to razdoblje došlo je do povećanja broja stanovništva za nešto više od 18% prema popisu stanovništva iz 2013. godine.

Kretanje broja stanovnika u općini Čitluk prema popisima stanovništva u zadnjih 50 godina, tj. od 1961. do popisa stanovništva iz 2013. godine ima pozitivan trend kretanja. Naime, ukupan broj stanovnika u zadnjih 50 godina povećao se za 21%. (slika 1.) U 2016. godini je prema procjeni Federalnog zavoda za statistiku u općini Čitluk nazočno 18.043 stanovnika, što je neznatno smanjenje u odnosu na popis stanovništva iz 2013. godine.

Uspoređujući broj stanovnika prema popisima možemo vidjeti kako je najveći pad broja stanovnika zabilježen u popisu stanovništva iz 1981. godine. Međutim, od tada se bilježi stalan porast broja stanovnika. To je ponajviše rezultat povećanih gospodarskih aktivnosti u općini Čitluk, a prvenstveno zahvaljujući Međugorju kao najvećem turističkom središtu u Bosni i Hercegovini. Prema procjeni Federalnog zavoda za programiranje razvoja u 2016. godini je bilo 18.043 stanovnika što je nešto manje od broja stanovnika prema popisu stanovništva iz 2013. godine.

Slika 1: Kretanje broja stanovnika 1961.-2013. (Izvor: Popisi stanovništva)

Slika 2: Prirodni priraštaj u 2016. godini (Izvor: FZPR)

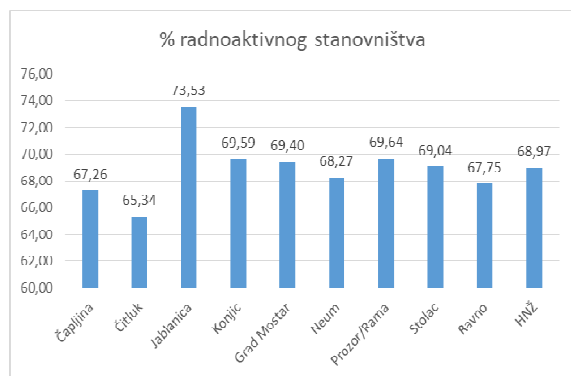
Trend porasta broja stanovnika se očekuje i u budućnosti. Naime, prema podacima Federalnog zavoda za programiranje razvoja u 2016. godini, u općini Čitluk je zabilježeno više rođenih nego umrlih osoba čime se u odnosu na prethodno četverogodišnje razdoblje bilježi pozitivan prirodni priraštaj. U odnosu na druge jedinice lokalne samouprave u Hercegovačko-neretvanskoj županiji, kao i u odnosu na Hercegovačko-neretvansku županiju u cjelini u istom razdoblju, općina Čitluk jedina je zabilježila pozitivan prirodni priraštaj u 2016. godini. (slika 2.)

2.2. Struktura stanovništva

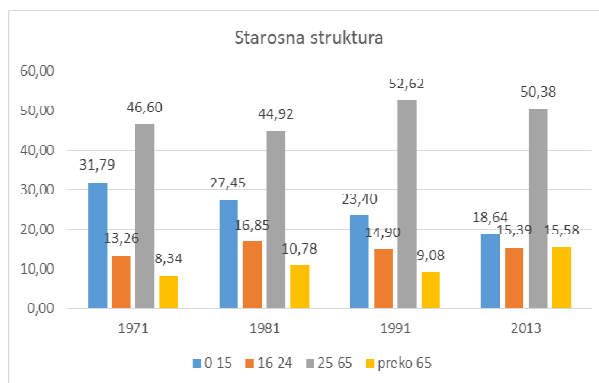
Prema podacima popisa stanovništva iz 2013. godine, 98% stanovništva je hrvatske nacionalnosti. Ostale nacionalne skupine čine nešto više od 1% stanovništva, od čega su Bošnjaci 0,16%, Srbi 0,10%, a ostatak je nepoznat ili se ne izjašnjava.

Prema popisu stanovništva iz 2013. godine prosječna starost stanovništva u općini Čitluk je 38,2 godine. U starosnoj strukturi stanovništva, radno-aktivno stanovništvo (između 15-64 godina starosti) čini 65,3%.

U odnosu na druge općine u HNŽ, pa i u odnosu na samu županiju, općina Čitluk ima najmanji postotni udio radno aktivnog stanovništva. (Slika 3.)

Slika 3: Radno aktivno stanovništvo (Izvor: popis stanovništva iz 2013.)

Slika 4. Starosna struktura stanovništva (Izvor: Popisi stanovništva)

Analizirajući starosnu strukturu stanovništva u zadnjih 50 godina (slika 4.), tj. od popisa stanovništva iz 1971. godine, pa do popisa stanovništva iz 2013. godine, razvidno je da se starosna struktura stanovništva kreće u negativnom smjeru. Naime, udio stanovništva do 15 godina starosti konstantno je u padu, dok se udio od 25 do 65 i preko 65 godina starosti povećava. Ovo nam pokazuje da općina Čitluk pokazuje trend starenja, iako se ukupan broj stanovništva povećava. U 2017. godini je prema procjeni broja prisutnog stanovništva u općini Čitluk bilo 2928 stanovnika do 15 godina starosti, što je 16% od ukupnog broja stanovnika.

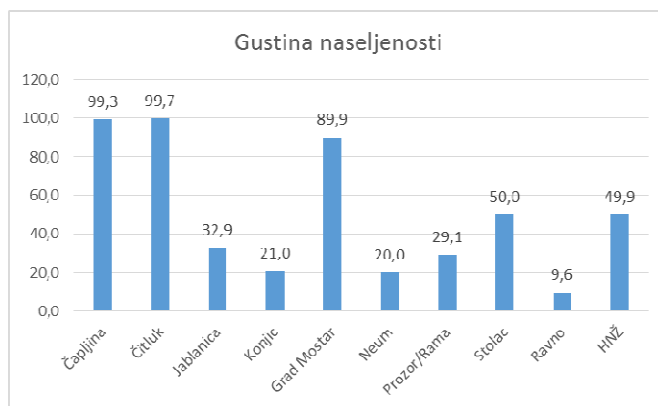
Do povećanja broja stanovnika u navedenom vremenskom razdoblju došlo je iz više razloga, a to su:

- doseljavanje određenog broja obitelji iz drugih dijelova BiH i iz inozemstva, u prvom redu na područje Međugorja i Bijakovića. Tijekom rata su neke obitelji bile prognane sa svojih ognjišta, a nakon rata je određeni broj obitelji doselio radi poslovnih aktivnosti u svezi sa turizmom
- drugi razlog povećanja broja stanovnika je povrat ljudi s rada iz inozemstva u prvom redu nakon ostvarivanja prava na mirovinu.

U oba slučaja se uglavnom radilo o pojedincima i obiteljima u srednjoj i starijoj životnoj dobi.

2.3. Prostorni raspored stanovništva

Općina Čitluk u svom sastavu ima 24 naseljena mjesta i najgušće je naseljena općina u Hercegovačko-neretvanskoj županiji, kao i u cijeloj Hercegovini. Prema podacima Federalnog zavoda za programiranje razvoja gustoće naseljenosti u općini Čitluk u 2016. godini bilo je 99,7 stanovnika na kvadratni kilometar. Prema istom izvoru općina Čitluk ima duplo veću gustoću naseljenosti u odnosu na HNŽ.

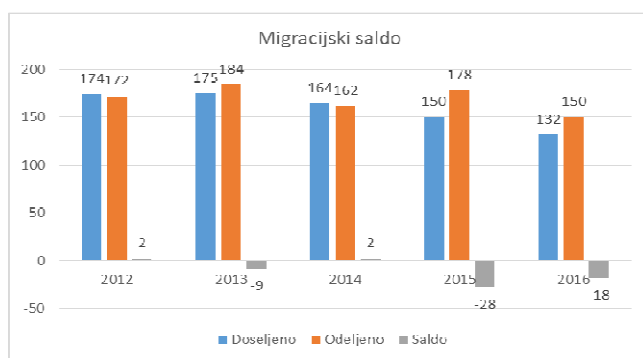
Slika 5. Gustina naseljenosti u HNŽ u 2016. (Izvor: FZZPR)

Najnaseljenija mjesta u općini Čitluk su samo središte općine, odnosno urbana jezgra općine, Međugorje, Blatnica i Veliki Ograđenik. U navedenim mjestima živi cca 30% stanovnika općine Čitluk.

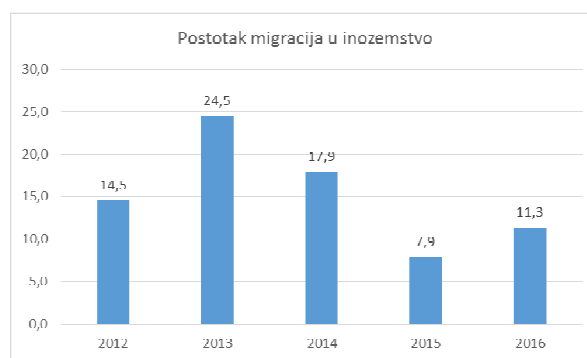
2.4. Migracije stanovništva

Velika većina migracijskih kretanja stanovništva iz i u općinu Čitluk su kretanja unutar BiH, odnosno unutar Federacije BiH. Analizirajući migracijski saldo vidimo da je migracijski saldo u zadnje dvije promatrane godine negativan, odnosno veći je broj odseljenih nego doseljenih. (slika 6.)

Promatrajući udio stanovništva koje odlazi u inozemstvo, vidimo da je najveći udio bio 2013. godine te da je nakon toga opadao sve do 2016. kada se ponovno bilježi porast u odnosu na 2015. (slika 7.) Naime, u 2013. godini Republika Hrvatska je postala članica EU te su se zato osobe s dvojnim državljanstvom mogle slobodno nastanjivati u EU.

Slika 6: Migracijski saldo u općini Čitluk (Izvor:FZS)

Slika 7: Migracije u inozemstvo (Izvor: FZS)

Općina Čitluk, kao i cijeli prostor zapadne Hercegovine, je kroz protekla desetljeća, pa tako i u novije vrijeme, bila orijentirana prema inozemstvu te se tako i veliki broj Čitlučana nalazi u inozemstvu, trajno ili privremeno. Međutim, u općini Čitluk ne postoje udruge ni inicijative koje vode brigu o kontaktima s dijasporom, te zato ne postoje konkretni i točni podaci o dijaspori, tj. o njezinom točnom broju i strukturi. Stoga se otvara prostor za pokretanje inicijativa za privlačenje dijaspore koju prije svega treba identificirati i strukturirati.

Zaključna razmatranja

Općina Čitluk pokazuje tendenciju porasta broja stanovnika, ali u isto vrijeme i smanjenje udjela stanovništva do 15 godina starosti. Također, u posljednje vrijeme je primjetan i trend iseljavanja, što je svojstveno cijeloj regiji, a ne samo općini Čitluk. Međutim, ovi negativni trendovi su manji nego na razini Županije i to zahvaljujući ponajviše značajnoj gospodarskoj dinamici. Uzimajući u obzir ove zaključke potrebno je razvijati mjere kojima će se omogućiti otvaranje novih radnih mjesta, te istodobno razvijati i bolji uvjeti rada i kvalitete života u općini Čitluk.

3. Pregled stanja i kretanja lokalnog gospodarstva

Prema izračunu indeksa razvijenosti od strane Federalnog zavoda za programiranje razvoja, općina Čitluk se ubraja među 10 najrazvijenijih općina u Federaciji BiH, tj. nalazi se na drugom mjestu po rangu razvijenosti u Federaciji BiH, dok je na prvom mjestu po rangu razvijenosti u HNŽ. (tablica 1.)

Tabela 1: Rang razvijenosti u FBiH u 2016. godini (Izvor: FZZPR)

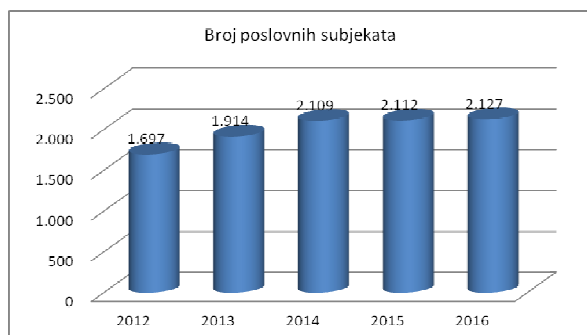
Općine	Stepen zaposlenosti u %	Stepen nezaposlenosti u %	Broj učenika /osn+ sred/ na 1000	Prihodi po glavi stanovnika	Indeks odsutnog stanovništva	Federacija BiH = 100					Indeks razvijenosti	Rang
						Stepen zaposlenosti	Stepen nezaposlenosti	Broj učenika na 1000 stanovnika	Prihodi po glavi stanovnika	Odsutno stanovništvo		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Centar	111,0	15,4	190	520	-31,4	377,2	165,7	154,4	332,7	43,0	214,6	1
Čitluk	51,8	30,6	142	225	19,6	176,2	131,7	115,5	144,2	298,0	173,1	2
Ravno	3,7	31,9	6	19	78,2	12,7	128,8	4,6	12,0	590,5	149,7	3
N. Sarajevo	50,3	26,9	126	408	-28,9	171,0	140,0	102,8	261,4	55,7	146,2	4
Široki Brijeg	35,8	38,6	137	223	6,6	121,5	113,8	111,5	142,7	232,9	144,5	5
Ilidža	35,1	39,8	117	190	13,5	119,4	111,1	95,3	121,4	267,2	142,9	6
Posušje	25,4	40,9	134	131	18,9	86,2	108,7	108,8	83,7	294,4	136,4	7
Žepče	23,3	49,9	131	81	30,7	79,1	88,7	106,9	52,1	353,6	136,1	8
Grude	29,7	36,2	128	161	4,1	100,9	119,2	103,9	103,1	220,7	129,6	9
Neum	34,9	27,3	91	147	4,2	118,6	139,1	74,0	94,1	221,0	129,4	10

Međutim, ovaj rang razvijenosti treba uzeti s određenom rezervom, jer se u obračun indeksa razvijenosti ne uzimaju parametri koji bi uistinu okarakterizirali kvalitetu života. Naime, u izradi je novi način izrade indeksa razvijenosti u Federaciji BiH, ali još uvijek nije usvojen.

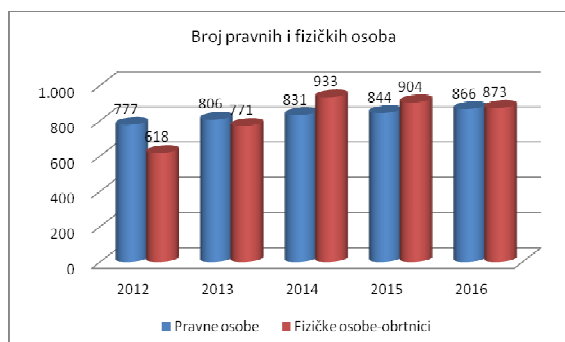
3.1. Broj i struktura poduzeća i obrta

Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku u općini Čitluk je u 2016. godini registrirano 2127 poslovnih subjekata. Prema istom izvoru, od 2012. godine broj poslovnih subjekata je u stalnom porastu, s tim da je od 2014. ovaj rast primjetno laganiji. (slika 8.)

U strukturi poslovnih subjekata nešto je više fizičkih osoba-obrtnika nego pravnih osoba, s tim da je od 2014. godine primjetan lagan porast broja pravnih osoba, dok je broj fizičkih osoba-obrtnika u laganom padu. (slika 9.). Kod pravnih osoba je najviše zastupljena trgovina na veliko i malo dok je kod obrta najviše zastupljena djelatnost pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane, što je i očekivano zbog turističkog karaktera općine. Kod pravnih osoba u 2016. godini od 866 subjekata 245 ih je u sektoru trgovine. Od 873 obrta u 2016. godini 381 su iz djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane.

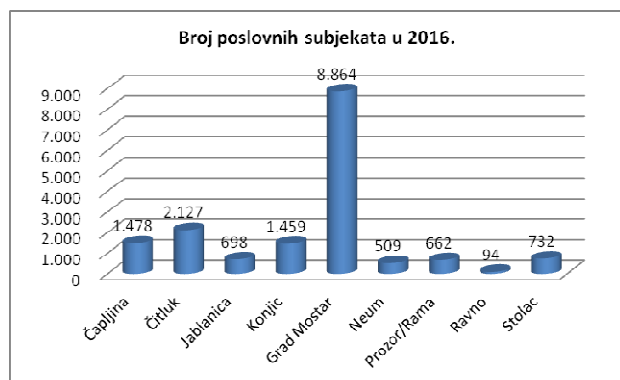

Slika 8: Broj poslovnih subjekata u općini Čitluk (Izvor: FZZPR)

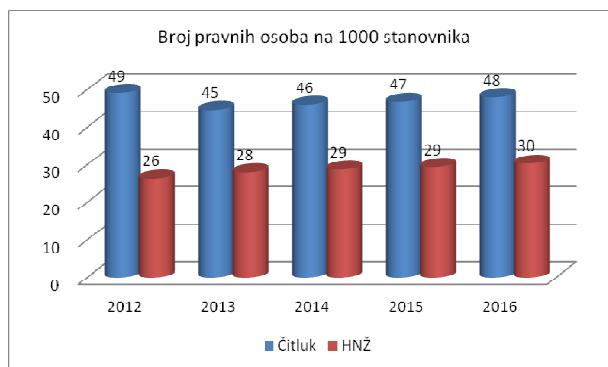

Slika 9: Broj pravnih i fizičkih osoba (Izvor: FZZPR)

Općina Čitluk je na drugom mjestu u HNŽ po ukupnom broju poslovnih subjekata u 2016. godini. Pored općine Čitluk veći broj registriranih poslovnih subjekata ima samo Grad Mostar. (slika 10.) Također, broj poslovnih subjekata na 1000 stanovnika je veći u općini Čitluk nego na razini Županije za oko 37%. (slika 11.)

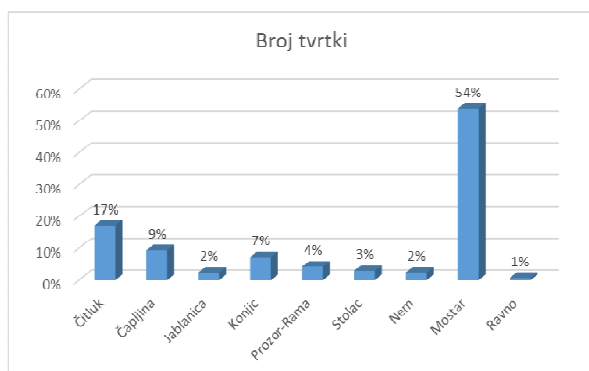
Slika 10: Broj poslovnih subjekata u 2016. (Izvor: FZZPR)

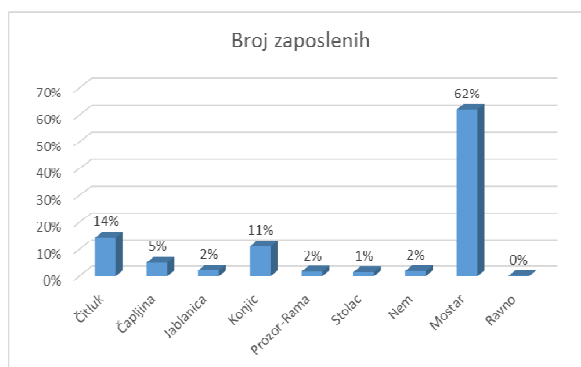
Slika 11: Broj pravnih osoba na 1000 stanovnika (Izvor: FZZPR)

Kada analiziramo broj poduzeća koja su predala završne financijske račune u 2016. godini, a prema podacima iz analize o poslovanju po općinama, koju su provele Poslovne novine, u općini Čitluk je u 2016. godini bilo 418 poduzeća koja su zapošljavala 4661 zaposlenog i koja su ostvarila 54.695.022 KM prihoda od izvoza te 1.157.073.309 KM prihoda od prodaje. Od ukupnog broja poduzeća (418) njih 319 ima status profitabilnih što je prilično dobar pokazatelj. Najveći broj zaposlenih je u poduzećima iz uslužnog sektora, odnosno iz sektora trgovine.

Kada ove podatke usporedimo s ostalim općinama u HNŽ vidjet ćemo da općina Čitluk, pored grada Mostara, ima daleko najbolje pokazatelje. Kako je vidljivo iz slike 12. općina Čitluk ima najveći udio broja poduzeća koja su predala završne račune u odnosu na ukupan broj tvrtki u HNŽ. Samo grad Mostar ima veći postotni udio broja poduzeća. Kada promatramo udio broja zaposlenih u ovim tvrtkama, općina Čitluk u odnosu na ostale općine iz HNŽ, s iznimkom grada Mostara, ima najveći broj registriranih poduzeća u postocima u odnosu na ukupan broj registriranih poduzeća u HNŽ, a ujedno i najveći broj zaposlenih u poduzećima na području općine Čitluk u odnosu na ukupan broj zaposlenih u HNŽ. (slika 13.)

Slika 12: Postotak tvrtki po općinama u HNŽ u odnosu na broj tvrtki u HNŽ u 2016. (Izvor: Poslovne novine)

Slika 13: Postotak broja zaposlenih u tvrtkama po općinama u odnosu na broj zaposlenih u tvrtkama u HNŽ u 2016. (Izvor: Poslovne novine)

Ako gledamo strukturu poslovnih subjekata po djelatnostima, uzimajući u obzir poslovne subjekte koji su predali završni račun, u 2017. godini najviše je onih koji se bave trgovinom na veliko i na malo (29,6%) nakon čega slijedi prerađivačka industrija (15,6%), a najmanje je onih koji rade u oblasti informacija i komunikacija (1,4%), tablica 2.

Tablica 2. Poslovni subjekti po djelatnostima u općini Čitluk, 2017. godina

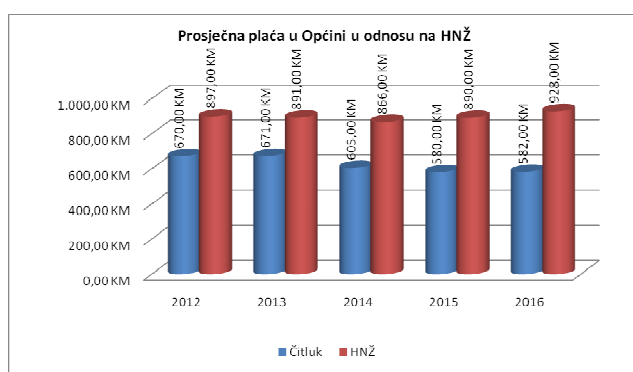
Izvor: Financijsko informatička agencija (FIA)

G - TRGOVINA NA VELIKO I NA MALO, POPRAVAK MOTORNIM VOZILA I MOTOCIKALA	29,6%
C - PRERAĐIVAČKA INDUSTRIJA	15,6%
I - DJELATNOSTI PRUŽANJA SMJEŠTAJA TE PRIPREME I USLUŽIVANJA HRANE	8,6%
N - ADMINISTRATIVNE I POMOĆNE USLUŽNE DJELATNOSTI	6,8%
F - GRAĐEVINARSTVO	6,1%

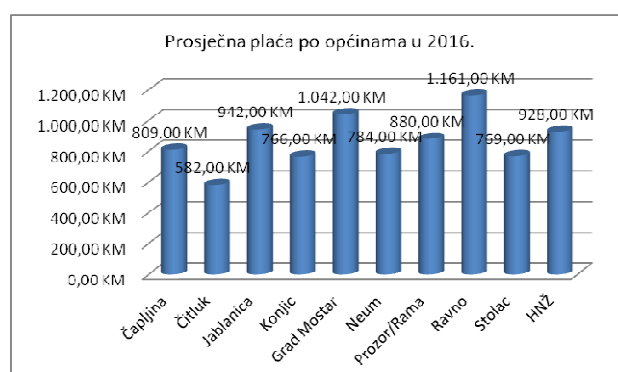
H - PRIJEVOZ I SKLADIŠTENJE	5,4%
M - STRUČNE, ZNANSTVENE I TEHNIČKE DJELATNOSTI	5,1%
A - POLJOPRIVREDA, ŠUMARSTVO I RIBARSTVO	1,9%
J - INFORMACIJE I KOMUNIKACIJE	1,4%

3.2. Kretanje ukupnih prihoda i rashoda, te prosječna plaća

Prosječna plaća u općini Čitluk u 2016. godini iznosila je 582 KM, što je daleko ispod visine prosječne plaće u HNŽ. Naime, prosječna plaća HNŽ u 2016. godini bila je 928 KM, što je za oko 47% više nego u općini Čitluk. Također, visina prosječne plaće u proteklih pet godina je u općini Čitluk padala, dok je na razini županije rasla. (slika 14.) Općina Čitluk ima najmanju visinu prosječne plaće u HNŽ u odnosu na ostale općine. (slika 15.) Razlog tako velike razlike u visine prosječne plaće leži u činjenici da je većina zaposlenih u općini Čitluk u privatnom sektoru, gdje su prosječne plaće puno niže u odnosu na plaće u javnom sektoru, a općina Čitluk, pored Grada Mostara, ima najveći broj registriranih poslovnih subjekata u HNŽ.

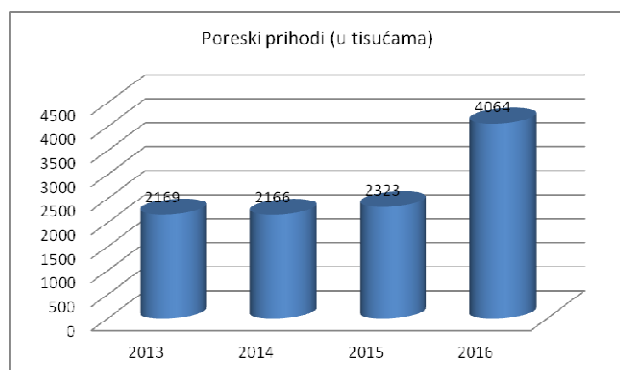
Slika 14: Visina prosječne plaće u općini u odnosu na HNŽ (Izvor: FZZPR)

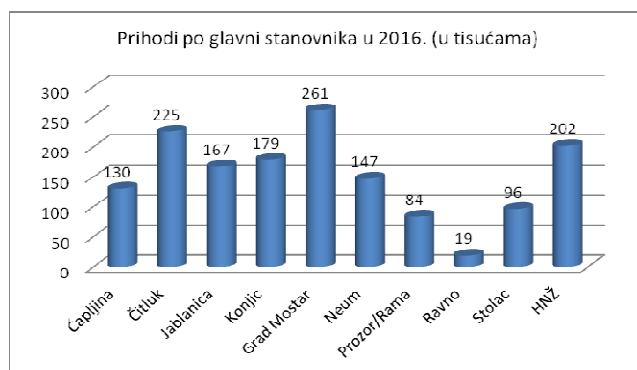
Slika 15: Prosječna plaća po općinama u HNŽ u 2016. (Izvor: FZZPR)

Kada analiziramo porezne prihode, ostvarene u općini Čitluk u zadnjih pet godina, vidjet ćemo da porezni prihodi rastu, s tim da su se oni u 2016. godini, u odnosu na 2015. godinu povećali za oko 43%. (slika 16.) To je ponajprije zbog toga što je došlo do promjene zakonske regulative vezano za preraspodjelu ovih sredstava.

U odnosu na ostale općine u HNŽ, te u odnosu na HNŽ, općina Čitluk imala je, pored Grada Mostara, najveći prihod po glavi stanovnika u 2016. godini. (slika 17.)

Slika 16: Visina poreznih prihoda (Izvor: FZZPR)

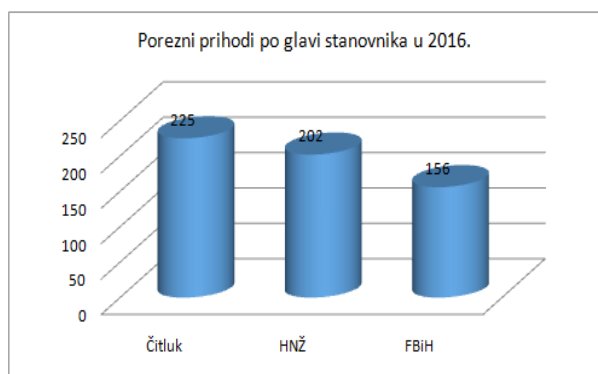

Slika 17: Prihod per capita u 2016. (Izvor: FZZPR)

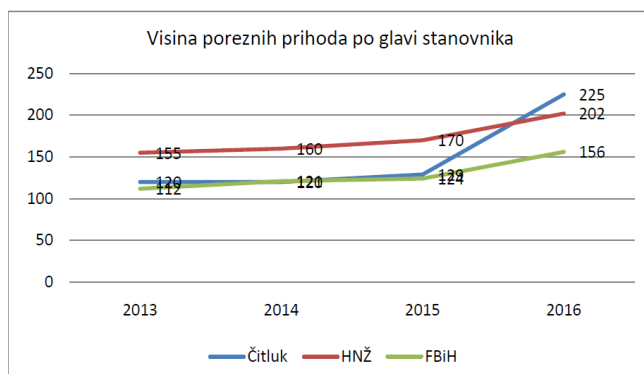
U odnosu na HNŽ i Federaciju BiH porezni prihodi po glavi stanovnika u 2016. godini u općini Čitluk su nešto viši. Naime, u odnosu na HNŽ porezni prihodi po glavi stanovnika u općini Čitluk su u 2016. godini veći za 11%, dok su u odnosu na Federaciju BiH veći za 44%. (slika 18.)

Kada promatramo trend poreznih prihoda po glavi stanovnika od 2013. do 2016. godine možemo vidjeti da porezni prihodi po glavi stanovnika imaju trend rasta i u HNŽ i FBiH, s tim da je u općini Čitluk u 2015. godini

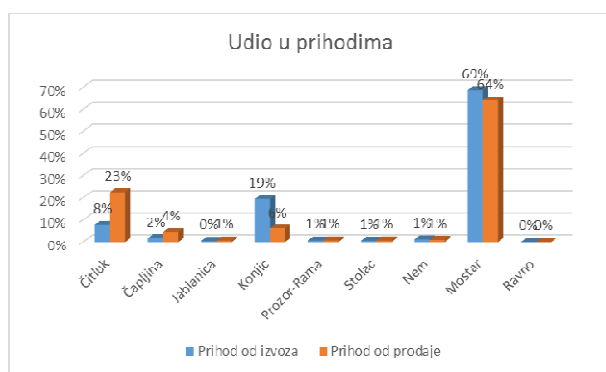
zabilježen pad, ali je u 2016. godini zabilježen rast za 47% u odnosu na 2013. godinu, te 43% u odnosu na 2015. godinu. (slika 19.) Podaci se temelje na broju stanovnika iz popisa provedenog 2013. godine.

Slika 18. Porezni prihod per capita u 2016. (Izvor: FZZPR)

Slika 19. Kretanje poreznih prihoda (Izvor: FZZPR)

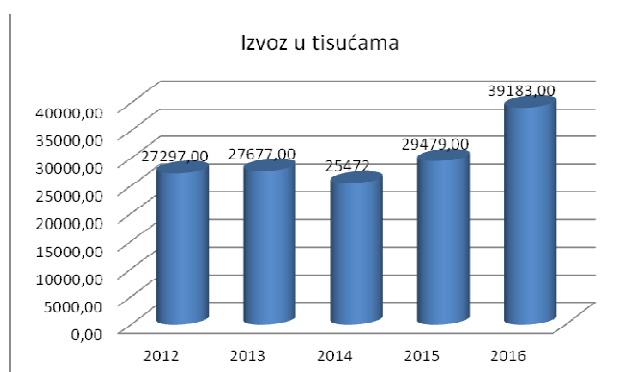
Slika 20: Postotni udio u prihodima u 2016. (Izvor: Poslovne novine)

Udio prihoda od izvoza, temeljenih na rezultatima poslovanja poduzeća iz Čitluka, a koja su predala završne račune za 2016. godinu je 8% u odnosu na rezultate poslovanja poduzeća iz HNŽ, dok je postotni udio prihoda od prodaje 23%.

Ovo nam govori da je u strukturi gospodarstva najviše zastupljena trgovina te da je zbog toga manji ostvareni prihod od izvoza, ali je zato veći ostvareni prihod od prodaje. (slika 20.)

3.3. Vanjskotrgovinska razmjena

U 2016. godini općina Čitluk je ostvarila oko 39 milijuna KM izvoza što je povećanje za oko 25% u odnosu na ostvareni izvoz u 2015. godini. Od 2014. godine bilježi se stalan porast ostvarenog izvoza. (slika 21.) U protekle tri godine bilježi se veći rast izvoza od uvoza u postotcima. (slika 22.)

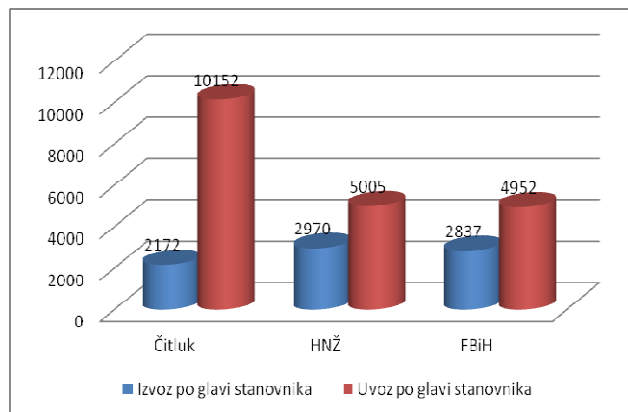

Slika 21. Izvoz u tisućama (Izvor: FZZPR)

Slika 22. Odnos uvoza i izvoza (Izvor: FZZPR)

Kada općinu Čitluk usporedimo sa HNŽ i FBiH vidimo da općina Čitluk u 2016. godini ima znatno veći uvoz po glavi stanovnika od HNŽ i FBiH, dok je izvoz po glavi stanovnika nešto manji, nego u HNŽ i FBiH. U odnosu na HNŽ izvoz po glavi stanovnika je manji za 27% ,dok je u odnosu na FBiH manji za nekih 23%. (slika 20.) Ovako veliki uvoz se može objasniti činjenicom da je u općini Čitluk sjedište velikih trgovačkih poduzeća koja svojim poslovanjem pokrivaju cijelu Bosnu i Hercegovinu.

Slika 23: Odnos uvoza i izvoza u općini Čitluk, HNŽ i FBiH u 2016. (Izvor: FZZPR)

U općini Čitluk ima 8 poduzeća koja zapošljavaju preko 100 zaposlenih i uglavnom dolaze iz uslužnog, odnosno trgovačkog sektora. Sva poduzeća, osim jednoga koje je iz uslužnog sektora, spadaju u kategoriju malih ili srednjih poduzeća.

3.4. Poslovna infrastruktura

Općina Čitluk, kao jedinica lokalne uprave, poduzela je značajne korake u cilju poticanja razvoja poduzetništva, tako što je ponudila općinsko zemljište poduzetnicima sposobnim za ulaganja u nove objekte u novoosnovanim gospodarskim zonama. Gospodarske zone formirane su uz glavne regionalne putove tako da je postignuta odlična prometna povezanost sa susjednim općinama i gradovima te su osigurane i dobre infrastrukturne pretpostavke (elektro mreža, vodoopskrba, PTT usluge i dr.) za razvijanje ovakvih gospodarskih zona. U općini Čitluk su u funkciji četiri poslovne zone:

- **Gospodarska zona «Tromeđa-Međugorje».** Gospodarska zona „Tromeđa – Međugorje“ smještena je na prostoru od ukupno 105 ha, uz regionalni put Čitluk-Ljubuški u KO. Međugorje. Trenutna iskorištenost - popunjenost zone je 50%. Trenutačno u Zoni uspješno posluje pedesetak gospodarskih subjekata u oblasti trgovine, turizma, prehrambenog sektora, tekstilne industrije, i drugih poznatih i prepoznatih subjekata na teritoriju BiH i inozemnom tržištu. Broj uposlenih u gospodarskim društvima u ovoj poslovnoj zoni iznosi, prema procjenama, približno 500 uposlenih djelatnika. Od ulaganja je još uvijek potrebno dovršiti parcelaciju zato što je sama zona proširena novim prostornim planom iz 2013. godine s pratećom infrastrukturom, te dovršiti izgradnju servisnih prometnica u zoni i izgraditi informacijski pano.
- **Gospodarska zona «Blizanci-Biletići».** Gospodarska zona "Blizanci-Biletići" smještena je uz regionalni put Čitluk-Mostar, a proteže se na površini od 44,9 ha. Trenutna popunjenost zone je 40%. Djelatnosti kojima se poduzeća u poslovnoj zoni bave su od građevinskih radova, proizvodnje aluminijske bravarije, proizvodnje i punjenja alkoholnih i bezalkoholnih pića, trgovine, proizvodnje električne energije i sl. Renomirana poduzeća sa sjedištem na području općine Čitluk «rezervirala» su građevno zemljište za proširenje svoje gospodarske djelatnosti izgradnjom novih proizvodnih i skladišnih kapaciteta. Od ulaganja je potrebno dovršiti parcelaciju zone s pratećom infrastrukturom, izgraditi servisne prometnice u zoni i izraditi informacijske panoe.
- **Gospodarska zona «Blizne gomile».** Treća gospodarska zona «Blizne gomile» smještena uz regionalni put Čitluk-Mostar na površini 22,3 ha i postupno se razvija. Za izgradnju poslovnih objekata iskorišteno je oko 70% površine gospodarske zone. Kao i u ostale dvije gospodarske zone, djelatnosti koje se obavljaju u ovoj gospodarskoj zoni su: trgovina, mesna industrija, proizvodna industrija (plastična ambalaža, aluminijski otvori, drveni proizvodi i sl.). Od ulaganja je potrebno još izgraditi servisne prometnice i informacijske panoe u zoni.
- **Gospodarska zona „Hamzići“.** Što se tiče gospodarske zone Hamzići, predviđena je prostornim planom općine Čitluk, ali nije u funkciji. Njena površina je 20,6 ha. U budućnosti je potrebno izvršiti

započetu parcelaciju zone, trasirati servisne prometnice u zoni i izraditi priključak za vodu i električnu energiju.

3.5. Veće investicije u gospodarstvu

U posljednje vrijeme u općini Čitluk javlja se veliki interesa za poljoprivrednom proizvodnjom koja se do sada nije obavljala na području općine. Naime, radi se o sadnji smilja i proizvodnji eteričnih ulja od smilja. Do 2017. godine potpisano je oko 30 ugovora o koncesiji poljoprivrednog zemljišta između županijskog ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i korisnika zemljišta na području općine, a obuhvaćeno je oko 80 ha poljoprivrednog zemljišta. Ovu sadnju prati izgradnja proizvodnih pogona za preradu smilja u ulje i ostalih proizvoda od smilja. Do sada su u općini Čitluk registrirane i djeluju tri uljare.

U zadnjih pet godina u bivšoj tvornici "Frotea" otvoren je i pogon za proizvodnju proizvoda od aluminija i plastike, a investirano je preko 10 milijuna KM i uposlano oko 50 radnika.

Uz navedena ulaganja bilježimo i povećan broj ulaganja u elektro-energetski sektor. Prvenstveno se radi o: izgradnji transformatorske stanice 110kV u industrijskoj zoni „Tromeđa“, jednoj solarnoj elektrani snage 1MW, tri solarne elektrane snage 150kW i o tri solarne elektrane 23kW.

Do sada je izgrađeno 7 elektro-energetskih objekata. Također, bilježe se investicije u izgradnju i renoviranje turističko-ugostiteljskih objekata.

3.6. Turistička infrastruktura i potencijali

Turistički proizvod određenog područja u velikoj mjeri određuje turistička potražnja, odnosno turistička potrošnja i aktivnosti. Ako posebne oblike turizma, na području općine Čitluk, promatramo s aspekta *sadržaja boravka* onda dolazimo do zaključka da se u općini Čitluk razvilo nekoliko oblika turizma od kojih treba izdvojiti:

- vjerski turizam,
- sportski turizam,
- vinski turizam i
- agroturizam.

Vjerski turizam je najizraženiji oblik turizma u općini Čitluk, koji se počinje javljati od 24. lipnja 1981. godine, nakon Gospinih ukazanja. Postupni, ali ipak veliki razvoj turizma u Međugorju, sa sobom je donio niz pozitivnih ekonomskih i socijalnih učinaka. Zbog Međugorja, općina Čitluk je postala poželjno mjesto za život i ulaganje tako da je prema zadnjem popisu stanovništva jedna od rijetkih općina u BiH u kojoj se broj stanovnika prema popisu stanovništva iz 2013. godine povećao približno 10 % u odnosu na popis stanovništva iz 1991. godine. S obzirom da je turizam radno intenzivan sektor, zbog razvoja turizma porasla je zaposlenost u ugostiteljskom i uslužnom području. Zbog toga je 2005. godine otvorena Srednja turističko-ugostiteljska škola u Čitluku sa smjerovima: turističko- ugostiteljski tehničar, kuhar i konobar.

Turizam je značajno utjecao i na investicije u objekte u Međugorju i ostalu infrastrukturu, te je njegov utjecaj na ukupno gospodarstvo veći, nego što se na prvi pogled može činiti.

Međugorski fenomen traje više od 35 godina. U tom razdoblju broj hodočasnika se iz godine u godinu povećavao pa je potražnja za smještajnim kapacitetima učinila da općina Čitluk danas ima približno 20.000 kreveta spremnih za iznajmljivanje (oko 95 % na području Međugorja i Bijakovića). Općina Čitluk ima raznovrsnu ponudu smještajno ugostiteljskih objekata i broji negdje oko 400 turističkih objekata smještajno- ugositeljskog karaktera. (tablica 2.)

Tablica 3: Struktura i broj smještaja (Izvor: Općina, 2017.)

RB	Vrsta smještaja	Broj
	Osnovni ugostiteljski smještaj	50
1	hoteli	47

2	<i>aparthoteli</i>	1
3	<i>apartmansko naselje</i>	2
	Dopunski smještajni objekti	274
1	<i>sobe za iznajmljivanje</i>	271
2	<i>apartman</i>	2
3	<i>kuća za odmor</i>	1
	Ugostiteljski objekti za prehranu	112
1	<i>restorani i srodni objekti</i>	50
2	<i>bar</i>	62

Promatrajući turizam u općini Čitluk iz perspektive prometne povezanosti, može se reći da je općina Čitluk izvršno povezana cestovnim prometom s okruženjem - posebno otkad je autocesta došla na domak Međugorja. Zračna povezanost je još uvijek slaba iako mostarska zračna luka služi za charter letove, od kojih su većina vezana za putovanja (dolaski) u Međugorje. Međutim, u svibnju 2019. godine, očekuje se stalna zračna povezanost kroz niskotarifne letove s Njemačkom. Planirana su dva leta tjedno te će na taj način regija Hercegovina biti zračno povezana s Europom (Njemačkom) preko njemačke zrakoplovne kompanije „Eurowings“ – što je svakako veliki dobitak za ekonomsku regiju Hercegovine, pa i za općinu Čitluk.

Analizirajući strukturu gostiju u općini Čitluk možemo vidjeti da su od ukupnog broja gostiju oko 70 % tzv. stacionarni gosti, odnosno gosti koji borave nekoliko dana u Međugorju, a to je u prosjeku trajanje od 3 dana. Oko 30 % su tzv. izletnici (jednodnevni gosti koji nisu ostvarili noćenje). Ovi podaci su dati na osnovu procjene. Naime, statistički provjerljivih podataka nema, odnosno podaci koji su dostupni ni približno ne odgovaraju stvarnome stanju.

Tablica 4: Broj gostiju koji dolaze u općinu Čitluk (Izvor: Turistički ured Međugorje /TZ HNŽ)

Godina	Broj gostiju	Broj noćenja
2012.	900 000	1 800 000
2013.	950 000	1 950 000
2014.	1 000 000	2 050 000
2015.	950 000	1 950 000
2016.	900 000	1 800 000
2017.	850 000	1 650 000

Pored vjerskog turizma u turističku ponudu općine Čitluk mogu se ubrojiti i sljedeće vrste turizma:

Sportski turizam – Zbog cjelogodišnjih povoljnih klimatskih uvjeta na području općine Čitluk se razvio sportski turizam, odnosno dogodila su se ulaganja u sportsku infrastrukturu koja omogućuje kvalitetan boravak gostiju i aktivnosti na otvorenom. Najznačajnija ulaganja, s obzirom na ovu vrstu turizma, dogodila su se u Međugorju. Sport centar „Circle International“ ima sve sadržaje potrebne za pripreme profesionalnih ekipa, ali i rekreativaca. Ovaj centar prati i Hotel „Brotinjo“ iz Čitluka koji u sklopu svoje ponude ima i ponude za pripreme profesionalnih nogometnih ekipa u zimskom periodu, pa je ovaj oblik turizma (sezonski) znatno doprinio produženju turističke sezone i kao takav je vrlo važan. Međutim, ne postoje podaci koliki je udio prihoda od ove vrste turizma, već se to može zaključiti po ulaganjima u ovakvu vrstu infrastrukture, kao i boravku ove vrste gostiju.

Vinski turizam – Provedbom projekta „Vinska cesta Hercegovine“ 2007. godine, Turistička zajednica HNŽ udarila je temelje ruralnom razvoju. S obzirom da je Čitluk kolijevka vinogradarstva i vinarstva u BiH, logično je da u ovom turističkom proizvodu, broćanski vinari imaju vrlo važnu ulogu i najviše su zastupljeni. Od 33 vinarije koje trenutno sudjeluju u programu „Vinske ceste Hercegovine“, njih 14 su s područja općine Čitluk. Ove vinarije su najzaslužnije da su turisti počeli otkrivati broćanski rural, te na taj način otvorile nove mogućnosti u prodaji vina, vinskih proizvoda, ali i ostalih sadržaja namijenjenih turistima koji daju prednost selu i izvornim proizvodima. Nakon deset godina razvoja vinskog turizma može se reći da se dogodio

značajan iskorak u posljednje dvije godine. Posjete turista tijekom sezone i ulaganja u vinarije, kušaonice i ostale sadržaje svjedoče o tome. Turistička zajednica održava i promovira ovaj proizvod, te se u budućnosti očekuje daljnji razvoj istog. Kroz vinski turizam se snažno utječe na razvoj svijesti o sebi, svome i svim vrijednostima koje nas okružuju. Međutim, ova je ponuda uklopljena u postojeću turističku ponudu, tako da se još uvijek ne može govoriti o izdvojenoj ponudi, već samo o nadopuni postojeće turističke ponude. Isto tako, „Vinska cesta“ nije u potpunosti zaokružena tako da nemamo informacija koliko je turista posjetilo ovaj turistički proizvod u zadnjih pet godina, ali uz suradnju s vinarijama znamo da je u 2016. godini 7800 turista posjetilo vinarije. U ovom se kontekstu javlja potreba dodatnog razvoja vinskog turizma kako bi se mogli pratiti i upravljati ovim turističkim sadržajem.

Agroturizam – Turistička zajednica HNŽ je ove godine završila projekt ruralnog razvoja Hercegovine te je predstavila novi turistički proizvod „Agroturizam Hercegovina“. Ovaj proizvod obuhvaća HNŽ i u njemu se trenutno nalaze 14 kuća za odmor, od čega 1 otpada na općinu Čitluk. Možda ovaj oblik turizma još uvijek nije toliko vrijedan spomena, međutim, zasigurno je temelj za buduća ulaganja u broćanski rural, odnosno u ponudu smještaja (kuća za odmor) sa svim sadržajima koji traže suvremeni turisti. Još uvijek je naš rural netaknut. Postoji puno starih napuštenih kuća koje će jednog dana biti uređene za prihvata turista koji žele mir i izvornost. Bazen su sastavni dio ove ponude, ali i okruženje koje nudi izvornu hranu i piće, te život s prirodom. Aktivnosti kao što su: šetnje u prirodi, bicikliranje, brdsko penjanje i slično su, također, aktivnosti koje su pridodate ponudi. Očekuje se da će se ovaj proizvod razvijati slično kao „Vinska cesta Hercegovine“.

Neki negativni učinci razvoja turizma u općini Čitluk ogledaju se kroz nedovoljno praćenje razvoja prometne i komunalne infrastrukture unutar destinacije, te vodovodne, kanalizacijske i električne infrastrukture. Ovi problemi dovode do različitih nesuglasica u prostoru i po pitanju ekologije, što u konačnici negativno utječe na zadovoljstvo gostiju, ali i domaćeg stanovništva te potencijalno ugrožava resursnu osnovicu. Također, turizam je na glasu kao područje djelovanja gdje se ostvaruje brza zarada što dovodi do napuštanja drugih gospodarskih područja i dovodi do potpune ovisnosti o turizmu. Nažalost, primjetni su i ovi trendovi. Na kraju se sa sigurnošću može reći da je Međugorje lokomotiva razvoja turizma u općini Čitluk i da je svakako potrebno usmjeravati aktivnosti na održavanje i unaprijeđivanje svih uvjeta boravka turista ovdje, ali isto tako i domaćih stanovnika, te raditi na održivosti razvoja.

Premda je turizam vodoravna djelatnost, te ga se ne može mjeriti kroz jedan sektor, već on sudjeluje u svim sektorima, za potrebe ove analize ilustrirat ćemo koliko turizam sudjeluje u ukupnim prihodima u općini Čitluk kroz djelatnost smještaja i služenja hrane. Ovo je posebno važno uzimajući u obzir činjenicu da veliki broj turista i hodočasnika na godišnjoj razini posjećuje općinu. Analiza se temelji na završnim računima koje su poslovni subjekti iz općine Čitluk predali za 2017. godinu. Analizirajući poslovanje poduzeća, prema standardnoj klasifikacije djelatnosti, te uzimajući u obzir samo djelatnost pružanja smještaja i pripreme te služenja hrane u općini Čitluk u 2017. godini, jer se ova djelatnost izravno može vezati za turizam, vidjet ćemo da ova djelatnost sudjeluje samo sa 1% u ukupnim prihodima ostvarenih poslovanjem svih poslovnih subjekata u općini Čitluk koji su predali završne račune za 2017. godinu. Naime, od ukupno 429 poslovnih subjekata samo je 37 iz djelatnosti pružanja smještaja i pripreme te služenja hrane koji su ostvarili nešto više od 8 milijuna KM ukupnih prihoda. Od ukupnog broja uposlenih, koje zapošljavaju ovih 429 poslovnih subjekata (5098), u sektoru pružanja smještaja i pripreme, te služenja hrane u 2017. godini bilo je 37 poslovnih subjekata u kojima je bilo zaposleno 226 uposlenih. Međutim, većina gospodarskih subjekata, u sektoru turizma, registrirani su kao obrti, odnosno samostalne djelatnosti i nemaju obvezu predavanja završnih računa tako da su ove brojke u konačnici veće. Točne brojke se ne mogu utvrditi jer je jedan dio poslovanja u turizmu još uvijek u sivoj zoni. Također, trgovina sudjeluje u ukupno ostvarenim prihodima sa 20% što je, također dijelom zahvaljujući turizmu.

3.7. Poljoprivredni potencijali i proizvodi

Najveći prirodni resursi općine Čitluk su poljoprivredne površine koje pokrivaju 8654 ha (47.8 % površine Općine). Od toga na prvu kategoriju, tj. visokovrijedno poljoprivredno zemljište, otpada (P1) 3120 ha. Šumske površine pokrivaju ukupno 5280.8 ha ili 29.1% površine općine Čitluk, od toga zaštitne šume 1748

ha (9.6 %) a šume posebne namjene 3532.8 ha (19.5 %). Od ukupne površine obradivog zemljišta po procjenama općine ukupno se obrađuje 2000ha.

Veličina zemljišnih posjeda je usitnjena te je prosječne veličine između 1,5 – 2,0 ha, sa 10.15 parcela. Oko 30% parcela nema osiguran stalni pristup tj. koriste se tzv. sezonski putovi. Također, položaj najvećeg dijela zemljišta se nalazi na nagnutim terenima što otežava mogućnost intenzivnog korištenja strojeva i opreme. Naime, većina parcela nema dostupnost vodoopskrbe potrebne za navodnjavanje, kao niti odvodnju otpadnih voda.

Tablica 5: Struktura PG-ova i površine u hektarima zasađene određenim kulturama
(Izvor: Općina, podatak 2016. godina)

God.	Broj OPG-ova	Indr. Bilje (ha)	Aromat. I ljekovito bilje (ha)	Povrće (ha)	Voće i grožđe (ha)	Sadni materijal – proizvodnja (ha)	Neobrađeno zemljište (ha)
2012.	130	0	5,9286	0	858,9845	0	45,8912
2013.	143	0	7,3307	0	871,6556	0	53,0187
2014.	151	0	7,3307	0	872,9693	0,0441	54,3564
2015.	245	0,2782	45,4877	0,1268	899,7048	0,0441	68,7287
2016.	299	0,2782	52,4877	0,1268	902,9734	0,0441	78,9934
2017.	364	0,2782	62,1389	0,1268	923,5143	0,0441	82,1113

Struktura obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava ukazuje da su u 90% slučajeva radi o malim OPG-ovima koji su dostatni samo za osiguranje minimuma životnih potreba. Radi se naime o proizvodnji za vlastite potrebe, a bez velike gospodarske aktivnosti, što rezultira napuštanjem proizvodnje i povećanjem starosne dobi poljoprivrednih domaćinstava.

Od zasađenih poljoprivrednih kultura najzastupljenije je vinogradarstvo te proizvodnja vina. Posljednjih godina se povećao udio ljekovitog i aromatičnog bilja, konkretnije smilja. Međutim, ova vrsta proizvodnje nailazi na teškoće u plasmanu na tržište, bilo da je riječ o sirovoj ili prerađenoj masi u esencijalno ulje. Uzrok ove pojave su velike površine zasađene ovom kulturom u cijeloj Hercegovini čime je došlo do velike količine sirovine te poremećaja na tržištu, a time je potražnja smanjena.

Prema podacima iz obrtnog registra u općini Čitluk je u 2018. godini ukupno 32 OPG-a registrirana kao poslovni subjekti, dok je broj uposlenih na poljoprivrednim gospodarstvima 319. Broj članova OPG-ova je 502. Od ukupnog broja OPG-ova upisanih u registar najveći broj je s prostora Čitluka (23%) te potom iz Velikog Ograđenika (18%). U Međugorju je upisano 9%, u Vionici 6% OPGova i u Služnju i Blatnici po 5%. U svim ostalim naseljenim mjestima upisano je 35% OPGova.

Vinogradarstvo

Proces razvoja vinogradarstva i vinarstva u općini Čitluk ima dugu povijest. U Brotnju se od davnina živjelo od proizvodnje grožđa i vina. Žilavka i blatina, kao dvije visokokvalitetne autohtone sorte vina, nadaleko su poznate i priznate. Žilavka je bijelo vino karakterističnog mirisa, harmonično, pitko i žuto-zelene boje. Blatina je crveno ili crno vino raskošnog mirisa i ugodnog okusa. O kakvoj je tradiciji i kvaliteti riječ govori i Povelja hrvatsko-bosanskog bana Tvrtka iz 1353. godine koji se tom prigodom pohvalno izrazio o vinu koje je pio u Brotnju.

Danas općina Čitluk ima cca 1000 ha poljoprivrednih površina zasađenih vinovom lozom. U općini Čitluk danas je registrirana 21 vinarija, koja svaka na svoj način uspješno distribuira vrhunsko vino i funkcionira na kvalitetnoj razini, što dokazuju brojna priznanja na smotrama gospodarstva i brojnim sajmovima diljem naše regije. U rujnu se u Čitluku održava kulturno- gospodarska manifestacija „Dani berbe grožđa“.

Najveći proizvođač vina u Brotnju je „Vinarija d.d. Čitluk“ koja na oko 200 hektara, vlastitih vinograda, uzgaja brojne sorte grožđa, od kojih se proizvodi visokokvalitetno vino. Nakon Vinarije Čitluk još su dvije vinarije čija se proizvodnja mjeri u milijunima litara, a to su: „Vinarija Hercegovina Produkt“ d.o.o. Čitluk sa suvremeno opremljenim kapacitetima od 2,5 milijuna litara, te „Podrumi Andrija“ d.o.o. s kapacitetom podruma od milijun litara. „Vinarija Čitluk“ je u 2017. godini imala 61 uposlenog. Ostale vinarije, koje su u

sustavu prijave završnih računa i proizvode preko 500 hl vina, zapošljavaju oko 45 uposlenih. Međutim, u lancu vrijednosti proizvodnje vina sudjeluje veliki broj OPGova koji nisu registrirani kao pravni subjekti, što je, također, veliki gospodarski potencijal za općinu Čitluk. Pored najvećeg proizvođača vina, „Vinarije d.d. Čitluk“, u Brotnju su registrirane i slijedeće vinarije:

Tablica 6: Popis vinarija (Izvor: Općina, 2017. godina)

	Ime i prezime/ Naziv	Kapacitet hl
1.	"AG Međugorje" d.o.o.	1.000
2.	"CIRCLE INTERNATIONAL"d.o.o.	150
3.	"HERCEGOVINA PRODUKT"d.o.o.Čitluk	25.000
4.	"MONAKO 2000"d.o.o.Čitluk	1.000
5.	"PODRUMI ANDRIJA" d.o.o. Paoča	10.000
6.	"VINARIJA ČITLUK" d.d. Čitluk	100.000
7.	Ivan (Šimuna) Odak	100
8.	Ivan (Tomislava)Odak Podrum "Toma"	150
9.	OBRT OBITELJSKI PODRUM"VUČIĆ" VL.MARIO VUČIĆ	200
10.	OBRT VINARIJA "PODRUMI MATA" VL.JOZO VUČIĆ	300
11.	PETRUS d.o.o.	300
12.	Podrum Tolj vl.Suzana Tolj	300
13.	Rubis d.o.o.	500
14.	Veselko (Mate) Bevanda	100
15.	Vino Brkić d.o.o.	200
16.	VIVANT d.o.o.	500
17.	Podrum Sivrić (Veselko Sivrić)	500
18.	Podrum Stojić (Žarko Stojić)	500
19.	Podrum Dujmović (Radmilo Dujmović)	300
20.	Vinogradarstvo i podrumarstvo Odak	300
21.	Vitis d.o.o.	500
	UKUPNO	141.900

Krunu kvalitete nosi autohtona hercegovačka sorta žilavka. Od ostalih bijelih sorta grožđa u proizvodnji se koristi bena i krkošija. Proizvodnja crnih vina oslonjena je na vodeću sortu ovog područja – blatinu. Uz blatinu, iz koje se dobiva 90% crnog vina, koristi se još trnjak i kambuša. Distribucija visokokvalitetnog vina je široka. Najvećim dijelom obuhvaća zemlje bivše Jugoslavije kao i tržišta nekih europskih zemalja među kojima prednjači Njemačka. Vinogradarstvo ima veoma važnu ulogu u razvoju poljoprivrede jer je kroz OPG-ove najviše zasađeno vinograda, tako da veliki broj OPG-ova sudjeluje u lancu vrijednosti proizvodnje vina. Isto tako, vinogradarstvo je važno i zbog turizma, jer je jedan od ključnih elemenata prepoznatljivosti Čitluka.

Stočarstvo

Do 1991. godine stočarska proizvodnja zastupljena je kroz govedarstvo, ovčarstvo, peradarstvo te svinjogojstvo. Isključivo robnom proizvodnjom za tržište bavili su se uzgajivači ovaca, dok se u ostalim djelatnostima samo dio proizvoda pojavljivao na tržištu. U posljednje tri promatrane godine vidljivo je da se smanjuje stočni fond. Međutim, u 2016. godini je u odnosu na 2015. godinu došlo do povećanja broja ovaca i svinja.

Tablica 7: Stočni fond (Izvor Općina)

Stočni fond po godinama	2015.	2016.	2017.
goveda	500	400	350
ovce	10.500	6.000	9.000
svinje	1.600	1.300	1.500
konji	10	30	15

perad	40.000	30.000	20.000
koze	1.000	1.100	1.000
kunići	700	700	500
košnice pčela	5.000	4.700	4.500

Iako se broj muženih krava smanjuje, količina namuženog mlijeka se u odnosu na 2015. godinu povećala. Ista je pojava i kod broja muženih ovaca. Kod svih kategorija došlo je do povećanja u 2016. godini te smanjenja u 2017. godini, s tim da su u 2017. godini još uvijek veće količine nego u 2015. godini.

Tablica 8: Stočarska proizvodnja (Izvr: Općina)

Stočna proizvodnja po godinama	2015.	2016.	2017.
broj muženih krava	350	300	250
ukupno namuženo kravljeg mlijeka - litara	525.000	900.000	750.000
broj muženih ovaca	6.800	4.300	4.000
ukupno namuženo ovčjeg mlijeka - litara	136.000	172.000	150.000
broj muženih koza	1.200	1.000	800
ukupno namuženo kozjeg mlijeka - litara	192.000	400.000	300.000
broj ostriženih ovaca	8.600	5.000	4.500
ukupno ostrižene vune – neoprane, kg	12.000	15.000	13.000
broj kokoši nesilica	35.000	25.000	15.000
ukupno kokošjih jaja, komada	6.800.000	6.300.000	4.000.000
ukupno proizvedeno meda, kg	30.000	33.000	30.000

Šumarstvo

Državne šume u općini Čitluk pokrivaju 44,3%, a privatne 55,7 % površine, s tim da su državne šume u većini u kontinuiranim kompleksima, a privatne šume su usitnjene.

Eksploatacija šuma na području općine Čitluk vrši se uglavnom sječom drveta za ogrjev, jer drvo nije pogodno za industrijsku obradu. Za eksploataciju šuma nadležna je Služba gospodarstva općine.

Problemi u ovoj oblasti većinom su vezani za pitanje razgraničenja privatnih šuma, za nepostojanje oznake na terenu, što omogućava šumske krađe i nemogućnost primjene Propisa o šumama.

Kako bi se unaprijedila poljoprivredna proizvodnja i pomoglo ljudima koji se bave, ili se žele baviti poljoprivredom u sljedećem periodu trebat će razviti modele kako povezati turističku djelatnost općine s poljoprivrednim proizvođačima, razviti agroturizam, zaštititi lokalne autohtone proizvode, te pomoći lokalnim proizvođačima plasirati i predstaviti svoje proizvode u za to specijaliziranim radnjama i centrima na području općine. Imajući u vidu politiku i program EU, općina treba raditi i na razvijanju modela uspostave fondova za podršku poljoprivrede, ali i pomoći u razvijanju mreže sustava za navodnjavanje te projektu komasacije, odnosno, okrupnjivanja zemljišta. Sustav za navodnjavanje kao važan segment razvoja poljoprivrede, a posebno vinogradarstva na žalost neće biti moguće razviti u prvih pet godina trajanja strategije, ali će se učiniti naponi da se istraže mogućnosti kako u budućnosti razviti ovakav sustav.

Zaključna razmatranja

Gospodarstvo općine Čitluk iznimno je razvijeno i dinamično. Najvažnija gospodarska grana je turizam, zahvaljujući Međugorju koje je najposjećenije turističko mjesto u BiH. Kao takvo je i najveća turistička atrakcija na području općine Čitluk, te svake godine privlači stotine tisuća turista (hodočasnika). Svojim pozitivnim učincima na sredinu u kojoj se razvio (Općina Čitluk), turizam je osvijestio puno toga kada je riječ

o turističko-ugostiteljskom području djelovanja, te je turizam puno ozbiljnije shvaćen u odnosu na ostala područja u BiH. Stoga se očekuje da će se i ostali turistički potencijali općine Čitluk unaprijediti, a oni o kojima nije bilo do sada riječi - pravilno vrednovati i staviti u ekonomsku funkciju upravo kroz turizam. Zbog Međugorja i još nekih posebnih oblika turizma koji su se u međuvremenu razvili, može se reći da je općina Čitluk vrlo atraktivna turistička destinacija. Također, dobar turistički image općine povukao je za sobom niz pozitivnih trendova u drugim sferama života koji su rezultirali povećanjem gospodarske dinamike. Brojke iz prethodne analize o udjelu djelatnosti pružanja smještaja, pripreme i služenja hrane govore o tomu kako je još uvijek veliki udio sive zone, kada govorimo o turizmu, te bi stoga bilo potrebno razvijati mjere koje će povećati ovaj udio u ukupnoj gospodarskoj djelatnosti.

U strukturi gospodarstva najzastupljenija je trgovina i ugostiteljstvo te potom prerađivačka djelatnost. Upravo ovdje treba tražiti način kako unaprijediti gospodarstvo te potaknuti i druge segmente gospodarstva. Potrebno je razvijati mjere kojima će se razvijati konkurentni lanci vrijednosti u turizmu, poljoprivredi i prerađivačkoj industriji koji mogu doprinijeti većoj zaposlenosti kao i boljoj kvaliteti života stanovništva općine Čitluk.

Općina Čitluk ima u znatnoj mjeri razvijene i prepoznate poslovne zone koje su dobrim dijelom popunjene i još se uvijek popunjavaju. Također, postoji prostor za njihov razvoj kroz stavljanje u funkciju još uvijek dostupnih površina kao i zone koje nisu u potpunosti iskorištene.

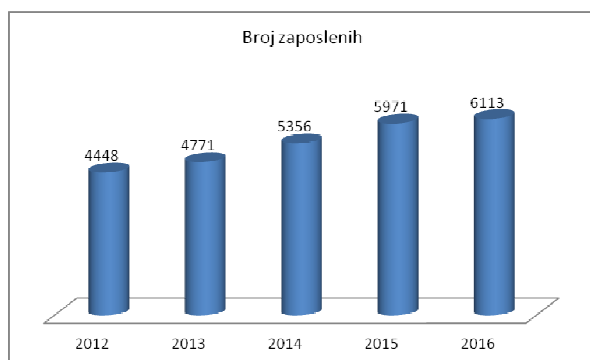
U poljoprivrednoj proizvodnji moraju se tražiti načini kako poljoprivrednu proizvodnju integrirati u turističku ponudu općine i šire regije te na taj način omogućiti većem broju ljudi uključenoje u turističke lance vrijednosti.

4. Pregled stanja i kretanja na tržištu rada

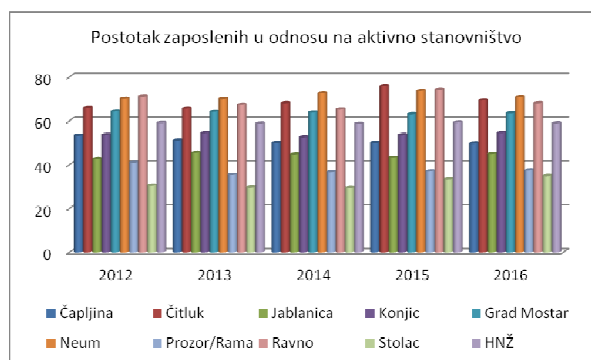
4.1. Zaposlenost

Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku u općini Čitluk je u 2016. godini bilo 11790 radno sposobnog stanovništva (65%), od čega je 8813 aktivnog stanovništva (49%). Zaposlenih je prema istom izvoru u 2016. bilo 6113, te je od 2012. do 2016. godine zabilježen porast broja zaposlenih za 27%. (slika 24.)

U usporedbi s drugim općinama u HNŽ, kao i u odnosu na županiju, općina Čitluk, pored općine Neum, ima najveći postotak zaposlenih u odnosu na aktivno stanovništvo. (slika 25.)

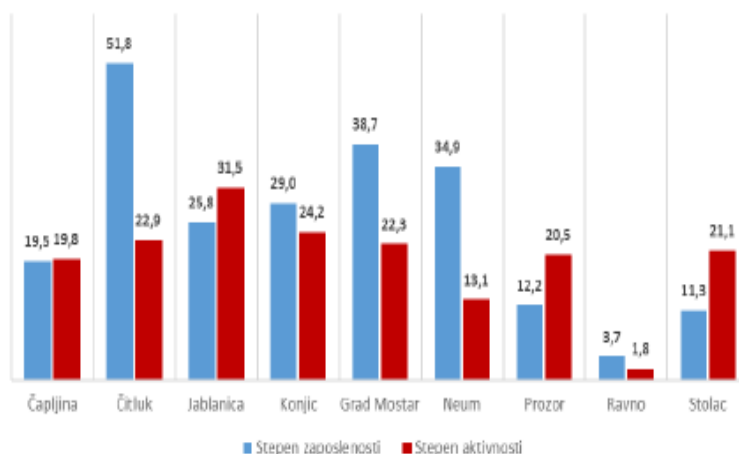
Slika 24. Broj zaposlenih (Izvor: FZZPR)

Slika 25. Broj zaposlenih u odnosu na aktivno stanovništvo (Izvor: FZZPR)

Iz slike 26. vidljivo je da općina Čitluk ima najveći stupanj zaposlenosti u HNŽ, te je treća po visini stupnja aktivnosti radne snage. Ispred općine Čitluk u HNŽ su samo općine Jablanica i Konjic.

Prema podacima Službe za zapošljavanje HNŽ, u općini Čitluk je koncem 2016. godine najveći broj zaposlenih bio u privatnom sektoru (92.2%), te je samo 7,8% zaposlenih u državnim poduzećima ili ustanovama. Također, u općini Čitluk je, pored Mostara, zaposlen i najveći broj stranih državljana što je razumljivo s obzirom na turistički karakter općine.

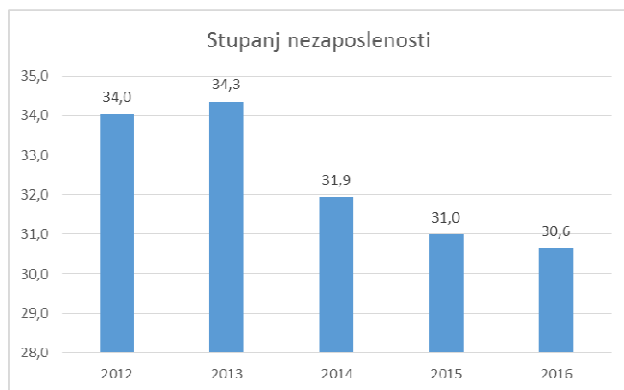

Slika 26: Odnos zaposlenosti i aktivnosti u 2016. godini (Izvor: FZS)

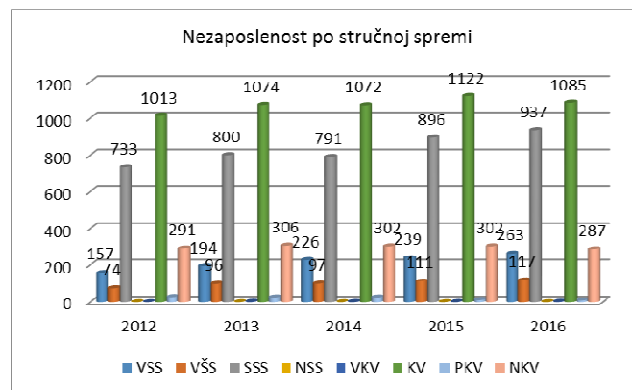
Analizirajući podatke o poslovnim subjektima, koji su predali završne financijske račune za 2017. godinu, vidimo kako ovih poduzeća ima 429 i oni ukupno zapošljavaju 5098 zaposlenih. Od tog broja, najveći broj zaposlenih je u djelatnosti „trgovina na veliko i malo“ i to 28%, te potom u djelatnosti „umjetnost, zabava i rekreacija“, gdje samo tri poduzeća zapošljavaju 21% zaposlenih od ukupnog broja zaposlenih u poduzećima koja su predala završne račune. U prerađivačkoj industriji je zaposleno oko 18% zaposlenih. Prema istim podacima u segmentu djelatnosti „smještaj i priprema i služenje hrane“ zaposleno je oko 4% zaposlenih.

4.2. Nezaposlenost

Stupanj nezaposlenosti u općini Čitluk, prema podacima Federalnog zavoda za statistiku kontinuirano se smanjuje. Promatrajući pet zadnjih godina broj nezaposlenih se smanjio za 3% od 2012. godine. Međutim, u stvarnosti realan broj nezaposlenih raste. Naime, prema podacima Federalnog zavoda za statistiku od 2012. do 2016. godine broj nezaposlenih se povećao za 406. Razlog leži u činjenici da se povećava broj radno aktivnog stanovništva, odnosno raste broj nezaposlenih, ali i broj zaposlenih.

Slika 27. Stupanj nezaposlenosti (Izvor: Služba za zapošljavanje HNŽ)

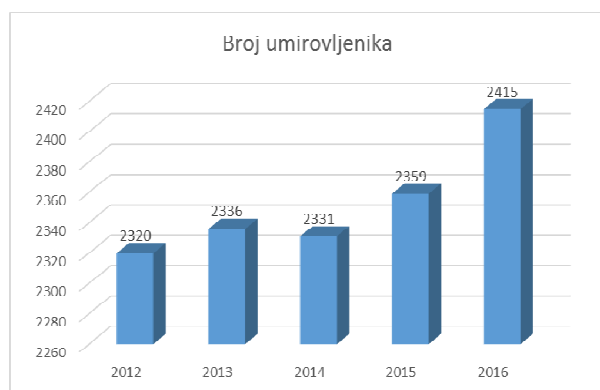

Slika 28. Struktura nezaposlenih (Izvor: FZS)

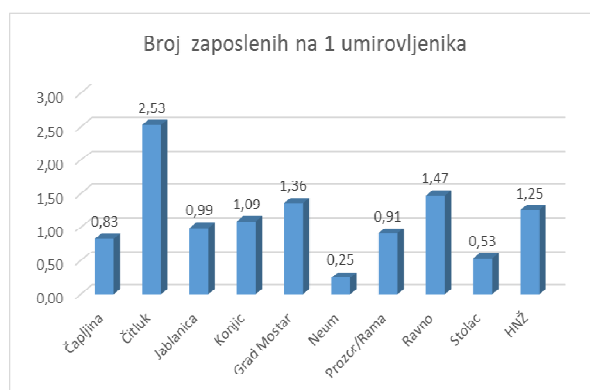
Ukupan broj nezaposlenih u 2017. godini bio je 2708, od čega je 55% žena, na evidenciji nezaposlenih je upisana 1501 žena. U strukturi nezaposlenih najviše je nezaposlenih sa KV (1094), SSS (972) i NKV kvalifikacijama (261). Najmanje nezaposlenih je sa visokom i višom stručnom spremom. Analiza strukture nezaposlenih po strukama nije urađena kao niti analiza potreba lokalnih poslodavaca tako da ovo ostaje da se uradi u budućnosti.

4.3. Umirovljenici

Broj umirovljenika u općini Čitluk ima trend rasta. Najveći rast broja umirovljenika u proteklih pet godina zabilježen je u 2016. godini koji je uzrokovan prvenstveno zbog povoljnih uvjeta umirovljenja koje je jedan dio stanovništva iskoristio. Povećan je broj umirovljenika u 2016. jer su se tada mogle ostvariti starosne mirovine po povoljnijim zakonskim uvjetima. Žene su mogle ostvariti starosnu mirovnu s navršениh minimalno 55 godina i 6 mjeseci života i 30 godina radnog staža, a muškarci ista prava s navršениh 60 godina i 6 mjeseci života i 35 godina staža osiguranja.

Slika 29. Broj umirovljenika (Izvor: FZZPR)

Slika 30. Broj zaposlenih na 1 umirovljenika (Izvor: FZZPR, 2016. godina)

Promatrajući odnos umirovljenika i zaposlenih možemo vidjeti da je u općini Čitluk ovaj odnos najbolji u županiji. U općini Čitluk imamo 2,53 zaposlena na 1 umirovljenika dok je to na razini Županije 1,25.

Visina prosječne mirovine u 2016. je iznosila 377 KM, što je niže od visine prosječne mirovine na razini županije 402KM.

Zaključna razmatranja

Općina Čitluk je gospodarski jedna od najdinamičnijih općina na teritoriji HNŽ. Zbog gospodarske dinamike raste broj zaposlenih, a dolazi i do smanjenja broja nezaposlenih premda još uvijek nedovoljno značajnog. Najviše je zaposlenih u privatnom sektoru i to u trgovini. Struktura nezaposlenih je nepovoljna, jer je najviše nezaposlenih s nižim kvalifikacijama. Međutim, postoji mogućnost da se dodatno aktiviraju poslovne zone te da se privuku novi ulagači prvenstveno u segmentu prerađivačke industrije što bi dodatno i dugoročnije omogućilo otvaranje novih radnih mjesta. Zato je u sljedećem razdoblju potrebno razvijati mjere na prekvalificiranju postojećih nezaposlenih, kao i mjere kojima će se stimulirati samozapošljavanje.

5. Pregled stanja i kretanja u području društvenog razvitka

5.1. Obrazovanje

Predškolsko obrazovanje

U općini Čitluk djeluju dva dječja vrtića: Dječji vrtić „Čitluk“ i Dječji vrtić „Sveta Mala Terezija“. Dječji vrtić „Čitluk“ se dijelom financira iz proračuna, a dijelom od participacije roditelja. Dječji vrtić „Sveta Mala Terezija“ je privatni i financira se dijelom od participacije roditelja, a dijelom od donacija. Djeluje u sklopu prostora Majčinog sela u Bijakovićima-Međugorju. Dječji vrtić „Čitluk“ je osnovan od strane Općine Čitluk 1991. godine, dok je Dječji vrtić „Sveta Mala Terezija“ osnovan od strane fonda „Prijatelji talenata“ 1996. godine.

U Dječji vrtić „Čitluk“ u 2017./18. godini upisno je 116 djece. U proteklom razdoblju nije bilo značajnije promjene s obzirom na broj upisane djece. Broj stalno uposlenih u dječjem vrtiću je devet, a broj uposlenih

na određeno vrijeme je četiri. Broj uposlenih s ugovorom o djelu je jedan. Međutim, broj djelatnika nije dovoljan niti je dovoljan izvor sredstava koji se izdvaja, a participacija koju snose roditelji ne može pokriti sve troškove vrtićke djece. U donjoj je tabli prikazan broj upisane djece u vrtić od 2013./2014. godine.

Tablica 9: Broj upisane djece u Dječji vrtić „Čitluk“ (Izvor: Općina)

Radna godina	Ukupan broj djece
2017./2018.	116
2016./2017.	119
2015./2016.	118
2014./2015.	113
2013./2014.	115

U Dječji vrtić „Sveta Mala Terezija“ u 2017. godini upisano je 139 djece, što je isti broj u odnosu na 2012./13., ali i povećanje u odnosu na 2014./15. kada je bilo upisano najmanje djece. Nakon te godine dolazilo je do rasta broja upisane djece i taj broj je sada gotovo isti kao i prije šest godina. Dječji vrtić „Sveta Mala Terezija“ ima 21 zaposlenog djelatnika.

Tablica 10: Broj upisane djece u Dječji vrtić „Sveta Mala Terezija“ (Izvor: Vrtić)

PEDAGOŠKA GODINA	BROJ DJECE	BROJ DJELATNIKA
2017./2018.	139	21
2016./2017.	144	21
2015./2016.	123	21
2014./2015.	111	21
2013./2014.	114	21
2012./2013.	140	21

U općini Čitluk u 2017./18. godini upisano je 255 djece u dječje vrtiće, što je za osmero djece manje nego u 2016./17. godini. Međutim, postojeći kapaciteti za vrtićki odgoj su nedovoljni da prime svu djecu. Npr. u 2018. godini broj upisane djece u Dječji vrtić „Čitluk“ je 155, iako je kapacitet vrtića 120-130, a na čekanju za upis je 15 djece, s pretpostavkom da „djece na čekanju“ ima i više, jer se roditelji ne javljaju računajući da su kapaciteti popunjeni.

Osnovnoškolsko obrazovanje

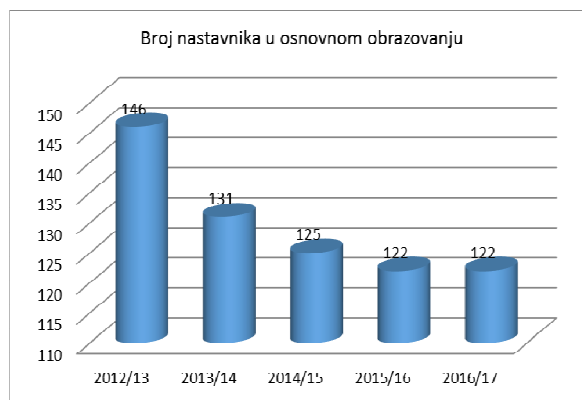
U Općini Čitluk postoje tri osnovne škole s područnim školama:

1. Osnovna škola „fra Didak Buntić“ sa šest područnih škola: Centralna škola, PŠ Vionica, PŠ Gradnići, PŠ Krehin Gradac, PŠ Služanj, PŠ Dobro Selo i PŠ Biletić Polje.
2. Osnovna škola „Čerin“ s dvije područne škole: Područna škola DV Ograđenik i PŠ Blatnica.
3. Osnovna škola „Bijakovići“, koja nema područnih škola.

Ukupan broj upisanih učenika u općini Čitluk u proteklih pet godina ima trend pada. Tako je ukupan broj upisanih učenika u osnovnu školu u 2016./17. manji u odnosu na 2012./13. za 307 djece. (slika 32.) Isto se tako smanjuje i broj nastavnika u osnovnom obrazovanju, gdje je u 2016./17. broj nastavnika manji za 24 u odnosu na 2012./13. školsku godinu. (slika 33.)

Slika 31. Broj učenika osnovnog obrazovanja (Izvor: FZZPR)

Slika 32. Broj nastavnika u osnovnom obrazovanju (Izvor: FZZPR)

Najveći broj učenika u školskoj 2017./2018. godini bio je u Osnovnoj školi „fra Didak Buntić“ (941), dok je najmanji u Osnovnoj školi „Čerin“ (353). U obje škole se bilježi trend pada broja učenika i u centralnim i područnim školama. Jedino se bilježi rast broja učenika u Područnoj školi „Služanj“ i to dva upisana učenika više u 2017./18. u odnosu na 2016./17. U OŠ „Bijakovići“ u 2017./18. upisano je 410 učenika i zabilježen je rast broja upisanih učenika za pet u odnosu na 2016./17.

Tablica 11: Pregled broja upisanih učenika u osnovne škole

Školska godina	Ukupan broj djece		
	OŠ fra. Didaka Buntića	OŠ „Bijakovići“	OŠ „Čerin“
2013./2014.	1088	455	431
2014./2015.	1036	433	407
2015./2016.	1014	410	389
2016./2017.	967	395	364
2017./2018.	941	410	353

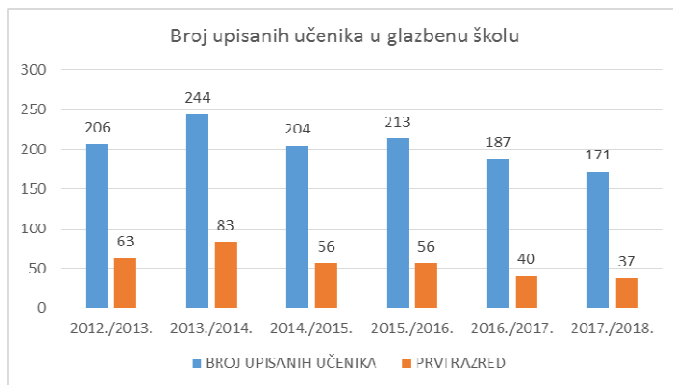
Broj upisanih učenika u prve razrede osnovnih škola u školskoj 2016./17. godini, iznosio je 164 upisana učenika. Od toga je u OŠ Čitluk (s područnim školama) u prve razrede upisan 91 učenik, dok je u OŠ „Bijakovići“ upisano 46, a u OŠ „Čerin“ 27 učenika.

Glede opremljenosti škola stanje je takvo da je gotovo u svim školama potrebno izvršiti uređenje i opremanje školskih objekata. U svim je školama potrebno opremanje škola didaktičkom opremom, kao i infrastrukturno uređenje, kako samih objekata tako i prostora za sportske aktivnosti.

Osnovna glazbena škola

U općini Čitluk od 2009. godine djeluje i Osnovna glazbena škola „Brotnjo“ kao samostalna škola. Škola je smještena u staroj zgradi bivše Niže realne gimnazije koja datira iz 1930. godine. Svoju djelatnost obavlja u sjedištu u Čitluku, te u područnim odjelima u sklopu osnovnih škola „Čerin“ i „Bijakovići“. Učenici pohađaju nastavu solfeggia i sviranja instrumenta: glasovira, gitare, violine, flaute, harmonike, trube, klarineta i saksofona.

U školskoj 2017./2018. godini u osnovnu glazbenu školu je upisan 171 učenik, dok je u prve razrede upisno 37 učenika. U zadnjih pet promatranih godina primjetan je pad broja upisanih učenika. Smanjenje broja upisanih počelo od školske 2013./2014. godine. (slika 34). Naime, smanjenje broja upisanih učenika ponajviše možemo pripisati činjenici da roditelji odustaju od upisa djece zbog ekonomske situacije. Također, jedan od razloga je nerazumijevanje roditelja suštine same škole.

Slika 33. Broj upisanih učenika u glazbenu školu (Izvor: općina)

Naime, jedan broj roditelja shvaća glazbenu školu kao jednu vrstu tečaja što dovodi do nerazumijevanja školskih obveza i odnosa prema nastavi. Također, škola podrazumijeva i financijska izdvajanja za potrebne instrumente. Stoga je uveden i primarni razred koji ima za cilj da učenici kroz igru uče osnove prije odabira temeljnog instrumenta i upoznaju se sa svim instrumentima koje škola ima. Nastava se odvija jednom tjedno u trajanju od 30 minuta, i to kroz oba polugodišta. U školskoj 2017./2018. ukupno 46 učenika pohađa pripremni razred, a ta brojka može i rasti jer nastavnice naknadno uključuju djecu u program.

Školski objekt je u vrlo lošem stanju. Naime, vanjska fasada otpada, krovšte prokišnjava i drvena građa propada, otvori su dotrajali i neki nisu u funkciji. Dio zgrade se ne koristi zbog bojazni od urušavanja i nemogućnosti obnove unutarnje fasade. Elektro i vodovodne instalacije su najveći problem. U zgradi se koriste 2 wc-a, no zbog dotrajalih vodovodnih cijevi zidovi vlaže i pucaju. Škola se zimi grije na lož ulje u sklopu Osnovne škole fra. Didaka Buntića. Budući da je ta škola obnovljena i ima termo fasadu ne može se uskladiti jačina grijanja, te je uglavnom hladno. Zbog toga se koriste grijalice koje zbog loših instalacija često dovode do zapaljenja i uništenja istih, te prekida električne energije.

Ukupno se unutar zgrade koristi 9 prostorija. Od toga je 7 kabineta za instrumentalnu nastavu te ured ravnatelja i tajništva škole. Unutarnja stolarija u kabinetima je dotrajala i također treba promjenu. Zidovi su u nekim kabinetima vlažni i popucali, a najveći problem je u kabinetu flaute gdje je napuknuo strop i postoji bojazan od urušavanja. Namještaj, tj. školske klupe i stolice su naslijeđene od dječjeg vrtića koji je nekada bio u ovoj zgradi.

Budući da nastavnici i učenici imaju obvezu mjesečno organizirati javne sate, te da učenici glazbene škole često nastupaju na raznim koncertima i priredbama, nametnula se ideja obnove jedne veće prostorije u sklopu zgrade za održavanje koncerata. Također, javlja se potreba obnove i uređenja školske knjižnice, tj. nototeke kako bi se učenicima i nastavnicima olakšala dostupnost nota svih autora.

Srednjoškolsko obrazovanje

Srednjoškolsko obrazovanje u općini Čitluk odvija se u prostorijama nove zgrade Srednje škole dr. fra Slavka Barbarića. Škola raspolaže s 20 učionica, osam kabineta, prostranom zbornicom i predvorjem za školske priredbe, prilazima i dizalom za osobe s invaliditetom te svim ostalim što bi jedna škola europskih standarda trebala imati. Škola, također, ima dva opremljena kabineta informatike po najsuvremenijim standardima. Svaki kabinet raspolaže sa 28+1 umreženih računala. Pored računala u kabinetu se nalazi i projektor i tzv. pametna ploča.

Uvođenjem zanimanja kuhar i konobar u školi je otvoren i specijalizirani kabinet za kuhare od 150 m² čije je opremanje u tijeku. U školi postoji neiskorišteni prostor potkrovlja koji bi u budućnosti mogao poslužiti za neki specijalizirani kabinet.

Tijekom školske 2012./2013. godine otvoreno je malonogometno igralište Srednje škole dr. fra Slavka Barbarića. Nedostatak s kojim se škola uvijek iznova bori jest nedostatak sportske dvorane jer učenici koriste prostore gradske sportske dvorane za izvođenje nastave tjelesne i zdravstvene kulture tijekom hladnijih mjeseci, a za vrijeme toplijih mjeseci na raspolaganju im je vanjsko igralište.

Između dva dijela škole postoji i botanički vrt. Uređivanje školskog botaničkog vrta je započelo u školskoj 2014./2015.godini. Idejno rješenje za projekt je urađeno na Akademiji likovnih umjetnosti u Širokom Brijegu, a na uređenju su sudjelovali članovi zajednice „Cenacolo“ koji su postavili kamene staze. U vrtu su zasađene hercegovačke aromatične biljke i ukrasno drveće.

U Srednjoj školi dr. fra Slavka Barbarića školske 2016./2017. godine učenici se obrazuju u sljedećim zanimanjima:

- Opća gimnazija
- Ekonomija i trgovina A – ekonomski tehničar
- Ekonomija i trgovina B – prodavač
- Ugostiteljstvo i turizma – hotelijersko turistički tehničar
- Ugostiteljstvo i turizma C – kuhar, konobar
- Strojarsvo C – automehaničar, bravar

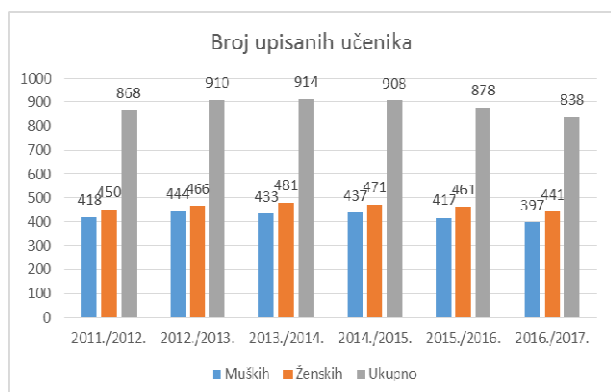
Srednja škola je školske 2010./2011. godine prvi put upisala učenike u prirodoslovnu gimnaziju te je izvela dvije generacije ove gimnazije. Poslije nije bilo interesa za upis na ovaj smjer. Školske 2012./2013.godine uvodi se još jedno zanimanje u okviru područja rada strojarstvo C – vodoinstalater te su, također, izvedene dvije generacije učenika ovog zanimanja. Školske godine 2015./2016. uvodi se novi obrazovni profil u okviru ugostiteljstva i turizma C, zanimanja kuhar i konobar. Ova zanimanja su opstala i danas u školi.

Srednja škola dr. fra Slavka Barbarića je u stalnom traženju novih zanimanja iz programa obrazovanja koja će biti usklađena s novim zahtjevima tržišta rada. Na razini općine postoji Savjetodavno vijeće koje prati potrebe tržišta rada i gospodarstva te ih nastoji uskladiti s obrazovanjem. Međutim, još je uvijek izražen nesklad između ponude i potražnje na tržištu rada. S toga će biti neophodno započeti s godišnjim analizama i utvrđivanjima deficitarnih zanimanja kako bi se mogla uvoditi nova strukovna zanimanja u škole.

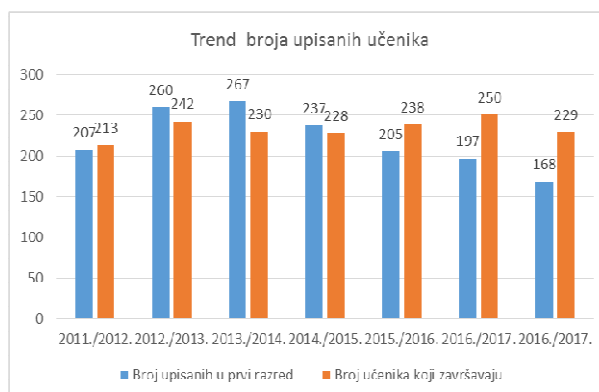
Srednja škola radi u dvije smjene. Prvu smjenu pohađaju učenici prvih i četvrtih razreda te završni razredi trogodišnjih zanimanja, a u drugu smjenu učenici drugih i trećih razreda. U školskoj 2017./18. godini upisno je 745 učenika raspoređenih u 35 odjela.

U školi je zaposleno 48 nastavnika na neodređeno vrijeme, 23 nastavnika na određeno vrijeme i vanjski suradnici (deficitarna zanimanja).

Analizirajući broj upisanih učenika u zadnjih pet godina primjetan je lagani pad broja upisnih učenika. (slika 35). Jasniji prikaz ovog trenda vidi se na slici 36.

Slika 34. Broj upisanih učenika u srednju školu (Izvor: Škola)

Slika 35. Trend broja upisanih učenika (Izvor: FZZPR)

Prema grafičkom prikazu razvidno je kako je od školske 2011./2012.g. rastao broj upisanih učenika u prvi razred, a od školske 2014./2015. godine broj učenika lagano opada.

S obzirom da na razini županije još uvijek nije donijeta odluka o financiranju asistenata u nastavi, tako i ovaj vid usluge nije osiguran za djecu s posebnim potrebama. U srednjoj školi je šestoro djece kojima je potreban asistent u nastavi. Od toga za samo jedno dijete asistenta plaćaju roditelji. Nažalost, još uvijek ne postoji mogućnost osiguranja asistenata za djecu koja bi mogla po prilagođenom programu pohađati redovitu školu sa svojim vršnjacima radi nedostatka spomenute odluke županije. Za sada Udruga Susret (OSI - Udruga Osoba sa invaliditetom) svakodnevno vrši prijevoz za 27 djece s posebnim potrebama u rehabilitacijske centre (Sv. Obitelj i Los Rosales), Osnovnu školu za djecu s posebnim potrebama u Mostaru, Srednju školu (specijalnu: kuharstvo, slastičarstvo) i na radionicu u udruzi „Susret“ koja radi od 8h do 16h. Ukupan broj članova Udruge (OSI) je 36 (s tim da pojedini članovi zbog svog zdravstvenog stanja i neodgovarajućeg prostora nisu u mogućnosti boraviti u radionici) te je zbog toga potrebno raditi na izgradnji rehabilitacijskog centra na području općine Čitluk.

Visokoškolsko obrazovanje

U općini Čitluk postoji jedna visokoškolska ustanova koja je privatnog karaktera (Sveučilište Hercegovina). Na Sveučilištu „Hercegovina“ su osnovana dva fakulteta: Fakultet društvenih znanosti s četiri odjela (Odjel odgojnih znanosti, Odjel humanističkih znanosti, Odjel društvenih znanosti i Odjel turizma, ekologije i zaštite okoliša) i Fakultet međunarodnih odnosa i diplomacije. Pored ove ustanove, studenti su uglavnom usmjereni na Sveučilište u Mostaru. Broj upisanih studenata na Sveučilištu „Hercegovina“ po godinama (na sva tri ciklusa studija) prikazan je ispod.:

- 2012./2013. 210
- 2013./2014. 250
- 2014./2015. 340
- 2015./2016. 260
- 2016./2017. 190

Kao podršku studentima općina Čitluk svake godine dodjeljuje stipendije redovnim studentima. Stipendije u iznosu 100 KM mjesečno, za period od 10 mjeseci, se dodjeljuju na osnovu raspisanog javnog natječaja gdje studenti trebaju zadovoljiti set općih i posebnih uvjeta. Za školsku 2016./2017. i 2017./2018. godinu dodijeljeno je po 29 stipendija, uglavnom za studente mostarskog sveučilišta, ali i studente koji studiraju u Sarajevu, Tuzli i Splitu. Po završetku studija neki od studenata ostaju boraviti u mjestima u kojima su završili studij, a neki se vraćaju na područje općine. Međutim, općina nema točnih podataka koliko se studenata vrati u općinu po isteku studija.

Zaključna razmatranja

U općini Čitluk organizira se osnovno i srednje obrazovanje, kao i visoko obrazovanje (privatno). Primjetan je pad broja upisanih učenika, kako u osnovnu tako i u srednju školu. Ovo je posebno izraženo u posljednje dvije godine. Jedino je primjetan rast broja učenika u školskoj 2017./18. u OŠ „Bijakovići“. Prema ovim pokazateljima očekuje se daljnji pad upisanih učenika koji je prvenstveno uzrokovan iseljavanjem iz općine i upisom učenika u škole izvan općine. U tom pogledu moraju se poduzimati mjere kojima će se smanjiti negativan trend. Također, potrebno je raditi na jačanju kapaciteta i opremanju kabineta suvremenim didaktičkim sredstvima, kako bi se nastava odvijala sukladno suvremenim zahtjevima. Potrebno je i dalje raditi na usklađivanju potreba tržišta rada i obrazovnog sustava.

5.2 Kultura i šport

Kultura

Jedina kulturna ustanova u općini Čitluk je Kulturno informativni centar „Čitluk“. Kulturno-informativni centar „Čitluk“ je slijednik Narodnog univerziteta „Čitluk“ koji je osnovan 1962. godine. Kulturno-informativni centar (KIC) trenutačno upošljava 5 djelatnika. Kulturno-informativni centar „Čitluk“ organizira

brojne kulture manifestacije koje se događaju u općini Čitluk (Dani berbe grožđa, predstave, izložbe, radionice i sl.) U prostorijama KIC-a je i prostor kino dvorane koja nije u upotrebi zbog loših uvjeta.

Pri KIC-u Čitluk, također, djeluje i Narodna knjižnica s ukupnim fondom od 8435 knjiga koja je smještena u svega 16 m² površine i jedna je od najmanjih knjižnica u BiH. U 2016. godini knjižni fond obogaćen je za ukupno 139 knjige, od toga je 15 knjiga kupljeno iz vlastitog fonda, a 124 knjige različitih autora Narodnoj knjižnici „Čitluk“ darovala je Fondacija za izdavaštvo iz Sarajeva.

Prostorija knjižnice je prije 2 godine u potpunosti obnovljena te je napravljena klasifikacija knjiga. Za potpuno uređenje nedostaje informatička oprema s programom za knjižnice kako bi se mogli unijeti svi naslovi i klasifikacija po autorima.

Budući da su članovi knjižnice uglavnom učenici osnovnih i srednje škole, najtraženije su školske lektire. Premda knjižnica ima gotovo sve naslove koji su potrebni za osnovno i srednje obrazovanje, zabrinjava činjenica da je u protekloj 2016. godini bilo učlanjeno samo 13 članova. U usporedbi s ranijim godinama kada je bio manji broj knjiga i manje naslova, broj korisnika u jednoj godini bio je nekoliko stotina.

U općini Čitluk trenutačno djeluju 4 kulturno-umjetnička društva, 4 klapa te nekoliko regionalno prepoznatljivih kulturno-umjetničkih manifestacija.

- **Kulturno-umjetnička društva:** HKUD "Brotnjo" - Čitluk; HKUD "Didak" župe Gradnići; HKUD "sv.Marko"- Vionica; HKUD "Donji Ograđenici" - D.V.Ograđenik
- **Klape:** muška klapa „HERCEG“ – Čitluk; ženska klapa "MIR" – Međugorje; ženska klapa "BURA" - župa Gradina; ženska klapa "SMILJE" -Čitluk,
- **Tradicionalne kulturne i kulturno - umjetničke manifestacije** na području općine Čitluk: „Dani berbe grožđa“, (tradicija stara 61. godinu); „Dani Matice u Brotnju“ (Uskrs s Maticom, Od berbe do kušanja mladog vina); „Evergrin fest“ (od 1 - 31. kolovoza - program se odvija svaki dan); „Mladi fest“ – Međugorje; „Didakovi dani“ - Gradnići (Početkom 10 mjeseca),

Od kulturnih institucija svakako treba izdvojiti Maticu hrvatsku ogranak Čitluk koja je jedna od najaktivnijih ogranaka Matice.

Sport

Sport igra veoma važnu ulogu u općini Čitluk. Sport je djelatnost od javnog interesa, a što je utvrđeno Ustavom BiH, FBIH, HNŽ, Statutom općine Čitluk i drugim aktima, kao obveza da se potiče i skrbi o sportu. Stoga, općina Čitluk sredstvima iz godišnjeg proračuna sufinancira sportsku djelatnost kroz Program javnih potreba u sportu općine Čitluk.

Temeljem Zakona o sportu Sportski savez Brotnja „Čitluk“ je krovna sportska organizacija od posebnog značaja i interesa s ovlastima da se bavi pitanjima poticanja i razvoja sporta na području općine i šire koja predlaže Program javnih potreba u sportu, a koji uključuje: djelovanje, odnosno funkcioniranje saveza, aktivnosti sportskih klubova, organiziranja sportskih priredbi-manifestacija od posebnog značenja, stručno osposobljavanje i usavršavanje sportskih kadrova, sportsko-rekreativne aktivnosti žitelja općine i školski sport.

Općina Čitluk vrši redovita izdvajanja za sport koja se kreću do 4% proračuna ili 130.000,00 KM, a što je optimalno imajući u vidu broj klubova i sportaša.

Najviše se sredstva izdvaja za potrebe sportskih klubova, oko 80%, koja se koriste za potrebe redovitog sustava natjecanja: izmirenje kotizacije za natjecanje, troškove prijevoza na gostovanja i troškove domaćih utakmica (službene osobe-pristojbe). Pored toga klubovi koji koriste sportske objekte u vlasništvu općine ne plaćaju zakupninu za treninge i utakmice što, također, predstavlja značajnu potporu.

U posljednjih nekoliko godina u općini Čitluk se povećao broj sportskih klubova, pa ih u 2017. godini ima 18 u 11 grana sporta u koje je aktivno uključeno oko 900 djece i 130 seniora. Trenutačno su klubovi uključeni u sva natjecanja pod okriljem strukovnih saveza na razini BiH i FBIH, a od njihove organiziranosti i rada ovisi u

kojem se rangu natječu i koje rezultate postižu.

Svi klubovi imaju osnovnu, zakonom propisanu potporu od strane općine, te uz to i zadovoljavajuću sportsku infrastrukturu (stadion, dvorane). Klubovi i sportaši u većini slučajeva opravdavaju ovu potporu postižući zapažene rezultate poglavito u mlađim uzrasnim kategorijama, tako da iz općine Čitluk dolaze državni prvaci u karateu, atletici a ujedno su i članovi selekcija BiH i Hrvatske. Također ima i nekoliko mladih sportaša i sportašica iz košarke, nogometa, rukometa, tenisa, kuglanja koji već puno obećavaju i članovi su selekcija BiH i Hrvatske.

U posljednje vrijeme primarna je i sportska rekreacija djece i mladih koja se trenutno ogleda kroz organiziranje malonogometnih natjecanja momčadi mjesnih zajednica u koja su uključena oko 300 mladih igrača te desetine entuzijasta (trenera, vodstva). Pokretanjem tog natjecanja došlo je do ekspanzije izgradnje ili uređenja malonogometnih terena s pratećim objektima (tribine, rasvjeta) čime se izravno utječe na poticanje i razvoj sporta te omogućava djeci i mladima da svakodnevno koriste te terene te racionalno i kontrolirano provode slobodno vrijeme. Trenutačno postoje 22 terena a nekoliko ih je u izgradnji. Općina je prepoznala ovaj vid sportske rekreacije, te uz trud i entuzijazam ljudi iz mjesnih zajednica daje potporu ovom projektu, koji se u svakom slučaju mora doradivati i unaprijeđivati da ne izgubi svoje temeljno značenje. Treba napomenuti da se ovaj vid natjecanja organizira i u susjednim općinama te se igra i završni turnir pobjednika u organizaciji utemeljene udruge „Liga Hercegovine“.

Što se tiče stanja sportske infrastrukture ista zadovoljava potrebe klubova, rekreacije i školskog sporta i dostupna je bez naknade. Imamo suvremeni nogometni stadion s tartan atletskom stazom, gradsku sportsku dvoranu te dvorane i igrališta pri OŠ u Čitluku i Čerinu (osim OŠ u Bijakovićima koja nema dvoranu) te veliki broj malonogometnih terena u MZ. Treba spomenuti i ulaganja privatnog kapitala u sportsku infrastrukturu tako da smo ponosni na SC „Sport Centar Međugorje“, kuglanu u Međugorju te „balon“ terene. Za potrebe održavanja i uređenja postojeće sportske infrastrukture koju obavlja „Broting“ izdvajaju se značajna proračunska sredstva cca 100.000KM.

Zbog svega navedenog i postojećih hotelskih kapaciteta te klimatskih pogodnosti naša općina je postala prepoznatljiva destinacija za sportski turizam koji se ogleda u dolasku velikog broja sportskih ekipa na zimske i ljetne pripreme, što posebno utječe na razvoj i popularizaciju sporta u našoj općini.

Zaključna razmatranja

Kako je i razvidno iz prethodne analize stanja, općina Čitluk je vrlo dinamična po pitanju kulture i sporta te bilježi odlične rezultate i izvan općine, pa čak i na međunarodnoj razini. Ovo se najviše ogleda u pojedinačnim sportovima. Što se tiče infrastrukture u sportu ona je na zadovoljavajućoj razini, dok je infrastruktura u sektoru kulture nezadovoljavajuća i zahtjeva dodatna ulaganja kako bi se i kulturni sektor mogao brže i značajnije razvijati. Ovo je posebno važno iz aspekta turističkog karaktera općine gdje se i kultura i sport mogu integrirati.

5.3. Zdravstvena i socijalna zaštita

Zdravstvenu zaštitu na području općine Čitluk pruža Dom zdravlja „Čitluk“. Osnivač Doma zdravlja „Čitluk“ je Općina Čitluk (Općinsko vijeće Čitluk), po Odluci od 28. siječnja 2000. godine. Prije spomenutog razdoblja je djelovao u sklopu Regionalnog medicinskog centra „Dr. Safet Mujić“ Mostar (od 1980. godine na današnjem prostoru).

Dom zdravlja „Čitluk“ je javna zdravstvena ustanova koja pruža usluge primarne zdravstvene zaštite kao i određene oblike specijalističko-savjetodavne zdravstvene zaštite stanovnicima općine Čitluk. Ustanova se financira sredstvima koja osigurava Zavod zdravstvenog osiguranja Hercegovačko-neretvanske županije, sredstvima Općine Čitluk kao osnivača Doma zdravlja „Čitluk“ te vlastitim sredstvima ostvarenih prodajom usluga koje nisu obuhvaćene osnovnim paketom zdravstvenog osiguranja. Ukupan broj osiguranika DZ „Čitluk“ je oko 15.000.

Dom zdravlja Čitluk zapošljava 65 zaposlenika, a struktura je sljedeća: 13 doktora medicine (5 specijalista, 2 doktorice na specijalizaciji, 6 doktora opće medicine), 2 stomatologa, 1 diplomirani farmaceut, 2 zdravstvena djelatnika s VSS, 28 medicinskih tehničara, 1 viši radiološki tehničar, 1 zdravstveni suradnik, 9 djelatnika uprave i administracije, 9 djelatnika tehničke službe (6 vozača i 3 spremačice). Također, DZ Čitluk ima i 5 vanjskih suradnika, koji obavljaju specijalističko-savjetodavne djelatnosti.

Trenutno u DZ Čitluk djeluje 5 službi, kako slijedi:

- Služba primarne zdravstvene zaštite kojom su obuhvaćene: opća/obiteljska medicina, pedijatrija, ginekologija, hitna medicinska pomoć, pneumofiziologija, polivalentna patronaža, higijensko-patronažna i zubarska djelatnost;
- Specijalističko- savjetodavna zaštita;
- Služba radiološke djelatnosti;
- Služba laboratorijske djelatnosti;
- Služba zubozdravstvene zaštite;
- Služba za zajedničke poslove.

U posljednjih 8 mjeseci uz postojeće su uspostavljene dodatne specijalističko-konzultativne ambulante te trenutno u okviru pružanja specijalističko-savjetodavne djelatnosti djeluju: interna medicina, kirurgija, psihijatrija, ortopedija i neurologija.

Problemi Doma zdravlja „Čitluk“ trenutno su nedostatak medicinskog osoblja te nedovoljan iznos finansijskih sredstava koji je neophodan za funkcioniranje ustanove. Nedostajući kadar su doktori specijalisti u određenim područjima te nedovoljan broj medicinskih tehničara. U općini Čitluk je u odnosu na sve JLS u HNŽ najveći broj stanovnika na 1 liječnika (1640). Pored nedostatka medicinskog osoblja, problemi se manifestiraju i u medicinsko-tehničkom inventaru koji je zastario i neodgovarajući za obavljanje pregleda na propisan način. Zbog nedostatka finansijskih sredstava, DZ „Čitluk“ nije u mogućnosti nabaviti nužnu opremu na nekim odjelima, zbog čega je potrebna dodatna finansijska pomoć, kako bi svoje obveze i potrebe ispunjavao dosljedno. Nedostajuća oprema u DZ Čitluk su: novi rendgen digitalizirani uređaji, oprema za oftalmološku ambulantu, dodatni EKG aparati i novi aparati za potrebe laboratorija, s obzirom na starost sadašnjih.

Dom zdravlja „Čitluk“ u proteklom je razdoblju usmjerio svoje aktivnosti prema poboljšanju kvalitete zdravstvenih usluga svim svojim korisnicima, kako na području primarne, tako i na području specijalističko-savjetodavne zdravstvene zaštite. U tom su pogledu proširene i poboljšane usluge medicinsko-biokemijskog laboratorija. Naime, Dom zdravlja „Čitluk“ je vlastitim sredstvima osigurao uslugu vađenja i slanja krvi i drugih uzoraka za pretrage i analizu koje se rade u Sveučilišnoj kliničkoj bolnici „Mostar“ dvaput tjedno, odnosno ponedjeljkom i četvrtkom. Bitno je naglasiti da pacijenti rezultate analiza preuzimaju u laboratoriju Doma zdravlja „Čitluk“ čime su pacijenti u svakom slučaju oslobođeni dodatnih troškova i uloženog vremena.

Povećanje broja mladih liječnika opće medicine (povećanje s 4 na 6) omogućilo je uvođenje pripravnosti liječnika, kako bi pacijenti u svakom trenutku bili u potpunosti zaštićeni. Na odjelu Hitne medicinske pomoći povećan je i broj medicinskih tehničara u smjenama, reorganizacijom već postojećeg medicinskog osoblja. Cilj DZ „Čitluk“ je, prije svega, razvoj obiteljske medicine zbog čega se izdvajaju vlastita finansijska sredstva za dodatnu edukaciju i usavršavanja iz oblasti obiteljske medicine, tzv. „PAT program“. Nadalje, u planu je i financiranje specijalizacija iz obiteljske medicine kako bi se djelatnost obiteljske medicine podigla na višu razinu.

U sklopu socijalne zaštite (tablica 13.), vidljivo je da nema velikih oscilacija u kretanjima po pojedinim kategorijama. Iako se kroz proteklih pet godina smanjuje broj novčanih pomoći, očigledno je da se javljaju potrebe za mjerama koje su vezane za poboljšanje socijalnog stanja. Nedostaci se mogu kategorizirati u dvije skupine:

- **Primarni nedostaci:** Nedovoljan broj stručnog kadra u Centru za socijalni rad. Trenutno je uposleno 7 ljudi od kojih je 6 stručnih, a potrebno su još barem 2 stručne osobe. U općini Čitluk nema savjetovaništva za obitelj s djecom, kao ni Centra za mentalno zdravlje pri Domu zdravlja. Nedovoljan je broj mjera socijalne politike na lokalnoj razini, nedovoljna je educiranost i informiranost profesionalaca, roditelja, osoba koje pripadaju socijalno isključenim grupama u lokalnoj zajednici, po pitanju novih metoda rada, inovativnih i alternativnih metoda;
- **Sekundarni nedostaci:** Nedovoljna financijska i materijalna sredstva za odgovarajuće ostvarivanje prava iz socijalne zaštite i provođenje programa, nepostojanje programa prevencije sociopatoloških pojava, kao i prevencije u oblasti ranog razvoja i rasta djece, neodgovarajuća politika na različitim razinama vlasti – različita primjena zakonskih rješenja, nedovoljno besplatnih sadržaja i usluga za djecu s poteškoćama u razvoju, neadekvatne sankcije u slučaju zanemarivanja djece, nasilja u obitelji i općenito izvršenje zakonskih normi vezano za nasilje, što je zadaća županijskih vlasti.

Tablica 12: Pregled socijalnih pokazatelja (Izvor: Centar za socijalni rad)

	2012	2013	2014	2015	2016
jednokratne i novčane pomoći	72	80	78	88	77
stalne novčane pomoći	95	88	90	75	73
pogrebni troškovi	10	10	13	9	1
neratni invalidi	57	18	32	56	70
civilne žrtve rata	8	2	1	10	9
kategorizacija i rekategorizacija	6	2	4	4	4
brakorazvodne parnice	9	6	5	4	5
dodjela humanitarne pomoći obiteljima	47	65	52	91	75
dodjela školskih torba obiteljima u stanju socijalne potrebe, kao i djeci s posebnim potrebama.	90 torba i školskog pribora	90 torba i školskog pribora	90 torba i školskog pribora	90 torba i školskog pribora	94 torbe i školska pribora
smještaj u ustanove socijalne zaštite	13	14	14	12	12
skrbništvo nad malodobnim osobama	4	7	4	4	3

U Čitluku djeluje i Udruga „Susret“. Ona je jedina nevladina organizacija u općini Čitluk koja brine o osobama s invaliditetom-OSI (od 2009.godine). Udruga osigurava svakodnevni prijevoz djece (3 puta dnevno) u specijalnu školu u Mostaru, rehabilitacijske centre i radionice (3 djece vrtićkog uzrasta u specijalne vrtiće u Mostaru, 6 u specijalnu školu u Mostaru u dvije smjene, 3 u Rehabilitacijski centar “Sv. obitelj” uzrasta do 18 godina starosti i 5 djece OSI u “Loss Rosales”). U radionici u Čitluku boravi 25 djece koja se izmjenjuju u dvije smjene, a radionica radi cijelu godinu od 8 do 16 sati. U Udruzi je zaposlen vozač, socijalni radnik i pedagog, te šestero OSI koji rade na izradi suvenira i ukrasnih predmeta. Neodgovarajući i nedovoljan prostor uzrok je zbog kojeg dio djece (21) ide svakodnevno u rehabilitacijske centre u Mostar. Izgradnjom novog centra stvorile bi se mogućnosti za bolje i uspješnije realiziranje aktivnosti, uključivanje većeg broja osoba s invaliditetom (50), njihovo zapošljavanje u radionicu, uključivanje studenata u sklop obavljanja prakse, opremanje kabineta za pružanje stručnih pomoći (logoped, defektolog, fizioterapeut).

U općini Čitluk, također, postoje i dva doma i to za zbrinjavanje starijih i iznemoglih osoba i za djecu bez roditeljskog staranja.

- **Dom za stare iznemogle osobe “Ivan Pavao II”.** Dom je osnovan 2013. godine i u njemu je bilo stalno prisutno 56 starih osoba s različitim bolestima i potrebama. Na kraju 2017. godine u domu

boravi 57 članova, od čega je 19 s područja općine Čitluk. Broj stalno zaposlenih u Domu koji se brinu za stare i nemoćne je 10 osoba. Dom se uglavnom financira kroz donacije, a općina ne izdvaja sredstva za dom.

- **Dom za djecu bez roditeljskog staranja "Ivan Pavao II".** U Domu je stalno angažirano 5 časnih sestara koje vode brigu o djeci. Pored toga u Domu je zaposleno još 11 osoba. Prema evidenciji, u proteklim godinama stalno je prisutno 50 djece. Na kraju 2017. godine u Domu je bilo 24 djece s područja HNŽ. Česta je pojava da roditelji napuste djecu, te da djeca preko socijalne službe budu smještena u ovaj dom koji u potpunosti ovisi od donacija. Djeca su smještena u 2 centra. Muška djeca su smještena u objektu u Čitluku, a ženska u objektu na Vionici.
- **Majčino selo.** Majčino selo je projekt Hercegovačke franjevačke provincije. Ustanova je registrirana na sudu u Mostaru te je pod nadzorom dvaju ministarstava. Majčino selo, kao javna ustanova, nastoji odgovoriti na nove potrebe uglavnom dvostrukom uslugom:
 - odgaja i obrazuje, te skrbi za djecu ranog i predškolskog uzrasta - Vrtić „Sv. Mala Terezija“,
 - skrbi o djeci bez roditeljske pomoći nudeći programe njege, odgoja, obrazovanja, zdravstvene zaštite, prehrane i socijalne skrbi u skladu sa socijalnim, kulturnim, vjerskim i drugim potrebama obitelji - Majčino selo u užem smislu.

U okviru Majčina sela djeluje još jedna humanitarna Udruga „Mir – Međugorje“ koja pomaže bolesnicima kroz nabavu bolesničkih kreveta, kolica, ortopedskih pomagala; potrebitima i siromašnima: novčano, odjećom, hranom, izgradnjom i namještanjem domova.

Majčino selo trenutno broji 27-ro djece bez odgovarajuće roditeljske skrbi. Najmlađi član je novorođenče od 15 dana, a najstarija je srednjoškolka od 18 godina. Uz djecu koja žive u Ustanovi trenutno se nalazi još 9 studenata o kojima se skrbi Ustanova. Po Statutu Ustanove djeca mogu živjeti u Ustanovi do punoljetnosti ili završetka školovanja. No, Majčino selo se i nakon izlaska iz Ustanove na različite načine brine o svojim štićenicima. Za proteklih 5 godina (2013.-2017.) prosjek osoba/štićenika Majčinog sela je cca 30 osoba.

5.4. Imovinska i osobna sigurnost građana

Ocjena stanja sigurnosti na određenom području se temelji na analizi glavnih oblasti djelovanja redarstvenih službi ili službi javne sigurnosti, a to su stanje kriminaliteta, javnog reda i mira te sigurnosti prometa. Službena statistika PS Čitluk, za razdoblje od 2012. do 2016. godine, za navedene oblasti je prikazana u tablici 12. Premda su navedeni podaci samo okvirni, odnosno nisu detaljno prikazani, iz istih se mogu izvući određeni zaključci koji su usklađeni sa stvarnim i trenutnim stanjem.

Tablica 13: Pregled stanja u segmentu sigurnosti (Izvor: PS Čitluk)

Vremenski period/ godina		2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Kaznena djela		105	98	86	62	61
Prekršaji	Javni red i mir	50	78	54	61	52
	Promet	2029	1594	1325	951	752
Ukupan broj policajaca		47	47	43	42	33

U oblasti kriminaliteta se bilježi pad evidentiranih kaznenih djela, posebice u 2015. godini, što je pozitivno, osobito iz razloga što ova oblast značajno utječe na sigurnosno stanje i ima najjači utjecaj na javno mnijenje. Razlozi za navedeni pad mogu biti višestruki i zahtijevali bi detaljniju analizu. Za potrebe ovog dokumenta ovdje ćemo samo spomenuti da je pad određenih kaznenih djela rezultat pojačanih aktivnosti policijskih službenika usmjerenih prema prevenciji, posebno kod određenih kaznenih djela koja se otkrivaju inicijativom policajaca.

U oblasti javnog reda i mira se bilježi stabilna dinamika (s iznimkom 2013. godine) što je dobar pokazatelj. Ova oblast je, također, bitna za ukupnu ocjenu sigurnosti, tim više što općina Čitluk ima ogroman potencijal

u turističkom sektoru (Međugorje i Bijakovići), a sigurno i stabilno okruženje je jedan od osnovnih preduvjeta za razvoj turizma. Ova oblast je izravno povezana s raspoloživim brojem policijskih službenika na određenom području, odnosno raznovrsnošću i kvalitetom materijalno-tehničkih sredstava kojima raspolažu.

U oblasti sigurnosti prometa možemo zaključiti da se bilježi značajan pad evidentiranih prekršaja u ukupnom broju. Direktni razlog te pojave je očigledno i stalno smanjivanje broja policijskih službenika kojima raspolaže ova policijska stanica, odnosno onih koji rade na terenu na poslovima sigurnosti prometa. Najveći broj prekršaja se odnosi na „blaže“ povrede zakona (npr. pogrešno zaustavljanje i parkiranje), premda „teži“ prekršaji imaju prednost pri otkrivanju i sankcioniranju zbog izravnog utjecaja na sigurnosno stanje. Bitno je spomenuti, a što nije razvidno iz tablice, da ova policijska stanica, na svom području nadležnosti, obavlja očevide prometnih nezgoda/nesreća (osim onih koje za posljedicu imaju smrtni ishod). Prosjek prometnih nezgoda za jedan mjesec iznosi cca 15-ak, odnosno godišnje između 160-180.

Također, jedan od najvećih sigurnosnih izazova jeste i potraga za izgubljenim osobama. Pošto je Međugorje hodočasničko i turističko mjesto sve češće dolazi do situacija da se pojedini hodočasnici izgube što često završava sa smrtnim posljedicama. Ovaj vid zaštite podrazumijeva dobru umreženost i opremljenost civilne zaštite sa gorskim službama spašavanja.

U općini Čitluk djeluje Hercegovačka gorska služba spašavanja stanica Čitluk-Međugorje. HGSS stanica Čitluk je volonterska organizacija za pomoć i spašavanje unesrećenih osoba i imovine u nepristupačnim terenima. „HGSS Čitluk-Međugorje“ godišnje ima oko 180 akcija spašavanja. Stanica trenutno broji oko 30-tak članova starosne strukture:

- 20-25 godina 8 članova
- 25-30 godina 15 članova
- 30-40 godina 7 članova

Stanica HGSS Čitluk najviše je intervencija imala na području općine Čitluk a, također, pomaže i u akcijama u svim stanicama koje su u savezu GSS u BiH, te u dosta akcija u Republici Hrvatskoj. Od samog osnivanja stanica HGSS Čitluk je imala 446 akcija i to:

- 2013. ukupno 48 ,
- 2014. ukupno 74,
- 2015. ukupno 105,
- 2016. ukupno 130,
- 2017. ukupno 145
- do kraja prve polovice 2018. godine bilo je 89 akcija.

Većina akcija bile su potrage za nestalim osobama, spašavanje ozlijeđenih osoba i njihov transport te slično. Za ovakav vid spašavanja, ovoj službi je potrebna posebna atestirana tehnička oprema, kao i osobna oprema (gojzerice, kombinezon, ruksak, jakna, kaciga, rukavice itd.) koja je jako skupa, a za sad se jednim dijelom nabavlja iz donacija, a jednim dijelom iz osobnih sredstava članova. Jedan komplet spasilačke tehničke opreme, kako bi gorski spašavatelj bio opremljen i spreman odgovoriti u svim uvjetima spašavanja, košta 3.000,00 KM (tri tisuće KM). HGSS stanica Čitluk-Međugorje trenutno posjeduje 3 kompleta atestirane opreme, što je ispod svih standarda, kako bi se zahtjevne akcije odrađivale uspješno. Također, Općina Čitluk je donirala HGSS stanici Čitluk dva vozila radi bržeg i učinkovitijeg pružanja usluga potrage i spašavanja.

5.5. Civilna zaštita i rizici od nepogoda

Općina Čitluk nije radila procjenu ugroženosti, ali do sada najveća prijetnja sigurnosti ljudi i imovine u općini Čitluk zabilježena je od požara. U proteklih pet godina najviše je požara bilo u šumama i na šumskim zemljištima, te na poljoprivrednim zemljištima.

Tablica 14: Broj požara (Izvor: Vatrogasno društvo)

	GODINA	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
1.	šume i šumsko zemljište	89	55	35	151	176	217
2.	poljoprivredno zemljište	71	36	25	75	79	98
3.	objekti	6	6	11	15	16	9
4.	ostalo	7	12	20	22	26	28
	ukupno	173	109	91	263	297	352

U 2016. godini ukupno je bilo opožareno 100ha zemljišta. U cilju smanjivanja prijetnji od požara razvija se hidrantska mreža po naseljima kako bi bili učinkovitiji u gašenju eventualnih požara. Do sada je izgrađeno 7 hidranata, s tim da je potrebno izgraditi još 6 hidranata. Što se tiče urbanih zona, stanje je nezadovoljavajuće. Naime, potrebno je, uz gradske ceste u Čitluku i Međugorju, ugraditi 50 hidranata za gašenje vatre za potrebe gradskih objekata. Trenutačno ima oko 100 hidranata u javnim i privatnim objektima. Također, u sklopu preventivne zaštite ljudi i materijalnih dobara probijaju se protupožarni putovi. Do sada je izgrađeno oko 30 kilometara protupožarnih putova, a potrebno je izgraditi još oko 50 kilometara.

Civilna zaštita djeluje kroz Općinsku Službu civilne zaštite koja je samostalna od 2008. godine. Poslovi i zadaci iz nadležnosti službe obavljaju se bez unutarnjih ustrojbenih jedinica. Razlog je financijske prirode gdje zakonski propisi nalažu da se Služba formira od tri odsjeka. Propisi nalažu formiranje Službi za spašavanje kao i Postrojbi civilne zaštite. Također, u sklopu Službe je i Vatrogasna postrojba čija djelatnost obuhvaća aktivnosti na gašenju požara i spašavanju ljudi i materijalnih dobara ugroženih požarom i eksplozijom, pružanje tehničke pomoći u nezgodama i opasnostima izazvanih prirodnim i drugim nepogodama, sudjelovanje u provođenju preventivnih mjera i zaštite od požara i eksplozija te obavljanje drugih poslova vezanih za zaštitu i gašenje požara i spašavanje ljudi i materijalnih dobara ugroženih požarom.

Služba broji 10 djelatnika. Od toga broja 8 djelatnika radi u Vatrogasnoj postrojbi (zapovjednik, serviser i 6 vatrogasaca) a najmanje bi trebalo raditi 12 vatrogasaca. Također se svake godine upošljava 15 sezonskih vatrogasaca. Prosječna starost vatrogasaca je oko 50 godina. Vatrogasna postrojba od značajnijih osnovnih sredstava na raspolaganju ima: višenamjensko vozilo Wolkswagen, kombinirano tehničko vozilo Mercedes, dva navalna vozila Mercedes, Tam cisterna, Rozenbauer puma te ostalu manje vrijednu opremu. Vozila su prosječne starosti 40 godina.

Najveći problem u radu predstavlja neodgovarajući i nedostatan prostor u kojemu je služba smještena, posebice iz perspektive budućeg razvoja. U tom kontekstu već je razvijen idejni projekt Vatrogasnog doma i prostorija civilne zaštite, te je potrebna njegova realizacija.

5.6. Civilno društvo

Na području općine Čitluk, posebno u naseljima Međugorje i Bijakovići pojavile su se mnoge domaće i inozemne humanitarne organizacije koje su registrirane kod nadležnih županijskih, federalnih i državnih tijela i koje svojim radom doprinose poboljšavanju socijalnih prilika pučanstva, kako u općini Čitluk, tako i u široj zajednici. Pregled udruga za koje Općina ima evidenciju:

A) Sportsko-rekreacijske udruge:

- 18 sportskih klubova članica Sportskog saveza „Brotnjo“, općine Čitluk
- 2 lovačka društva
- 1 društvo ribolovaca

B) Udruge proizišle nakon Domovinskog rata:

- 6 udruga
- 1 udruga političkih zatvorenika

C) Udruge iz oblasti kulture:

- 3 kulturno- umjetnička društva
- 3 ostale udruge (priređivanje festivala, mažoretkinje i literarna udruga)

D) Humanitarne udruge:

- 2 domaće
- nepoznati broj čiji su osnivači inozemne osobe – područje Međugorje i Bijakovići

E) Udruge iz oblasti poljoprivrede:

- 3 udruge

F) Udruge za zaštitu spomenika kulture (arheoloških lokaliteta):

- 3 udruge

G) Udruge za pomoć i spašavanje:

- 2 udruge

Pored navedenog, u posljednje vrijeme, intenzivnije se radi na utemeljenju Vijeća mladih, kao krovne općinske organizacije mladih koja okuplja isključivo mlade i iskazuje njihove potrebe i ciljeve.

Sve ove nevladine organizacije, čije se područje rada preklapa, a i članstvo je zajedničko za više njih, koriste ograničena javna finansijska sredstva (tablica 16.). Ako izuzmemo sportske udruge koje koriste javna sredstva na transparentan način, i uz prezentiranje svojih programa rada, mnoge od nevladinih organizacija se financiraju donacijama uz manje zahtjeve za proračunskim sredstvima, tek za koji iskazani program tijekom godine.

Tablica 15: Pregled izdvajanja za NVO (Izvor: Općina)

2012.	163.159,02 KM
2013.	111.259,48 KM
2014.	175.073,28 KM
2015.	113.242,42 KM
2016.	142.336,62 KM

Od 2017. godine Općina je uvela novinu u financiranju udruga građana iz svog proračuna na način da javnim pozivom poziva NVO da predlože projekte i programe uz navođenje cijene koštanja istih i zahtjevom za dodjelom dijela sredstava iz proračuna. Predložene projekte i programe vrednuje posebno utemeljeno tijelo (povjerenstvo) koje predlaže ovlaštenom nalogodavatelju (općinskom načelniku) izdvajanje utvrđenog novčanog iznosa iz proračuna. Na taj je način u 2017. godini za financiranje nevladinih organizacija odobreno 90.000 KM koji su raspodjeljeni na 17 projekata.

Ovakav način financiranja lokalna vlast smatra prihvatljivim, jer time postiže transparentnost u aktivnostima udruga civilnog društva i trošenja javnog novca, predviđenog za jako važne društve aktivnosti koje se provode u Općini. Ovakav pristup doprinosi jačanju partnerstva između lokalnih vlasti i civilnog društva, jačanju kapaciteta nevladinih organizacija za pružanje usluga i izradu projekata koji bi se financirali donatorskim sredstvima, a u isto vrijeme se može usmjeriti i k ispunjavanju ciljeva definiranih strategijom.

Pored navedenih domaćih nevladinih organizacija u Čitluku, djeluje i jedan broj određenih međunarodnih organizacija, najviše na području Međugorja i Bijakovića. Neke od njih su registrirane i pomažu institucije koje djeluju na području Međugorja i Bijakovića, dok neke nisu registrirane. One organizacije koje su registrirane nisu registrirane kod općine, tako da općinska uprava nema informaciju koliko ih djeluje na njezinom području. Ipak, jedna organizacija se ističe, a to je „Malteška pomoć“ („Malteser-Hilfsdienst“) koja pruža prvu pomoć potrebitima u Međugorju i Bijakovićima. Od 2017. godine su se preimenovali u Udrugu „Marijina pomoć“, a djelatnost im je ostala ista. U periodu od 2013. do 2017. godine su, u prosjeku godišnje, pružili pomoć za cca. 6000 pacijenata.

Zaključna razmatranja

Iz prethodne analize očigledno je kako postoji potreba za jačanjem kapaciteta i opremanjem, kako u sektoru sigurnosti tako i u segmentu zaštite i spašavanja. S obzirom da je općina Čitluk turističko mjesto i kroz nju prolazi ili u njoj boravi veliki broj ljudi, sigurnost i zaštita te spašavanje od izuzetno su velikog značaja. Kako općina nema urađenu procjenu ugroženosti općine u sljedećem periodu trebat će pripremiti dokument koji bi sagledao i objedinio sve rizike kojima je općina izložena. U međuvremenu bit će neophodno raditi na zaštiti ljudi i imovine usljed sve većeg broja požara s kojima se općina susreće. Prvenstveno će biti potrebno nastaviti s razvijanjem hidrantske mreže, sanacijom i održavanjem protupožarnih puteva te nastaviti raditi na daljnjem osposobljavanju i opremanju vatrogasne postrojbe, te službi i organizacija za zaštitu i spašavanje.

Također, u općini Čitluk djeluju brojne domaće i međunarodne nevladine organizacija. Kako bi se dodatno ojačalo i uvezalo civilno društvo potrebno je razvijati mjere kojima će se uspostaviti kvalitetno partnerstvo s civilnim društvom, te kako bi se olakšao njihov rad i kroz partnerstvo doprinijelo bržem razvitku općine i podizanju kvalitete života.

6. Stanje javne infrastrukture i javnih usluga

6.3. Stanje prometne infrastrukture

Općina Čitluk je sa širim područjem povezana magistralnim pravcem R-424 Mostar-Čitluk-Ljubuški-Ploče, R-425 Biletić Polje-Čitluk-Tromeđa Ljubuški-Široki Brijeg i sa R-425a Tromeđa-Zvirovići-Čapljina-Granica RH. Regionalna cesta R-424 Mostar-Čitluk-Ljubuški, je odlukom vlade Federacije BiH prekategoriрана 16.12.2015 u magistralnu cestu M-17.4 (Službene novine Federacije BiH 97/15). Ovi prometni pravci povezuju općinu s najznačajnijim magistralnim pravcem M-17 (Sarajevo-Mostar-Ploče, dio europskog pravca E-73) i magistralnim pravcem M-6 Grude-Ljubuški-Čapljina-Stolac-Trebinje. Na područje općine nalazi se i dionica najznačajnije željezničke pruge u BiH sa željezničkom stanicom u Biletić Polju. Navedene prometnice i sama općina nalaze se u servisnom području Zračne luke Mostar, a sve ovo upućuje na činjenicu da općina Čitluk ima zadovoljavajući geoprometni položaj.

Na prostoru općine ukupna mreža asfaltnih putova duga je 139,4 km, od toga regionalnih 37 km i lokalnih 102,4 km. Mreža makadamskih putova, koji su ušli u sustav održavanja, duga je 42,5 km. Općina Čitluk u prosjeku godišnje za održavanje cesta izdvaja oko 300.000 KM (u 2016. godini izdvojeno je 350.000, dok je u 2017. godini izdvojeno 280.000 KM). Jedan od prioriteta prometne povezanosti je i izgradnja gradske zaobilaznice, gdje postoje dva načina rješavanja: lokalno, s istočne strane (prema postojećim razmišljanjima općine), ili kao sastavni dio buduće ceste Mostar (Varda) – Blatnica – Greda – Služanj – Tromeđa – Cvor Crnopod – Čvor AC Zvirovići. Istočna obilaznica bila bi duljine 11400m, a zapadna obilaznica kao dio buduće brže ceste duljine 9300m.

Ukupna dužina mreže gradskih ulica iznosi 18,8 km (Izvor: Strategija razvoja javnih cesta u općini Čitluk 2007.-2020.). U međuvremenu su se u Čitluku dogodile određene izmjene (produživanje i skraćivanje trase) te je potrebno u potpunosti prilagoditi evidenciju gradskih ulica (I. zona). Također, dogodile su se i određene izmjene po pitanju određivanja ulica i naziva ulica u Međugorju, te se javila potreba da se u Međugorju ispočetka napravi popis ulica sa svim atributima svake ulice.

6.4. Stanje tehničke infrastrukture

Elektroenergetska infrastruktura

Opskrba općine Čitluk ostvaruje se iz napojne transformatorske stanice TS 110/20/10 kV. Transformatorska stanica sadrži dva transformatora nazivne snage transformacije 20/20/14 MVA. U normalnom pogonskom

stanju se iz TS napaja 13 (trinaest) 10 (20) kV izvoda. Na 7 izvoda (Služanj, Blatnica, Gradinići, Žitomislići, Vodozahvat, Bungalovi i Vionica) dominiraju nadzemne dionice s udjelom većim od 70%. Na preostalih 6 izvoda (Vinarija, Grad, Dom zdravlja, Tromeda, Međugorje i Bijakovići) dominiraju kabelaške dionice.

U 2017. godini na prostoru Industrijske zone „Cerno“ uspješno je u pogon puštena transformatorska stanica -TS „Čitluk 2“ 110/x kV, a u 2018. godini iz ove TS planirana je izgradnja 5 novih dalekovoda. Od ovih 5 dalekovoda 3 dalekovoda su planirana za napajanje TS na području Međugorja i Bijakovića dok su 2 planirana za napajanje Industrijske zone „Cerno“. Izgradnjom ovih dalekovoda sve TS na području Međugorja i Bijakovića imat će mogućnost dvostranog napajanja čime će se poboljšati opskrba električnom energijom. Sva naselja i domaćinstva u općini Čitluk su priključena na elektroenergetsku mrežu. Jedan dio naselja u seoskim područjima ima dosta niskonaponske mreže koju je potrebno obnoviti, kako bi se stanje u opskrbi električnom energijom poboljšalo i kako povremeno ne bi dolazilo do kratkotrajnih nestašica električne energije. Ove nestašice nisu česta pojava, a JP EPHZHB je ta koja radi na pravodobnom otklanjanju ovih problema.

Tablica 16: Podaci i potrošačima (Izvor: JP EHZHB, 2016)

Naponski nivo	Kategorija potrošnje	Broj potrošača
10 kV	ostalo	14
0,4 kV	kućanstvo	6285
	ostalo	1167
	javna rasvjeta	72
UKUPNO		7538

Iz tablice 18. je vidljivo da se količina isporučene električne energije u proteklih pet godina smanjuje, tj. opada.

Tablica 17: Podaci o isporučenoj električnoj energiji (Izvor: JP EPHZHB)

Godina	Isporučena energija (kWh)
2012.	108.708.741
2013.	102.836.662
2014.	97.090.943
2015.	102.825.634
2016.	98.876.212
2017. (I.-X.)	81.382.789

Kako je vidljivo iz prethodne tablice, zadnjih godina dolazi do smanjenja isporučene električne energije, a razlog je aktivnost EP HZ H-B vezano za smanjenja gubitaka na elektro vodovima i na mjernim uređajima.

Telekomunikacije

Telekomunikacijska infrastruktura, tj. usluge (telefonija, internet, uljučujući i televizijski servis) se osiguravaju uglavnom kroz dva najveća pružatelja usluga: HT „Eronet“ i „Telemach“. HT „Eronet“ je jedan od telekomunikacijskih operatera koji pruža usluge fiksne telefonije i mobilne telefonije te televizijskog prijenosa kroz digitalni sustav „Home“.

Drugi najveći pružatelj usluga telefonije, interneta i televizijskih usuga je kablovski operater „Telemach“. „Telemach“ u općini Čitluk ima položene podzemne instalacije za kablovsku, telefonsku i internet mrežu ukupno dužine 33.475 metara za sljedeće relacije na prostoru općine Čitluk:

- Sretnice - Miletina (Ljubuški) 13.300 metara
- Gospodarska zona Tromeda 435 metara
- Međugorje-Bijakovići 14.260 metara
- Čitluk 3.440 metara
- Tromeda - gospodarska zona 2.040 metara

Općina Čitluk je u potpunosti pokrivena telefonijom i internetom te svi stanovnici imaju pristup ovim uslugama. Međutim, uzimajući u obzir turistički karakter općine, nedostaju lokacije s otvorenim pristupom internetu, odnosno „hot-spot“ lokacije, koje bi turistima i posjetiteljima olakšale pristup online sadržajima.

6.5. Stanje komunalne infrastrukture i usluga

Vodoopskrba

Prostor općine Čitluk smješten je na visoravni Brotnja. Kada je u pitanju raspored naseljenih mjesta prema nadmorskim visinama proteže se od M.Z. Krućevići, koja se nalazi na 25 m nad morem, pa do naseljenog mjesta Garišta koje se nalazi na 400 m nad morem. Sama ova činjenica ukazuje na složenost vodoopskrbe Općine Čitluk, s tim da se s vodovoda općine Čitluk opskrbljuju dijelovi općina: Ljubuški, Čapljina i Mostar.

Sama crpna stanica smještena je u priobalju rijeke Neretve i vodu crpi iz 4 kaptirana bunara u koja su smještene potopljene crpke ukupnog kapaciteta 300 l/s. Usisne košare potopljenih crpki spuštene su na razinu 5 m iznad mora. Preko visokotlačnih pumpi voda preuzeta iz ovih bunara, uz pomoć 2 tlačna cjevovoda Ø 300 mm, se izbacuje u centralnu vodospremu općine Čitluk koju zovemo „Jelina glavica“.

Ukupna visina podizanja u ova 2 stupnja (da bi voda došla u Jelinu glavicu) iznosi 325 m. U ovu visinu podizanja uračunati su gubici koji nastaju kao posljedica trenja vode o zidove cijevi.

Vodosprema „Jelina glavica“, kapaciteta 2000 m³, u ljetnim mjesecima ne zadovoljava minimalne sigurnosne uvjete vodoopskrbe, jer je premala za prostor koji se opskrbljuje vodom iz nje. Iz vodospreme „Jelina glavica“ opskrbljuju se naselja koja su vodovod imala izgrađen do 1990. godine, kao i crpne stanice koje vodom opskrbljuju naselja čiji su vodovodi izgrađeni u sklopu čuvene akcije: «Voda za život Brotnja».

Kako bi naseljena mjesta, koja su vodu dobila u sklopu ove akcije, imala normalan tlak voda se mora podizati od 1-5 puta. Visina podizanja vode za ova naselja se kreće u rasponu od 420-550 m. Sve ovo obavlja se u dva pravca pumpanja, uz ukupno izgrađenih 7 crpnih stanica i 4 vodospreme. Iz ovog je vidljivo kako se radi o složenom sustavu te se može reći da je jedan od najsloženijih u BiH. Visina podizanja vode, iz naprijed navedenih činjenica, govori o tome da je to najveća razina podizanja vode u cijeloj BiH, pa i šire.

Trenutno se s vodovoda Općine Čitluk vodom opskrbljuje oko 20.000 stanovnika, preko 6.500 mjernih mjesta, a naplata vode od domaćinstava je 85%. Dužina cjevovodne mreže vodovoda općine Čitluk je cca 200 km, od toga cca 90 km se odnosi na primarnu vodovodnu mrežu. Sva naseljena mjesta u općini Čitluk su pokrivena vodovodnom mrežom, tj. sva domaćinstava u općini Čitluk su pokrivena vodovodnom mrežom, s tim da postoje pojedina domaćinstva koja nisu priključena na mrežu. Za održavanje vodovodne mreže zaduženo je javno poduzeće „J.P. Broćanac d.o.o. Čitluk“. Za rekonstrukciju i održavanje vodovodne mreže u posljednjih 5 godina uloženo je 2.500.000 KM, odnosno godišnje 500.000 KM. Najslabija točka vodoopskrbe općine Čitluk su tlačni cjevovodi od crpne stanice Biletić Polje do Jeline glavice i sama vodosprema „Jelina glavica“ zbog svog kapaciteta. Navedeni problemi u vodoopskrbi dovode do gubitaka vode, što je u 2016. godini iznosilo 30%. Tlačni cjevovod je izgrađen prije 42 godine od azbest cementnih cijevi DN 300 mm, i to kao dva neovisna cjevovoda položena jedan uz drugoga.

Najveći problem u vodoopskrbi javlja se za vrijeme ljetnih mjeseci kada je povećana potrošnja vode zbog većeg broja korisnika, odnosno turista, posjetitelja i hodočasnika, koji u ljetnim mjesecima popunjavaju smještajne kapacitete, prije svega u naseljenim mjestima Međugorju i Bijakovcima te dolazi do pojava nestanka vode. Dio povećanja potrošnje vode se također odnosi na navodnjavanje poljoprivrednih površina. Prije svega tu je zalijevanje vinograda sustavom kap po kap. Povećana potrošnja tijekom sezonskih razdoblja dovodi do smanjenja pritiska vode što ima za posljedicu nestanak vode, a što ujedno smanjuje kvalitetu ove usluge. U 2016. godini zabilježeno je 36 nestanaka vode u pojedinim dijelovima općine. Izmjena cijevi tlačnoga cjevovoda, obnova crpne stanice i proširenje vodospreme su glavni prioriteti u obnovi vodoopskrbnog sustava u općini Čitluk.

Kanalizacija

Nakon izgradnje vodoopskrbnog sustava na cjelokupnom području Općine Čitluk krajem 1998. godine, sljedeći strateški projekt predstavljao je izgradnja kanalizacijskog sustava. Tako je, 2008. godine pušten u rad uređaj za pročišćavanje otpadnih voda. Iste godine je do uređaja za pročišćavanje otpadnih voda izgrađen kolektor u dužini od 2.500 metara, čime je završena prva faza gradnje kanalizacijskog sustava općine Čitluk. Izgradnjom uređaja za pročišćavanje otpadnih voda riješeni su višegodišnji problemi zagađivanja okoliša, jer se čitlučka kanalizacija godinama izlivala u potok Lukoć iz kojeg se stalno širio neugodan miris što je predstavljalo opasnost po zdravlje stanovnika koji su živjeli u naseljima u blizini potoka Lukoća. U ostalim naseljenim mjestima u općini Čitluk sva kućanstva te ustanove i industrija svoje otpadne vode i fekalije rješavaju putem septičkih jama, koje uglavnom ne zadovoljavaju propisane standarde.

Nakon izgradnje uređaja za pročišćavanje otpadnih voda faza I, 2008. godine, krenulo se u izgradnju primarnog kanalizacijskog cjevovoda u dužini od 720 metara u Ulici kralja Tvrtka u zapadnom dijelu grada, pa do glavnog kolektora u Bulića potoku. Dovođenjem ovog primarnog kanalizacijskog cjevovoda, cijelom zapadnom dijelu naselja Čitluk, počevši od gradskog groblja Podadvor, Broćanske, Rudarske i Ulice kralja Tvrtka s više od 200 obiteljskih kuća i tisuću stanovnika omogućena je izgradnja lokalne kanalizacijske mreže i priključenja na kanalizacijski sustav.

Izgrađen je primarni kanalizacijski cjevovod u dužini od 620 metara u Ulici Stjepana Radića koji je od velikog značaja jer je njegovom izgradnjom trajno riješen dugogodišnji problem odvoda kanalizacijskih i otpadnih voda za dijelove Krehin Gradac, zatim od bivše Frotee, Natronke, Doma zdravlja, Srednje škole i Dječjeg vrtića te postojećih objekata u istočnom dijelu Čitluka.

Rješavanje pitanja odvoda kanalizacijskih i otpadnih voda u naseljenim mjestima Bijakovići i Međugorje otpočelo je realizacijom projekta pročišćavanja otpadnih voda Faza II. Ovaj projekt je započeo tijekom 2011. godine izgradnjom druge faze pročišćavača otpadnih voda u Potpolju. To je druga faza koja je predviđena za Međugorje i Bijakoviće i napravljena je u sklopu postojećeg uređaja za pročišćavanje otpadnih voda. Urađen je glavni kolektor u dužini od 1.500 m, crpna stanica Međugorje i tlačni cjevovod od crpne stanice u Međugorju do uređaja za pročišćavanje otpadnih voda u Potpolju u dužini od 3.500 m. U tijeku je gradnja sekundarne kanalizacijske mreže u Međugorju i Bijakovićima.

Obzirom da svaka kuća, u svakom naseljenom mjestu, u Brotnju ima mogućnost priključenja na gradski vodovod, dugoročno je planirano da sva naseljena mjesta u općini Čitluk budu spojena na kanalizacijski sustav. Radi se o dugoročnom projektu koji ovisi od financijskih mogućnosti i nemoguće je predvidjeti kada će sva naseljena mjesta u općini Čitluk biti spojena na kanalizacijski sustav. Do kraja 2017. godine na kanalizacijsku mrežu općine Čitluk priključena su 740 kućanstva (3.000 stanovnika) što je nekih 16% od ukupnog broja domaćinstava u Općini Čitluk. Broj gospodarskih subjekata priključenih na kanalizacijsku mrežu je 150 što je oko 7% od ukupnog broja poslovnih subjekata u Općini Čitluk koji se vode prema evidenciji Federalnog zavoda za statistiku (2127). Ukupna količina otpadnih voda koja dođe na uređaj za pročišćavanje je cca 1100m³/dan.

Izgradnjom druge faze na uređaju za pročišćavanje otpadnih voda (za 14.000 ES), pročištač otpadnih voda u Potpolju će u budućnosti biti centralni pročištač kanalizacijskog sustava cijelog Brotnja.

Javna rasvjeta

Općina Čitluk je jednim dijelom pokrivena sustavima javne rasvjete. Naselja: Čitluk, Međugorje, Bijakovići, Tromeda i Biletić Polje su dobrim dijelom pokrivena javnom rasvjetom, dok su druga naselja samo djelomično pokrivena sustavom javne rasvjete. Iz donje tablice je vidljivo da se ukupna snaga u promatrane 3 godine nije mijenjala, dok je ukupni godišnji trošak rastao. Javnom rasvjetom je pokriveno oko 60% stanovništva općine. Međutim, javlja se potreba zamjene postojećih rasvjetnih tijela novim rješenjima kojima će se omogućiti bolja energetska učinkovitost. Do sada izgrađena javna rasvjeta nije kvalitetno katastarski snimljena, što znači da ne postoje točni podaci o broju rasvjetnih tijela, vrsti svjetiljki i snazi svjetiljki, što podrazumijeva da se trebaju izraditi detaljne katastarske snimke postojećih sustava javne rasvjete i kompletno snimanje postojećeg stanja. Procjena je da trenutno u sustavu ima oko 1200 komada rasvjetnih tijela i većina svjetiljki u sustavu javne rasvjete općine nije energetski učinkovita, tj. svjetiljke su

velike snage s malim faktorom iskorištenja, te bi ih trebalo sukcesivno mijenjati u sljedećem vremenskom periodu, LED svjetiljkama.

Tablica 18: Pregled potrošnje električne energije za javnu rasvjetu

Godina	Ukupna snaga	God. potrošnja el.en.	Godišnji trošak za el.en.	Ukupan trošak zamjene	Ukupni god. trošak
2014.	144928	634785	206917	25000	231917
2015.	156520	662524	209912	65000	274912
2016.	168360	698340	226432	32000	258432

Gradsko zelenilo

Općina Čitluk, odnosno njezin „gradski“ dio nije bogat zelenilom, tj. zelenim i uređenim površinama. U urbanom dijelu općine Čitluk, uz samo gradsko groblje, nalazi se jedina veća zelena površina, park „Podadvor“. Uređenje i održavanje parka „Podadvor“ obavlja Javno poduzeće „Broćanac“ d.o.o. Čitluk, a brine se također i o manjim zelenim površinama u gradskom središtu. Međutim, u budućnosti je potrebno raditi na povećanju uređenih javnih površina na drugim lokacijama u gradu te na širem prostoru općine.

6.6. Stanje administrativnih usluga gradske uprave

Općinska tijela vlasti su: Općinsko vijeće, kao predstavničko tijelo građana i Općinski načelnik, kao nositelj izvršne vlasti. Općinsko vijeće ima u svom sastavu 25 vijećnika koje su na višestranačkim, izravnim i tajnim izborima izabrali građani s cijelog područja općine. Općinsko vijeće je kroz svoj rad i rad svojih stalnih i povremenih tijela, nadležno za donošenje propisa i akata na temelju ovlasti i obveza utvrđenih Ustavom, zakonima i Statutom općine. Općinski načelnik je nositelj izvršne vlasti i uz pomoć službi za upravu obavlja poslove lokalne samouprave i upravne poslove iz samoupravnog djelokruga općine.

Općinske službe za upravu utemeljene su prema Pravilniku o unutarnjem ustrojstvu Jedinog općinskog tijela uprave i stručnih službi općine Čitluk, te i prema pojedinim upravnim oblastima:

- Služba za gospodarstvo,
- Služba za financije,
- Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša,
- Služba za geodetske i imovinsko-pravne poslove,
- Služba za društvene djelatnosti, opću upravu i branitelje i
- Služba za civilnu zaštitu.

Za obavljanje stručnih i drugih poslova za potrebe Općinskog vijeća, Općinskog načelnika i Službi za upravu utemeljene su stručne službe:

- Ured načelnika općine Čitluk i
- Zajedničke službe općine Čitluk.

U sklopu Službe za gospodarstvo od 2017. godine osnovan je Odsjek za strateško planiranje i lokalni ekonomski razvoj kao ustrojbeni jedinica za poslove pripreme i provedbu razvojnih planova i projekata i koordiniranje ostalih općinskih službi za upravu, u svezi izvršavanja prioritetnih poslova vezanih za lokalni razvoj. Međutim, ovaj Odsjek još uvijek nije popunjen.

U skladu s Pravilnikom o unutarnjem ustrojstvu Jedinog općinskog tijela uprave i Stručnih službi općine Čitluk sistematizirano je 89 radnih mjesta od čega je sada popunjeno 74, s tim da se ovaj broj nije mijenjao u posljednje 4 godine. (tablica 18.)

Tablica 19: Pregled uposlenih u općinskoj administraciji (Izvor: Općina, 2017. godina)

Kvalifikacija uposlenika	2014.	2015.	2016.	2017.
Uprava	- 8 rukovodećih državnih službenika, - 27 državnih službenika, - 1 mandatna (načelnik)	- 8 rukovodećih državnih službenika, - 27 državnih službenika, - 1 mandatna (načelnik)	- 8 rukovodećih državnih službenika, - 28 državnih službenika, - 1 mandatna (načelnik)	- 8 rukovodećih državnih službenika, - 28 državnih službenika, - 1 mandatna (načelnik)
Tehničko osoblje	5	5	5	5
Administracija	32	32	31	31
Drugo/ostalo	1 savjetnik	1 savjetnik	1 savjetnik	1 savjetnik
Ukupno	74	74	74	74

Implementacijom Projekta upravne odgovornosti - GAP stvoreni su osnovni preduvjeti za poboljšanje kvaliteta pružanja usluga. Kroz ovaj projekt općinska je uprava informatički i tehnički opremljena i modernizirana (računala, koja su međusobno umrežena, povezana na zajednički server i imaju on-line konekciju), u radu s predmetima se koriste softver i aplikacija „Doku-Nova“ za zaprimanje i praćenje predmeta, te „Data-Nova“ koju koristi matični ured. Kroz projekt GAP otvoren je i Centar za pružanje usluga građanima (šalter sala) i Centar za dozvole u kojemu se obavlja prijem i obrada zahtjeva fizičkih i pravnih osoba. S obzirom na postojanje navedenih Centara u sklopu općine trenutno ne postoji potreba za uvođenjem nekih novih usluga, jer se sve usluge pružaju u okviru Centra za pružanje usluga. Međutim, potrebno je raditi na redovitoj obuci osoblja, unaprijeđenju informatičke opreme i uvođenju novih softverskih rješenja koja bi dodatno digitalizirala i ubrzala rad općine.

Jedna od poteškoća s kojima se općina susreće jeste sporije rješavanje zahtjeva za legalizaciju objekata. U skladu sa zakonskim procedurama od 2014. godine do danas podnijeto je 1750 zahtjeva za legalizaciju bespravno izgrađenih objekata. Do danas ih riješeno 87. Najveći problem kod rješavanja tih zahtjeva je što se kod svih trebaju prvo riješiti imovinsko-pravni odnosi, a za rješavanje ovih postupaka potrebno je i više godina zato što ove postupke vode sami podnositelji zahtjeva. Ovo je važno iz razloga kako bi podnositelji zahtjeva za legalizaciju koji obavljaju svoje djelatnosti u tim objektima, ili planiraju otvoriti djelatnosti u ovim objektima, mogli isto i napraviti.

Zaključna razmatranja

Općina Čitluk je prilično dobro infrastrukturno pokrivena, posebice kada govorimo o vodovodnoj infrastrukturi. Međutim, zbog velikog povećanja korisnika tijekom ljetnih mjeseci ova infrastruktura nije dovoljna za ovako velika opterećenja, te se javlja potreba za poboljšanjem iste. Prije svega bit će neophodno rekonstruirati tlačni cjevovod, distribucijski cjevovod i povećati kapacitet vodospreme „Jelina glava“, a neophodno je i započeti izmještanje vodomjera s privatnih na javne površine. Kanalizacijska infrastruktura nije dovršena, a putna infrastruktura zahtjeva kontinuirano održavanje. Posebno je naglašen problem velike prometne opterećenosti gradskog dijela, jer magistralna cesta prolazi kroz središte grada. Stoga se javlja velika potreba izgradnje zaobilaznica oko gradske jezgre, kako bi se rasteretila urbana jezgra, olakšao život stanovnicima, te omogućila brža fluktuacija prometa izmještanjem izvan središta grada. Također, smanjilo bi se zagađenje koje nastaje velikim protokom automobila, te bi se omogućilo uređenje samog središta na odgovarajući način, kao i učinkovitije pružanje komunalnih i javnih usluga.

Vezano uz javnu upravu javlja se potreba jačanja organizacijskih i ljudskih kapaciteta za razvojne aktivnosti i upravljanje razvojem. Ovo zahtjeva kontinuirano ulaganje u educiranje, usavršavanje, i umrežavanje, te stvaranje partnerstava sa susjednim općinama, kao i s drugim jedinicama lokalne samouprave u BiH i izvan BiH.

7. Stanje okoliša i prirodni resursi

7.1. Stanje zraka

Na području Općine Čitluk nema mjernih stanica za praćenje onečišćenja zraka. Međutim, na osnovu pokazatelja na mjernim postajama izvan područja Općine Čitluk, koji ukazuju da su emisije zagađujućih tvari niske i ispod graničnih i preporučenih vrijednosti, te temeljem činjenice da na prostoru općine nema evidentiranih značajnijih zagađivača zraka, možemo zaključiti da je zrak u općini Čitluk relativno čist.

7.2. Stanje u pogledu vodnih resursa

Cjelokupno područje općine Čitluk pripada slivnom području rijeke Neretve i u njoj izravno ili posredno završavaju sve površinske i podzemne vode s prostora općine Čitluk. Neretva protječe istočnim dijelom općine, teče dalje prema jugu kroz BiH i ulijeva se u Jadransko more južno od Metkovića (Republika Hrvatska). Rijeka Neretva sa svojim pritokama ima veliku društveno-ekonomsku, i ekološku vrijednost za obje države, kako za BiH tako i za Hrvatsku. Ove administrativne granice u riječnom bazenu i obalnom području upućuju na zajedničko plansko gospodarenje ovim vodnim resursima na bilateralnim osnovama i u skladu s postojećim konvencijama.

Osim što rijeka Neretva ima veliki hidroenergetski potencijal i važnost, kao izvor vode za vodoopskrpu i navodnjavanje, ima i izuzetnu ekološku vrijednost. Naime, nizinski dio rijeke nije isušen i ostavljen je kao močvara u prirodnom obliku. Nizinski dio ušća Neretve, tj. delta Neretve skupa s močvarnim rezervatima Kuti u Hrvatskoj i Hutovo Blato u BiH čini jedan od najvažnijih močvarnih područja na Mediteranu koje je veoma bogato biljnim i životinjskim vrstama i koje je, između ostalog, uvršteno i na popis Ramsarske konvencije kao svjetski važno stanište ptica i značajna destinacija u zimskom periodu na njihovom preletu iz Srednje i Sjeverne Europe u Afriku, ali je, također, i stanište velikog broja riba i raznovrsne vegetacije s brojnim endemskim primjercima. Rijeka Neretva protječe istočnom granicom Općine u dužini od cca 8 KM.

Drugi značajan površinski stalni vodeni resurs je potok Dunajac koji izvire u naseljenom mjestu Biletić Polje, u neposrednoj blizini rijeke Neretve, te se nakon kraćeg toka ulijeva u nju. U blizini ušća Dunajca u Neretvu nalazi se i vodozahvat za općinu.

Najduži vodeni resurs povremenog toka na području općine je potok Lukoć koji nastaje u kišnom razdoblju, čiji jedan krak izvire na zapadu općine i teče cijelim Brotnjom poljem, te se kod Čitluka sastaje s drugim krakom istoimenog potoka koji teče sa sjevera općine i protječe kroz Čitluk, teče kroz Potpolje, Bijakoviće i Međugorje te nastavlja svoj tok kroz općinu Ljubuški, gdje se u mjestu Studenci ulijeva u rijeku Studenčicu i putem rijeke Trebižat u Neretvu.

Područje visoravni „Brotnjo“ bogato je podzemnim vodama, a u zadnje vrijeme uređen je određen broj bušotina (privatna ulaganja od strane gospodarskih subjekata) koje imaju izdašan kapacitet vode (bušotine u Gospodarskoj zoni Tromeda-Međugorje, dvije bušotine „Herceg etno selo“ i „Barpeh“, u krugu SC Circle Međugorje, Majčino selo Bijakovići, Blatnica).

7.3. Stanje zemljišta

Na području općine Čitluk pod šumama je površina od 3532,8 ha (šume posebne namjene) i 1748,0 ha (zaštitne šume) razvrstana u dvije skupine: I. i II. kategorije. Najveću kategoriju imaju zaštitne šume Š1 (koje su ovde navedene kao prva kategorija s površinom 3532,8 ha) i šume posebne namjene Š2 (koje su šume druge kategorije s površinom od 1748,0 ha).

Poljoprivredne površine pokrivaju 8654 ha (47.8 % površine općine). Od toga na prvu kategoriju tj. visokovrijedno poljoprivredno zemljište otpada 3120 ha. Prema prostornom planu općine Čitluk, područja na kojima su zemljišta I. kategorije (visokovrijedno poljoprivredno zemljište), smiju se koristiti samo za primarnu poljoprivrednu proizvodnju. I. klasa zemljišta samo se iznimno može koristiti za gospodarske i infrastrukturne objekte koji služe za obavljanje poljoprivredne djelatnosti kada u blizini nema zemljišta nižih bonitetnih kategorija. Područja sa zemljištima II. kategorije (vrijedno poljoprivredno zemljište) moraju biti

namijenjena poljoprivrednoj proizvodnji s najmanje 50% površine. Pri tome je potrebno zaštititi najvrijednija zemljišta, kao i ona na kojima se agrotehničkim mjerama može poboljšati bonitet.

Prostornim planom su sve veće površine poljoprivrednih površina (P1, P2 i P3) zaštićene izdvajanjem iz građevinskog područja. Izdvajanjem iz građevinskog područja ispunjen je primarni zadatak gubitka poljoprivrednog tla na račun građevinskih područja. Na ostalim područjima tla izvan građevinskog područja nema ograničenja u smislu prenamjene, ali se ono može koristiti samo sukladno odredbama za provedbu ovog Plana.

Razine onečišćenje tla na području općine Čitluk nisu ispitivane. Djelovanje na rješavanju problema onečišćenja tla zakiseljavanjem i teškim metalima je potrebno provoditi na širem prostoru izvan područja općine Čitluk. Poseban problem onečišćenja tla je onečišćenje eksploatacijom mineralnih sirovina i građevinskim zahvatima. Pijesak na prostoru Čitluka se do sada eksploatirao neorganizirano i stihijski. Nema evidencije o broju ovakvih lokacija te je stoga potrebno provesti istraživanja posljedica nastalih nekontroliranom eksploatacijom pijeska i taj prostor nužno sanirati.

Radi formiranja površina intenzivne poljoprivredne proizvodnje, s korištenjem odvodnje i navodnjavanja, planira se izrada analize - elaborata o mogućnostima i potrebnim zahvatima u svrhu osiguranja vode za navodnjavanje, te zaštite tih površina od vanjskih voda.

Zemljišta II. kategorije obuhvaćaju zemljišta V. i VI. bonitetne klase. Planovima koji će biti izrađivani u budućnosti treba zaštititi najvrijednije, najdublje površine, povoljne prirodne dreniranosti i najmanje stjenovitosti, kao i antropogena zemljišta ove kategorije unutar granica građevinskog područja. Zaštitu ovom tlu valja osigurati planiranjem stambenih zona manje gustoće naseljenosti u kojima će poljoprivredno zemljište biti odgovarajuće uklopljeno, zaštićeno i privedeno svojoj svrsi u okviru manjih gospodarstava i okućnica.

7.4. Biljni i životinjski svijet

Čitluk je jedan od krajeva u Bosni i Hercegovini za koji se može reći da ima submediteransku klimu s blagim kišnim zimama i toplim suhim ljetima, omogućavajući život biljkama kao što su: vinova loza, smokva, maslina, badem, marelica, orah, breskva, trešnja, višnja, hrast (dub i cer) grab, drača, smrika, jasen, zelenika, te razno ljekovito i aromatično bilje.

Broj sunčanih dana je znatno veći od kišnih i količina svjetla izražena u satima iznosi oko 2340 sati na godinu. Prosječna količina padalina iznosi oko 1500 mm.

Najrašireniji tipovi tla na području općine Čitluk su mineralno-karbonatno tlo tj. obojeni tipovi –crvenica i smeđa tla. Najmlađa fluvijalno-aluvijalna tla nalazimo u dolini Neretve, a ima i erodiranih tla. Ova tla su najpovoljnija za uzgoj vinove loze, a posebno čuvenih sorta blatine i žilavke.

Klima, tlo i nadmorska visina odredili su floru i faunu na broćanskoj zaravni. Navedeni prostor leži u submediteranskoj niskoj Hercegovini, a dolinom Neretve je otvoren utjecaj Jadranskog mora, što su upravo čimbenici koji su odredili i vegetaciju općine.

Visoke ljetne temperature uvjetuju razvoj mediteranskih vrsta. Hladnije zime ograničavaju život zimzelenih mediteranskih vrsta, a umjesto njih razvila se submediteranska vegetacija.

Biljni i životinjski svijet mediteranske regije prilagođen je kamenitom tlu i mediteranskom podneblju s ljetnim žegama i vlažnim jesenima, blagim zimama i jakim vjetrovima. Biljke i životinje čine neraskidivu zajednicu-biocenuzu.

Ovo je područje stanište: zeca, lisice, jazavca, lasice, vuka, mnogobrojnih ptičijih vrsta, te ljutih i otrovnih zmija (šarke-crnostriga, poskoka) i drugih neotrovnih zmija, vodozemaca guštera.

7.5. Upravljanje otpadom

Na području općine Čitluk se vrši organizirano prikupljanje komunalnog otpada i redovan odvoz na lokalnu deponiju. Procjenjuje se da je organiziranim prikupljanjem otpada pokriveno oko 90% općine. Ovaj postotak prikupljanja otpada u kontejnere osiguran je na način da su u mjesnim zajednicama postavljeni kontejneri na tri lokacije. Na taj način dana je mogućnost svim stanovnicima te mjesne zajednice da mogu odlagati otpad u postavljene kontejnere. Oko 10% domaćinstava nije pokriveno organiziranim prikupljanjem otpada zato što je velika udaljenost kontejnera od domaćinstava gdje žive starije i bolesne osobe.

Otpad se u općini Čitluk odlaže na deponiju „Stražnica“, koja ima lokalni karakter i odlaganje se mora vršiti na ovoj deponiji sve dok regionalna deponija „Uborak“ u Mostaru ne postane aktivna. Sama deponija ne zadovoljava sve sanitarne standarde, ali zbog nemogućnosti odlaganja na drugim lokacijama općina godišnja ulaže oko 90.000 KM za uređenje i održavanje deponije. Deponija se nalazi na 420 m.nv. i obuhvaća područje MZ Gradnići, Dobro Selo i Čitluk Selo. Udaljena je 8 km od gradskog središta, a od prvih stambenih objekata cca 800 m. Ulaz na deponiju je osiguran rampom i 24 satnim dežurstvom, a deponija je ograđena s glavnog ulaza. Na deponiji postoji hidrant kojim se vrši pranje kontejnera i koji služi za gašenje požara u slučaju da se deponija zapali. Na deponiji se vrši redovna deratizacija i dezinfekcija, posebno u razdoblju od svibnja do listopada, te svakodnevno zatrpavanje otpada zemljom.

Na području općine Čitluk postavljeno je 361 kontejner za prikupljanje otpada na cca 250 lokacija. Od toga 233 kontejnera zapremine 1,1m³ su postavljena samo u urbanom, a 128 kontejnera zapremine 5m³ (otvorena bez poklopca), su postavljena i u urbanom i u ruralnom dijelu općine Čitluk. Lokacije na kojima su postavljeni kontejneri nisu odgovarajuće uređene. Jedan dio lokacija na području mjesnih zajednica Bijakovići i Međugorje su uređene i određene od strane mjesnih zajednica. U većini mjesnih zajednica kontejneri su postavljeni na početku, sredini i na kraju naseljenog dijela mjesne zajednice, tako da se takva pokrivenost uslugama smatra 100%, premda su kontejneri međusobno udaljeni više od jednog kilometra. Kontejnerima za prikupljanje otpada nisu pokrivene sljedeće mjesne zajednice:

- MZ Kruševići, koja ima 52 domaćinstva i udaljena je 20-ak kilometara od lokalne deponije. Dogovorom između općine Čitluk i općine Čapljina, prikupljanje otpada iz MZ Kruševići preuzela je općina Čapljina;
- MZ Mostarsko Cerno, gdje se nije mogao postići dogovor oko lokacije kontejnera, tako da mještani sami zbrinjavaju otpad odlazeći ga u kontejnere koji su postavljeni uz prometnice, a koje odvozi i odlaže „Broćanac“.

Većina lokacija tj. 250 lokacija na kojima su postavljeni kontejneri, su neuređena i neograđena što je veliki problem kad puše vjetar koji raznosi otpad. Zbog pretrpanosti kontejnera i neučestalog pražnjenja dolazi do stvaranja mini odlagališta pored kontejnera, a često i namjernog paljenja otpada u kontejneru. Paljenjem sadržaja u kontejneru smanjuje se vijek trajanja kontejnera. Kontejneri progore, stvori se otvor i kroz taj otvor prilikom transporta dolazi do ispadanja otpada što stvara sliku nesanitarnih uvjeta.

Odvoz miješanog otpada u urbanom dijelu općine (Bijakovići, Međugorje i Čitluk Grad) vrši se svaki dan, dok se odvoz otpada u ostalim dijelovima općine Čitluk vrši 1-2 puta tjedno, tj. prema potrebi (kad se kontejneri napune).

Tablica 20: Pregled prikupljanja otpada (Izvor: JKP, 2017. godina)

Mjesna zajednica	Način prikupljanja	Broj kontejnera	Odvoz	Pokrivenost uslugama
Bijakovići	u kontejnere (velike+male)	7+100	Svaki dan	100%
Biletići	u kontejnere (velike)	2	2x tjedno	90%
Blizanci	u kontejnere (velike)	8	2x tjedno	90%
Čalići	u kontejnere (velike)	3	2x tjedno	90%

Čerin	u kontejnere (velike)	2	2x tjedno	90%
Čitluk Grad	u kontejnere (velike+male)	15+60	Svaki dan	100%
Čitluk Selo	u kontejnere (velike)	2	2x tjedno	90%
Donja Blatnica	u kontejnere (velike)	4	2x tjedno	90%
Donji Hamzići	u kontejnere (velike)	5	2x tjedno	90%
Donji Mali Ograđenik	u kontejnere (velike)	3	2x tjedno	90%
Donji Veliki Ograđenik	u kontejnere (velike)	4	2x tjedno	90%
Dobro Selo	u kontejnere (velike)	4	2x tjedno	90%
Dragićina	u kontejnere (velike)	5	2x tjedno	90%
Gornja Blatnica	u kontejnere (velike)	7	2x tjedno	90%
Gornji Ograđenici	u kontejnere (velike)	5	2x tjedno	90%
Gornji Hamzići	u kontejnere (velike)	4	2x tjedno	90%
Gradnići	u kontejnere (velike)	5	2x tjedno	90%
Krehin Gradac	u kontejnere (velike)	5	2x tjedno	90%
Međugorje	u kontejnere (velike+male)	22+73	Svaki dan	100%
Mostarsko Cerno	u kontejnere (velike)	5	2x tjedno	90%
Paoča	u kontejnere (velike)	3	2x tjedno	90%
Potpolje	u kontejnere (velike)	3	2x tjedno	90%
Služanj	u kontejnere (velike)	9	2x tjedno	90%
Tepčići	u kontejnere (velike)	5	2x tjedno	90%
Vionica	u kontejnere (velike)	4	2x tjedno	90%

Poslove upravljanja otpadom u općini Čitluk obavlja JP „Broćanac“ Čitluk čiji je Općina 51 % vlasnik. Trenutno, navedeno poduzeće obavlja poslove upravljanja otpadom i susreće se sa sljedećim poteškoćama:

- Nemogućnost uspostave pravedne naplate od proizvođača otpada (koliko proizvedeš toliko platiš – otpad se ne vaga). Trenutačno je naplata vezana uz račun za potrošnju vode (naplata uključena u potrošnju vode) i naplata je cca 85 %;
- Nedovoljna pokrivenost nekih dijelova općine odvozom otpada. To se prvenstveno odnosi na džepove ruralnih područja. Trenutačno je pokrivenost prikupljanja otpada 90 %;
- Slaba tehnička opremljenost i nemogućnost dovoljnog ulaganja u nabavu nove opreme i vozila. Za sada postoje samo 3 vozila za automatsko pražnjenje kontejnera za otpad i 1 podizač.

Pošto javno poduzeće „Broćanac“ nema automatsku smećaru za pražnjenje kontejnera od 5m³, sklopljen je ugovor s poduzećem „Alba BiH“ d.o.o. za pražnjenje kontejnera i odvoz otpada po pozivu. Dakle, u „turističkoj sezoni“ (od svibnja do listopada) zbog povećanja broja proizvođača otpada u općini Čitluk, vozila javnog poduzeća nisu u mogućnosti isprazniti na vrijeme sve kontejnere. Tada se uputi poziv poduzeću „Alba“ da pomogne u pražnjenju kontejnera i odvozu otpada na lokalnu deponiju.

U organizacijskoj shemi Općine nema posebne službe za komunalne poslove, kao ni radnog mjesta koje se specifično bavi ovom problematikom, premda je ova oblast u izravnoj nadležnosti jedinice lokalne samouprave.

Odvojeno prikupljanje otpada i prikupljanje opasnog i specijalnog otpada

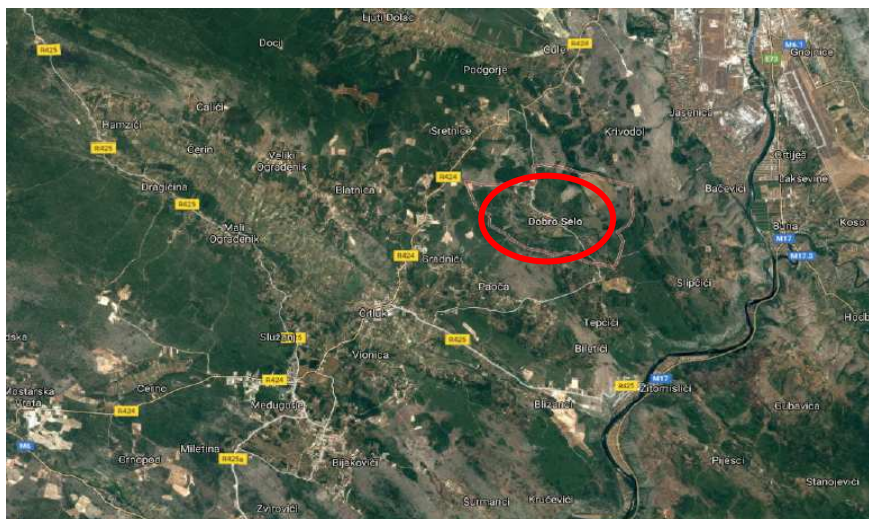
U općini Čitluk, organizirano prikupljanje otpada za reciklažu vrši se samo za papir i PET ambalažu, bez bilo kakve naknade. Prikupljanje se vrši u kontejnere koje su postavila privatna poduzeća „DUGA“ d.o.o. i „ALBA“ d.o.o., s kojima je općina Čitluk potpisala ugovor. Prikupljanje i odvoz otpada za reciklažu privatna poduzeća vrše o svom trošku. Na tri lokacije urbanog dijela općine postavljeni su zeleni otoci s kontejnerima za papir i pet ambalažu. Za sada nema podatak o količinama prikupljenog otpada na ovakav način.

U općini Čitluk nema organiziranog prikupljanja opasnog, krutog niti specijalnog otpada. Po ovom pitanju stanje u općini Čitluk je sljedeće:

- Sav otpad koji je nastao u domaćinstvu (komunalni i opasni) zajedno se odlaže u kontejnere i odvozi na lokalnu deponiju.
- Auto servisi privatno (bez ugovora) prikupljaju stare gume od vozila i prodaju ih otkupljivačima starih guma, a staro ulje prodaju benzinskim crpkama koje filtriraju to ulje i koriste kao lož ulje.
- Otpad od životinjskih leševa i animalni otpad (klaonički) uglavnom se zakopava u zemlju, premda često zna završiti i u kontejnerima koji su postavljeni za prikupljanje komunalnog otpada. U općini Čitluk ne postoji nikakva registrirana lokacija gdje bi se zbrinule uginule životinje, a kada se dogodi takav slučaj, brigu o zbrinjavanju vodi vlasnik uginule životinje.
- Medicinski otpad koji se proizvede u Domu zdravlja završi u kontejnerima za komunalni otpad i na lokalnoj deponiji. Također, farmaceutske otpad proizveden u ljekarnama (uglavnom, stari lijekovi) najvjerojatnije završava u kontejnerima za komunalni otpad. Jedan dio starih lijekova, po svim ljekarnama na području općine Čitluk, je uskladišten u vlastitim prostorima čekajući da se pojavi netko tko će biti zainteresiran da se taj otpad na odgovarajući način i zbrine.
- Proizvodnja građevinskog otpada na području općine Čitluk je velika zbog izgradnje građevinskih objekata u svim dijelovima općine, a osobito na području mjesnih zajednica Bijakovići i Međugorje. Građevinski otpad uglavnom se deponira pored lokalnih prometnica, ili se nasipaju stari iskopi ruda (rudnici). Slupana i stara vozila vlasnici prodaju auto otpadu.
- Elektronski i električni otpad, također, završava na lokalnoj deponiji.
- Kabasti se otpad najčešće deponira pored kontejnera te ga djelatnici Javnog poduzeća moraju ubacivati u kontejnere za komunalni otpad i odvoziti na deponiju.
- Mulj iz septičkih jama i uređaja za pročišćavanje također se odvozi se na deponiju.

Poseban problem u općini Čitluk predstavlja deponija crvenog mulja u mjesnoj zajednici Dobro Selo. Prije gotovo trideset godina, odlukom saveznih vlasti bivše SFRJ, otpočelo se s odlaganjem i ispiranjem crvene prašine iz Aluminijanskog kombinata, a s time se prestalo 1992. godine. Deponija se nalazi u betonskom koritu u depresiji na nadmorskoj visini od 318 i od 320 mnv, na površini od 70 hektara.

Deponija je u lošem stanju te predstavlja potencijalnu opasnost. Betonski bazeni su potpuno ispucali, zaštitna ograda više ne postoji, okolni kanali su zatrpani i uništeni, sustav za natapanje potpuno devastiran, a cjelokupan prostor je bez nadzora.

Slika 36: Lokacija deponije crvenog mulja

Bez obzira što se već preko dvadeset godina na ovaj prostor ne deponira novi crveni mulj, ova deponija predstavlja ekološki problem za cijeli eko-sustav i stalnu prijetnju za stanovništvo, životinje i biljke, prvenstveno za Dobro Selo, zatim Brotnjo i cijelu regiju.

godina urađeno je ukupno 7 solarnih elektrana: jedna elektrana od 1MW (u industrijskoj zoni Tromeda), 3 elektrane od 150kW (2 u poslovnoj zoni „Blizanci-Biletići“ i jedna na Tromedi), i 3 elektrane od 23kW (2 na poslovnim objektima i jedna na privatnom objektu). Kod otvaranja solarnih elektrana uloga općina je uglavnom zadužena za izdavanje dozvola za zemljište, ako je javna zemlja, dok sve dozvole za rad idu preko FERK-a (Regulatorna komisija za energiju FBiH). Kod ovakvih elektrana općina ne dobiva naknade, osim ako je objekt na državnom zemljištu ili pod koncesijom.

7.7. Stanje prirodnog i kulturno-povijesnog nasljeđa

Prostornim planom određena su zaštićena područja i lokaliteti od osobite vrijednosti. Zatečena kvaliteta prostora i prirodnih vrijednosti, ali i već prisutna ugroženost kvaliteta okoliša, uvjetuju žurnu sanaciju i zaštitu najatraktivnijih područja:

- potok Lukoć u Čerinu,
- vinograd Blizanci,
- vidikovac Brotnjo i Dubrave – spuštanje na Žitomislić,
- Trtla i Sretnice,
- Kukovac i Križevac u Međugorju,
- Aleja graba i hrasta u Međugorju,
- Akvatorij rijeke Neretve.

Na prostoru općine Čitluk nalaze se 2 zaštićena nacionalna spomenika, 4 spomenika su na Privremenoj listi i 2 su na Listi peticije.

Zaštićeni nacionalni spomenici:

- Groblje „Mainovac“ i područje Bedra kao pretpostavljeno arheološko nalazište, povijesno područje,
- Hajduk kula na Kručevića Brdu, povijesna građevina.

Na Privremenoj listi nacionalnih spomenika su:

- P1 Brdo Križevac – Međugorje,
- P2 Crkva sv. Blaža – Gradnići,
- P3 Crkva sv. Jakova – Međugorje,
- P4 Crkva sv. Stjepana – Čerin.

Na Listi peticije za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima su:

- L1 Groblje „Gomila“ u Donjem Velikom Ograđeniku,
- L2 Stambeni objekt „Stari tavan“ u Donjem Velikom Ograđeniku.

Na spomenike iz prethodnog Članka primjenjuju se mjere zaštite utvrđene Zakonom o provedbi odluka Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljenog prema Aneksu 8 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (Sl. novine FBiH, br. 2/02, 27/02, 6/04).

Zavod za zaštitu spomenika kulturno-povijesne baštine HNŽ registrirao je niz dobara koja su razvrstana po povijesnim periodima i klasificirani, a njihovi uvjeti zaštite propisani su Zakonom o zaštiti kulturno-povijesne baštine HNŽ-a (Narodne novine HNŽ-a br. 02/06).

Izradom Prostornog plana ustanovljena su dobra od općinskog značaja:

- O1 Bostandžića kula - Bijakovići, stambena povijesna građevina
- O2 Kula Eface – Blizanci, stambena povijesna građevina
- O3 Dizdareva kula – Metiljevina, Čitluk, stambena povijesna građevina
- O4 Kotlina kula – Čitluk, stambena povijesna građevina
- O5 Kajtazova kula – Čitluk, stambena povijesna građevina
- O6 Kula obitelji Rikalo – Čitluk, stambena povijesna građevina

- O7 Kula i čatrnja obitelji Hadžiomana – Dragićina, stambena povijesna građevina
- O8 Kula u Krehin Gradcu, stambena povijesna građevina
- O9 Ramića kula – Krućevići, stambena povijesna građevina
- O10 Hajdukova kula – Krućevići, stambena povijesna građevina
- O11 Oručevića kula – Paoča, stambena povijesna građevina
- O12 Čerkića kula – Služanj, stambena povijesna građevina
- O13 Lakišića kula – Potpolje, stambena povijesna građevina
- O14 Kazazova kula – Mali Ograđenik, stambena povijesna građevina
- O15 Zvonik pored crkve u Blatnici
- O16 Bunar Higijenskog zavoda u Gornjem Velikom Ograđeniku
- O17 Suhozidi na prostoru općine
- O18 Sitničija lokva – Dobro Selo.

Za navedena dobra i lokalitete utvrđuje se zona zaštite od 10m od gabarita građevine, odnosno ako se radi o području, 10m od zadnje točke koja čini područja, a ovo vrijedi do donošenja konačnog rješenja o zaštiti.

Obveza nadležnog tijela je osigurati zaštitu i očuvanje kulturno-povijesnog naslijeđa. Pri izradi i donošenju detaljnih planskih dokumenta potrebno je osigurati odgovarajuću suradnju s nadležnim institucijama za zaštitu i očuvanje kulturno-povijesnog naslijeđa.

Zaključna razmatranja

Iz navedene analize može se zaključiti da na području općine Čitluk nema većih zagađivača zraka. Što se tiče odlaganja otpada gotovo cijelo područje općine je pokriveno. Međutim, zbog nemogućnosti odlaganja otpada na regionalnu deponiju „Uborak,“ još uvijek se koristi lokalna deponija „Stražnica“ za odlaganje komunalnog otpada te je potrebno ulagati dodatna financijska sredstva za održavanje deponije. Kako bi se napravio iskorak u poslovima upravljanja otpadom, općina će trebati raditi zajedno sa JP „Broćanac“ na izgradnji sortirnice i pretovarne stanice kako bi se započeo proces selekcije otpada. Također, bit će potrebno izgraditi reciklažno dvorište, deponiju građevinskog otpada te raditi na uklanjanju postojećih divljih deponija. Jedan od problema koje općina ima na svom području jeste deponija crvenog mulja. Taj problem morat će se rješavati s višim razinama vlasti i s poduzećem „Aluminij“ d.d. Mostar.

Po pitanju očuvanja okoliša općina je u zadnjih nekoliko godina radila i na utopljavanju javnih objekata te je utopljeno 5 škola i dječiji vrtić. Prostora za napredak još uvijek ima i u sljedećem razdoblju planirano je uraditi energetske preglede za još jedan dio javnih objekata kako bi krenulo u realizaciju i utopljavanje dodatnog broja javnih objekata.

Na području općine nalaze se 2 zaštićena nacionalna spomenika, 4 spomenika su na Privremenoj listi i 2 su na Listi peticije. Općina planira u sljedećem razdoblju raditi s nadležnim tijelima na osiguranju zaštite ovih objekata, ali i svih objekata koji su definirani kao dobra od općinskog značaja.

8. Stanje prostorno-planske dokumentacije

Općina Čitluk ima usvojeni *Prostorni plan za razdoblje 2010.-2020.* (Službeno glasilo Općinskog vijeća Općine Čitluk br. 7/13) koji je donesen za razdoblje od 10 godina, a vrijedi od 7. studenog 2013. god. do 7. studenog 2023. god. Plan daje okvir za društveni i gospodarski razvoj općine.

Stanje s ostalim planovima prostornog karaktera u općini Čitluk je sljedeće:

- *Regulacijski plan "Bare I" u Čitluku* (Službeno glasilo Općinskog vijeća Općine Čitluk br. 3/10) koji je trenutno na snazi i donesen je 20. travnja 2010. god. na sjednici Općinskog vijeća općine Čitluk . To

je detaljan plan koji pokriva urbani dio Čitluka, jugoistočno od glavne ulice Kralja Tomislava i južno od regionalne ceste R425, a plan je rađen za površinu u granicama obuhvata od 38,38 ha. Za isti plan Općinsko vijeće Čitluk je na sjednici održanoj dana, 28. travnja donijelo Odluku da se radi izmjena i dopuna Regulacijskog plana "Bare 1"(Službeno glasilo Općinskog vijeća Općine Čitluk br. 3/16) za površinu u granicama obuhvata 31.93ha.

- *Izrada izmjene i dopune Regulacijskog plana "Bare 1"* je u tijeku i urađena je prva faza plana „Urbanistička osnova“ i ista je usvojena na sjednici Općinskog vijeća Čitluk, održanoj 9. studenog 2017. god. U tijeku je druga faza izrade izmjene i dopune *Regulacijskog plana "Bare 1"- izrada Prednacrt izmjene i dopune Regulacijskog plana "Bare 1"*.
- Zoning plan turističke zone T1 i T2 Međugorje (Službeno glasilo Općinskog vijeća Općine Čitluk br. 2/17) je planski dokument koji se radi na temelju Prostornog plana Općine Čitluk za razdoblje 2010.-2020., a donesen je 28. veljače 2017. god. na sjednici Općinskog vijeća Općine Čitluk. Prostornim planom je, između ostalog, utvrđena namjena prostora za ugostiteljsko turističku zonu T1 i T2 Međugorje ukupne površine 126,5 ha. S obzirom da se radi o većoj površini, a nije se pokazalo veliko zanimanje investitora, odlučili smo da se radi više „zoning“ planova tj. da se za ovu površinu, koja je predviđena za navedenu namjenu, rade „zoning“ planovi u fazama za površine od 20ha do 50ha. Tako je urađen i usvojen prvi Zoning plan turističke zone T1 i T2 K.O. Međugorje za obuhvat u površini od 21,84 ha.
- Urbanistički plan za urbano područje naseljenih mjesta Međugorje, Bijakovići (Službeno glasilo Općinskog vijeća Općine Čitluk br. 4/14) je planski dokument koji je u tijeku izrade, a radi se na temelju Prostornog plan Općine Čitluk za razdoblje 2010.-2020. god. Odluka o pristupanju izradi navedenog plana je donesen je 18. lipnja 2014. god. na sjednici Općinskog vijeća Općine Čitluk, a Plan se radi za Međugorje i Bijakoviće površine 738,7 ha. Urađena je prva faza plana „Urbanistička osnova“ i ista je usvojena na sjednici Općinskog vijeća Čitluk održanoj 9. studenog 2017. god. U tijeku je izrada druge faze prednacrt Urbanističkog plana za urbano područje naseljenih mjesta Međugorje, Bijakovići.

9. Analiza proračuna

Proračun općine Čitluk u zadnjih pet godina značajno oscilira, iako se dosta realno planira. Najveće odstupanje, ostvarenih od planiranih prihoda, nastalo je u 2015. godini, gdje je ostvarenje prihoda za oko 8% manje od planiranog. Najveći prihodi ostvareni su u 2014. godini iz razloga što je uključen i kredit od 2.500.000 KM, koji je iskorišten za zatvaranje duga po sudskoj presudi. Najveći pad prihoda je zabilježen u 2013. godini gdje se bilježi smanjenje za oko 28% u odnosu na 2012. god. Smanjenje prihoda 2013. godine se dogodilo najviše iz razloga što je u 2012. godini došlo do porasta prodaje zemljišta.

Tablica 21: Planirani i ostvareni prihodi (Izvor: Općina)

	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Ukupni planirani prihodi	7.800.000	5.735.500	9.220.000	6.850.000	7.107.000
Ukupni ostvareni prihodi	7.779.100	5.609.260	9.097.794	6.299.612	7.326.760
Ostvareni/planirani prihodi	99,74%	97,8%	98,67%	91,96%	103,09%

Porezni prihodi ne bilježe veće oscilacije i imaju trend stalnog rasta, osim već spomenute 2013. godine, ali s obzirom na iznos i male oscilacije bitno utječu na funkcioniranje proračuna. Nešto veći rast se javlja kod poreznih prihoda u 2016. godini zbog izmjena zakona o porezu na dohodak.

Kod neporeznih prihoda oscilacije su uvijek veće i teže ih je realno planirati. Tako je kod njih vidljiv i rast i pad po pojedinim godinama, ovisno o uplatama i aktivnostima građana na koje općina nema utjecaja (građevne i urbanističke dozvole, legalizacija objekata i sl.)

Tekući i kapitalni transferi koji se odnose na potpore od Federacije, Županije i inozemstva bilježe oscilacije po godinama, ovisno o broju projekata za čije se financiranje aplicira. Primjerice, 2012. godine odobrena su sredstva za izgradnju priključne ceste „Međugorje“ u iznosu od 893.471,00 KM od Federalne direkcije za ceste, zbog čega je te godine stavka Kapitalnih grantova najveća. U 2016. godini je dodijeljen značajan iznos za rekonstrukciju zgrade suda 230.323,00 KM od Ministarstva pravosuđa HNŽ. Detaljan pregled grantova je prikaza u tablici 21.

Tablica 22: Struktura i kretanje prihoda u BAM (Izvor: Općina)

	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Porezni prihodi (ukupno)	2.706.733	2.628.167	3.063.320	3.085.918	3.832.223
Neporezni prihodi (ukupno)	3.779.674	2.479.642	3.231.997	2.648.292	2.618.317
Tekući grantovi	47.402	1.168	8.482	65.064	64.200
Kapitalni grantovi	1.245.291	80.283	73.995	500.338	812.020
Kredit			2.500.000		
Ukupno	7.779.100	5.609.260	9.097.794	6.299.612	7.326.760

U strukturi poreznih prihoda najznačajniji su prihodi od neizravnih poreza (PDV i naknada za putove iz cijene nafte i naftnih derivata) koji u 2013. godini bilježe značajan pad, da bi u 2014. godini uslijedio rast. Taj trend se i dalje nastavlja.

Tablica 23: Struktura poreznih prihoda u BAM (Izvor: Općina)

	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Porez na dobit pojedinca i poduzeća	12.460	9.652	3.800	2.382	6.624
Porez na plaće	18.588	4.172	1.740	483	186
Porez na imovinu	661.931	664.820	659.816	497.836	482.952
Porez na promet proizvoda i usluga	3.066	360	2.808	1.316	1.018
Porez na dohodak	592.305	619.413	650.011	684.712	1.216.404
Prihodi od neizravnih poreza	1.417.634	1.328.966	1.744.932	1.898.911	2.124.390
Ostali porezi	749	784	213	278	649

Iz tablice 23. se vidi kolika je pokrivenost rashoda ostvarenim prihodima, ali i nastojanja da se rashodi dovedu na razinu na kojoj će biti usklađeni s prihodima, odnosno da se svedu na onu mjeru koja je razumna, a istodobno ne koči daljnji razvoj.

Tablica 24: Ostvareni prihodi i rashodi u BAM (Izvor: Općina)

	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Prihodi (ukupno)	7.779.100	5.609.260	9.097.794	6.299.612	7.326.760
Rashodi (ukupno)	7.372.933	6.111.156	9.169.833	6.683.380	7.124.629
Prihodi / Rashodi	95%	109%	101%	106%	97%

Općina Čitluk trenutno otplaćuje dva kredita kod domaćih banaka i jedan kredit Svjetske banke. Radi se o kreditima kod „Addiko Bank“ od 1.521.901,00 KM na 15 godina (2008.-2023.) za izgradnju prečistača otpadnih voda i kod „UniCredit Bank“ od 2.500.000,00 KM na 10 godina (2015.-2025.) za zatvaranje obveza po sudskoj presudi „Kompas“ Međugorje. Kredit Svjetske banke koji je odobren u USA dolarima za vodovod i kanalizaciju na 36 godina (1999.- 2035.), otplaćuje se preko „Razvojne banke BiH“ u dvije rate godišnje. Trenutačno je Općina Čitluk kreditno sposobna, ali ne postoje planovi za nova kreditna zaduženja u ovom trenutku.

Tablica 25: Pregled otplate kredita (Izvor: Općina)

Kredit	2012.	2013.	2014.	2015.	2016
--------	-------	-------	-------	-------	------

Addiko Bank	80.810	96.449	102.704	26.170	-----
Addiko Bank	97.451	110.850	119.309	146.371	154.176
UniCredit Bank	91.666	100.002	100.002	-----	-----
UniCredit Bank				145.833	202.001
Razvojna banka BIH	23.758	23.153	23.337	27.677	41.084

Prognoza financiranja Razvojne strategije za razdoblje 2019.-2023. godine pripremljena je uzimajući u obzir: trend izdvojenih sredstava u razdoblju 2012.-2016. godine, proračun za 2017. i projekcije DOB-a za 2018.-2020. godinu, očekivana dopunska sredstva iz ostalih vanjskih izvora, ograničenja u pogledu akumuliranih obveza i zaduženosti kao i drugih rizika. Prema toj prognozi očekivana dostupna financijska sredstva za iduće petogodišnje razdoblje realizacije Strategije iznose 8.915.500 KM, od čega je za sektor gospodarstva očekivano 1.300.000 KM ulaganja, za sektor društvenog razvoja 2.700.000 KM, a za sektor okoliša 4.919.500 KM. Iz općinskog proračuna se tijekom predmetnog perioda očekuje 2.953.600 KM, dok se iz vanjskih izvora (*kredit, entiteti, županije, država, javna poduzeća i privatni izvori*) očekuje 5.440.900 KM. Od donatora, kao što su predpristupni mehanizam Europske Komisije -IPA, *međunarodni i drugi donatori*, očekuje se 525.000 KM ulaganja.

Zaključna razmatranja

Iz navedene financijske analize može se zaključiti da Općina Čitluk ima stabilan Proračun i nije pretjerano kreditno zadužena, što daje preduvjete za daljnji nesmetani rast i razvoj. U planu za 2018. su značajni kapitalni projekti kao što su: izgradnja kružnog toka i parkinga u Međugorju, početak izgradnje školske dvorane za srednju školu u Čitluku, izgradnja ceste Blatnica – Hamzići, sanacija lokalnih cesta, nastavak izgradnje kanalizacije i sl. Temeljem izvršene financijske analize može se zaključiti kako Općina Čitluk ima financijski kapacitet provesti planirane projekte, pod pretpostavkom da budu dostupna sredstva iz EU fondova, kao i spremnost viših razina vlasti poticati projekte na lokalnoj razini.

IV.2. STRATEŠKO FOKUSIRANJE

SWOT analiza

Prije definiranja strateških pravaca i ciljeva razvoja potrebno je, na temelju urađene analize stanja, izvršiti identifikaciju vlastitih snaga i slabosti te vanjskih mogućnosti i prijetnji. U tom pogledu SWOT analiza nam služi kao alat za identifikaciju. Naime, potrebno je na otvoren i iskren način promišljati o unutarnjim, tj. vlastitim, ali i o vanjskim čimbenicima koji mogu utjecati na razvoj općine.

Pravilna identifikacija vlastitih snaga omogućuje nam da znamo na čemu možemo temeljiti razvitak naše općine, kao i slabosti koje moramo mijenjati i otkloniti, a koje nam predstavljaju uteg. Isto tako, ključna je pravilna identifikacija vanjskih prijetnji koje mogu stajati na našem putu razvoja, koje ne možemo sami mijenjati, ali koje možda možemo zaobići, te identifikacija vanjskih mogućnosti koje možemo iskoristiti. U protivnom, naša Strategija će propustiti iskoristiti dostupan potencijal i oduzet će nam puno više vremena za stvari koje pravilnom identifikacijom možemo uraditi kvalitetnije za kraće vrijeme.

U donjoj tablici su prikazani ključni elementi SWOT analize koji su temeljeni na nalazima analize stanja.

SNAGE	SLABOSTI
• Međugorje - svjetski prepoznatljivo hodočasničko mjesto • Prepoznatljivost po autohtonim sortama u vinogradarstvu i vinarstvu (<i>Žilavka, Blatina, Trnjak</i>) • Mjesto susreta s drugim kulturama i ljudima (<i>veliki broj ljudi dolazi i cirkulira kroz Čitluk</i>) • Dobra prometna uvezanost (blizina autoceste, blizina Zračne luke „Mostar“, željeznički koridor Ploče-Sarajevo, blizina Luke „Ploče“, prometno čvorište) • Razvijen poduzetnički duh (najveći broj poduzeća po glavi stanovnika) • Pogodno zemljište za kultiviranje specifičnih poljoprivrednih proizvoda • Prirodni resursi (rijeka Neretva) • Povoljni klimatski uvjeti • Razvijene i prepoznatljive poslovne zone • Tradicionalna gostoljubivost stanovništva • Razvijenost sportsko rekreativne infrastrukture, sportske kulture i sadržaja (<i>raznolikost sportskih aktivnosti, prepoznatljivost sportaša na svjetskoj razini</i>) • Prepoznatljive kulturne manifestacije („Dani berbe grožđa“, „Mladi fest“ Međugorje) • Razvijena vodoopskrbna mreža u općini. • Kulturno-povijesno naslijeđe	• Nedovoljno zastupljen proizvodni sektor u gospodarstvu općine • Neriješeni imovinsko-pravni odnosi na zemljištu • Spor proces legalizacije bespravno izgrađenih objekata • Odlazak visoko obrazovanih mladih ljudi • Nedostatak odgovarajućeg prostora za kulturne sadržaje • Loša kvaliteta lokalne, prometne i druge javne komunalne infrastrukture (nestanak vode i električne energije u kritičnim trenucima, problemi u prikupljanju otpada u vrhuncu sezone posjeta) • Neusklađenost obrazovnog sustava s tržištem rada • Visoka cijena komunalnih usluga • Potrebna velika ulaganja u obnovu vodovodne infrastrukture (opterećenost sustava vodoopskrbe) • Nedovoljno razvijena kanalizacijska mreža • Neodgovarajuća vodovodna infrastruktura za razvoj poljoprivrede • Nedovoljna opremljenost komunalnog poduzeća • Deponija crvenog mulja • Neodgovarajuća prateća infrastruktura za razvoj turizma (parkinzi, ceste, nepovezanost javnog prijevoza) • Veliki broj neobrađenih poljoprivrednih površina i usitnjenost posjeda • Nedostatak lokalnih instrumenata potpore gospodarstvu • Niska razina svijesti stanovništva za

	odgovoran odnos prema okolišu • Nedefiniranost i neuređenost javnih površina • Izostanak suradnje kroz institucije s dijasporom • Neodgovarajući odnos poslodavaca prema radnicima (<i>niske plaće, radno vrijeme...</i>) • Povećanje broja požara i opožarenih površina • Nepostojanje vatrogasnog doma • Nepostojanje odgovarajućeg prostora i Centra za pomoć osobama s invaliditetom • Veliki udio „starog“ stanovništva • Slaba brendiranost i promocija Čitluka • Zapošljavanje nekompetentnih osoba i korupcija u javnom sektoru • Nedovoljna opremljenost i popunjenost liječničkim osobljem
PRILIKE	PRIJETNJA
• Prekogranična i međuopćinska suradnja • Dostupnost fondova EU Bosni i Hercegovini • Fondovi na višim razinama vlasti • Uvođenje redovne zračne linije s mostarskom zračnom lukom • Nastavak izgradnje autoceste • Potražnja obnovljivih izvora energije • Potražnja proizvoda organskog porijekla te tradicionalnih i autohtonih proizvoda • Razvoj vjerskog i ruralnog turizma • Proglašenje Međugorja službenim marijanskim svetištem • Potražnja turističkog tržišta za specifičnim oblicima turizma i turističkih sadržaja • Interes privatnog sektora za Javno privatno partnerstvo iz oblasti infrastrukture • Povratak Općinskog suda • Usvajanje zakona o turizmu s povoljnijim uvjetima za lokalnu zajednicu	• Gospodarska kriza u Bosni i Hercegovini • Nestabilno političko okruženje u BiH i regiji • Loši zakonski propisi koji opterećuju lokalnu zajednicu • Sporost u provedbi nužnih reformi • Rast terorizma u bližem okruženju • Elementarne nepogode (požari, poplave) • Sporost u europskim integracijama • Nerješavanje statusa deponije crvenog mulja koja se nalazi na području općine Čitluk

Strateški pravci razvoja

Strateški pravci razvoja općine Čitluk utemeljeni su na analizi stanja te na kombinaciji unutarnjih i vanjskih čimbenika koji mogu utjecati na budući razvoj općine Čitluk, kao i na iskorištavanje dostupnih prilika i izbjegavanju ili smanjivanju utjecaja vanjskih prijetnji. Temeljem ovih analiza izdvojili su se sljedeći ključni pravci razvoja:

1. Iskoristiti prirodne i jedinstvene prednosti općine Čitluk za razvoj novih prepoznatljivih turističkih sadržaja te proizvodnju prepoznatljivih i autohtonih proizvoda

Općinu Čitluk, zahvaljujući Međugorju kao svjetski poznatom hodočasničkom mjestu, godišnje posjeti preko milijun gostiju. Stoga je Čitluk nezaobilazno mjesto kada se govori o turizmu u Hercegovini, ali i o cijeloj BiH. Međutim, turistička ponuda još uvijek nije diverzificirana te se ne nudi raznovrstan sadržaj kako bi se privukli novi posjetitelji koji nisu nužno hodočasnici. Nadalje, općina Čitluk posjeduje niz prirodnih i kulturnih resursa koji se mogu staviti u funkciju turizma i biti nadopuna postojećoj turističkoj ponudi. Općina Čitluk je prepoznatljiva kao vinorodno područje s autohtonim sortama grožđa i dugom tradicijom proizvodnje vina. Također, specifična kvaliteta zemljišta i povoljni klimatski uvjeti omogućuju razvoj autohtonih i prepoznatljivih proizvoda koji se vrlo lako mogu integrirati u turističku ponudu općine Čitluk.

2. Iskoristiti specifičnu zemljopisnu poziciju za podizanje konkurentnosti lokalnog gospodarstva

Općina Čitluk je smještena na lokaciji koja joj uistinu daje mnoge prednosti. U blizini je autocesta koja spaja Republiku Hrvatsku i Mostar te se nastavlja dalje prema Sarajevu, kada cesta bude gotova. Izlaz s autoceste je skoro na ulazu u Čitluk, tj. Međugorje. Također, u blizini je i Luka „Ploče“, željeznički koridor koji dijelom prolazi kroz općinu Čitluk, te blizina mostarske zračne luke. Uzimajući specifičnu poziciju koja se nalazi na prometnim koridorima, općina Čitluk će uložiti napore kako bi svojim projektima i aktivnostima iskoristila ovu poziciju, kako za daljnji razvoj turizma tako i za privlačenje novih investicija u općinu.

3. Smanjiti odljev mladih ljudi kroz stvaranje uvjeta za otvaranje novih radnih mjesta

Odljev mladih ljudi nije svojstven samo za općinu Čitluk, nego i za cijelu državu. Utoliko i općina Čitluk, kao jedan od svojih razvojnih pravaca, definira stvaranje prilika mladim ljudima za izbor. Ovo se nužno veže za otvaranje novih radnih mjesta bilo kroz turizam, poljoprivredu ili kroz privlačenje novih ulaganja u općinu Čitluk.

4. Podići kvalitetu komunalne infrastrukture i usluga koje će zadovoljiti potrebe i zahtjeve stanovništva i turista te očuvati okoliš.

Općina Čitluk, kao turističko mjesto koje posjeti veliki broj ljudi tijekom cijele godine, mora raditi na podizanju kvaliteta lokalne infrastrukture i usluga kako bi i uvjeti života i rada u općini Čitluk bili bolji. U tom će se pravcu razvijati projekti i aktivnosti koji će poboljšati javne usluge i kvalitet komunalne infrastrukture. Iako je jedno od usmjerenja razvoj turizma, veliki broj posjeta i turista ne smije se negativno odražavati na kvalitet života lokalnog stanovništva. Isto tako, čist i očuvan okoliš u dinamičnom poslovnom okruženju, kakav je u Čitluku, je od ključne važnosti radi održivog razvoja.

5. Stvoriti povoljnije uvjete za socijalno uključivanje i integraciju ranjivih skupina društva

Općina Čitluk želi biti općina s odgovornim odnosom prema svim skupinama u društvu. S obzirom na dinamičnost i gospodarski razvoj ne smiju se zanemariti ni socijalno osjetljive skupine društva. U tom će se kontekstu jedan dio nastojanja usmjeriti prema integraciji svih društvenih skupina kako bi se pružile jednake mogućnosti svima, te omogućila pravedna i socijalno odgovorna zajednica koja pruža jednake mogućnosti za sve.

VIZIJA

Općina Čitluk je dinamična, uređena i razvijena općina s prepoznatljivom turističkom ponudom i razvijenim gospodarstvom, koja pruža mogućnosti kvalitetnog života i rada.

Čitluk je mjesto susreta ljudi, kultura i poslovnih mogućnosti

Vizija općine Čitluk utemeljena je na sljedećim vrijednostima:

- **Poduzetna** - Općina Čitluk je poduzetna sredina s razvijenom poslovnom infrastrukturom.
- **Prepoznatljiva** - Općina Čitluk je prepoznatljiva kao hodočasničko mjesto s prepoznatljivim sportskim identitetom i kao vinorodno područje.
- **Turističko središte** - Općina Čitluk je jedna od najposjećenijih turističkih sredina.
- **Mjesto susreta** - Općina Čitluk je mjesto susreta različitih kultura, ljudi i nacija iz cijelog svijeta.

Strateški ciljevi

Strateški ciljevi proizlaze iz vizije i strateških pravaca razvoja i predstavljaju prvu transformaciju i konkretizaciju vizije i pravaca. Strateški ciljevi predstavljaju glavne pravce dostizanja vizije i izražavaju krajnje rezultate koje namjeravamo postići do kraja planiranog razdoblja.

Općina Čitluk je identificirala tri strateška cilja:

Strateški cilj 1: Razvijeno i konkurentno gospodarstvo

Općina Čitluk ima karakter dinamične poslovne zajednice s prepoznatljivim poslovnim zajednicama te ja kao takva privlačna poduzetnicima i investitorima. Međutim, za brži gospodarski razvitak potrebno je razvijati nove poslovne instrumente i razvijati dodatnu poduzetničku infrastrukturu kako bi se omogućilo i olakšalo privlačenje novih investicija u općinu Čitluk, te otvaranje novih poduzeća proizvodnog karaktera.

Također, iz analize dostupnih podataka može se zaključiti da prirodni resursi općine Čitluk nisu iskorišteni u njihovom punom potencijalu i to svakako ovom Strategijom treba početi mijenjati kako bi se raspoloživi potencijali stavili u funkciju razvoja općine i otvorile nove mogućnosti. Ovo je posebno važno iz aspekta obogaćivanja postojeće turističke ponude i turističkog sadržaja, koristeći specifične resurse općine. Ovaj cilj adresira **strateške fokuse jedan, dva i tri**, koji se bave pitanjima turizma, autohtonih proizvoda, konkurentnosti lokalnog gospodarstva i stvaranjem novih radnih mjesta. Ovim strateškim ciljem žele se ostvariti sljedeći pokazatelji:

- do 2027. godine povećanje broja zaposlenih za 20% u odnosu na broj zaposlenih u 2016. godini.
- do 2027. godine prosječna neto plaća u općini uvećana za 30% u odnosu na 2016. godinu.
- do 2027. godine povećanje poreznih prihoda za 30% u odnosu na 2016. godinu.
- do 2027. godine povećanje broja noćenja u općini za 10 % u odnosu na 2016. godinu

Strateški cilj 2: Unaprijeđena kvaliteta javnih usluga i povećana socijalna uključenost

Ovaj strateški cilj podrazumijeva pružanje kvalitetnijih usluga svim građanima i posjetiteljima te stvaranje uvjeta za kvalitetan društveni život. To se može ostvariti samo proaktivnim i odgovornim upravljanjem lokalnim razvojem. Poboljšanje kvaliteta života podrazumijeva stalno poboljšanje obrazovnih, socijalnih, zdravstvenih i drugih javnih usluga, ali i obogaćivanje kulturnih i sportskih sadržaja kojima se izlazi u susret prepoznatim potrebama.

Također, potrebno je raditi na integriranju ranjivih skupina koje svoje osnovne potrebe ne mogu zadovoljiti vlastitim prihodima i u okviru standardnih programa javnih službi. Pored postojećih mjera potrebno je uspostaviti održivu i odgovarajuću potporu u pružanju socijalnih usluga kako od strane javnih institucija, tako i od strane udruga građana, te jačati njihove kapacitete. Poseban naglasak treba staviti na promoviranje socijalno odgovornog poslovanja. Ovaj cilj se posebno bavi **četvrtim i petim strateškim fokusom**.

Za ostvarenje ovog strateškog cilja, definirani su sljedeći pokazatelji:

- do 2027. godine povećana stopa prirodnog priraštaja za 10% u odnosu na 2016.
- do 2027. broj upisanih učenika u prve razrede osnovnih škola povećan za 10% u odnosu na 2016./17.
- do 2027. smanjen broj korisnika mjera materijalne potpore za 10% u odnosu na 2016.g.
- do 2027. godine povećano sudjelovanje mladih u sportskim i kulturnim sadržajima za 20% u odnosu na 2016.g.

Strateški cilj 3: Razvijene komunalne usluge uz očuvan okoliš

S obzirom da je općina Čitluk općina turističkog karaktera i trpi opterećenja od velikog broja posjetitelja i turista, kvalitetna infrastruktura kao i očuvan okoliš ključani su elementi razvoja. Ovaj strateški cilj podrazumijeva poboljšanje kvaliteta i dostupnosti komunalne infrastrukture uz maksimalnu orijentiranost na očuvanje okoliša i bavi se pitanjima četvrtog strateškog fokusa.

Ovim se strateškim ciljem žele ostvariti sljedeći pokazatelji:

- do 2027. godine smanjeni gubici vode za 30% u odnosu na 2016.
- do 2027. godine 40% stanovništva priključeno na javnu kanalizacijsku mrežu.
- do 2027. godine najmanje 50% od ukupnih prikupljenih količina otpada se odvaja.
- do 2027. godine 60% stanovništva ima pristup moderniziranim i uređenim lokalnim cestama.
- do 2027. godine smanjenje izdvajanja iz proračuna za troškove grijanja za 40% u odnosu na 2016.

V. SEKTORSKI RAZVOJNI PLANOVI

V.1. Usklađenost, komplementarnost i međusobni utjecaj sektorskih planova

Sektorski planovi općine Čitluk međusobno su usklađeni te su, također, usklađeni sa prostorno-planskom dokumentacijom kao temeljnim planskim dokumentima. Isto tako, sektorski su planovi usklađeni i po uspravnoj razini tj. usklađeni su sa strateškim ciljevima kojima pripadaju. Razvojni tim općine Čitluk mapirao je pripadajuće sektorske ciljeve za sva tri strateška cilja, vodeći računa i o njihovoj međusektorskoj povezanosti, usklađenosti i komplementarnosti.

Ostvarenjem sektorskih ciljeva gospodarskog razvoja izravno će se doprinijeti ostvarenju strateškog cilja Razvijeno i konkurentno gospodarstvo. Razvojem gospodarstva, omogućiti će se otvaranje novih radnih mjesta kao i kvalitetniji uvjeti života i rada u općini Čitluk. Također, ostvarenjem sektorskih ciljeva društvenog razvoja doprinosi se poboljšanju javnih usluga kao i socijalne uključenosti, što će doprinijeti boljim uvjetima života za sve građane općine Čitluk (Strateški cilj broj 2).

Sektorski ciljevi u okviru plana zaštite okoliša izravno doprinose ostvarenju Strateškog cilja 3. Naime, zaštita okoliša i infrastruktura su jedni od važnih preduvjeta za održivi razvoj. S obzirom da je općina Čitluk turističko mjesto, ali isto tako i mjesto s dinamičnim gospodarskim razvojem, utoliko će i ostvarenje ovog cilja izravno doprinijeti i realizaciji ostala dva sektorska plana, ostvarenju ostalih strateških ciljeva, kvalitetnijim uvjetima života i rada za stanovništvo općine Čitluk te i za njegove posjetitelje.

V.2. Plan lokalnog ekonomskog razvoja

Temeljem analize stanja općine Čitluk te analiziranjem snaga, slabosti, prijetnji i mogućnosti identificirani su strateški pravci razvoja općine Čitluk. Iz ovih strateških pravaca razvoja, dodatnom analizom stanja, razrađena je SWOT analiza stanja gospodarstva te su na temelju SWOT analize izvučeni pravci razvoja koji usmjeravaju gospodarski razvoj općine Čitluk u sljedećih 5 godina.

Iz socio-ekonomske analize stanja vidljivo je da je općina Čitluk izuzetno gospodarski dinamična i poduzetna sredina. Također, Čitluk je najveće turističko središte u Bosni i Hercegovini koje godišnje posjećuje više od milijun ljudi. Ove činjenice u mnogome definiraju budući razvoj općine Čitluk. Analizirajući snage i slabosti te mogućnosti i prijetnje, ali uzimajući u obzir i vlastite potencijale, općina Čitluk je definirala sljedeće ključne pravce razvoja koji su utemeljeni na *Strateškom cilju 1: Razvijeno i konkurentno gospodarstvo*:

- **Iskoristiti turistički potencijal i diversificirati turističku ponudu**

Općina Čitluk je jedno od važnijih turističkih središta u Bosni i Hercegovini koje godišnje prihvati oko milijun posjetitelja. Međutim, turizam kao gospodarska grana još uvijek nije dovoljno iskorišten, posebice iz aspekta iskorištavanja svih turističkih potencijala i uključivanja što šireg kruga ljudi u turističke lance vrijednosti. U tom pogledu općina Čitluk će usmjeriti svoju pozornost na diversifikaciju turističke ponude kako bi se što veći broj ljudi u općini mogao uključiti u turizam kao gospodarsku djelatnost.

- **Razviti poslovno okruženje za razvoj MSP i privlačenje ulaganja**

Kako je vidljivo iz socio-ekonomske i SWOT analize i jedna od glavnih snaga općine Čitluk je dinamično gospodarstvo i dinamičan privatni sektor. Privatni sektor zapošljava najveći broj ljudi u općini Čitluk. U strukturi gospodarstva najviše je trgovina i usluga, što je i svojstveno jednoj turistički orijentiranoj općini. S tim u svezi, općina želi usmjeriti svoju pozornost na dodatno poticanje privatnog sektora s posebnim naglaskom na stvaranje uvjeta za mlade poduzetnike i privlačenje dodatnih ulaganja u općinu Čitluk. Radi toga potrebno je razvijati mjere i nove načine potpore privatnom sektoru i novim poduzetnicima, kao i potaknuti nova ulaganja u općinu.

- **Staviti u funkciju poljoprivredne mogućnosti**

Poljoprivreda je jedna od značajnijih grana gospodarstva općine Čitluk, posebno uzimajući u obzir vinogradarstvo i vinarstvo kao prepoznatljivost u širem okruženju. Očigledno je da potencijali za razvoj poljoprivredne proizvodnje postoje, posebice kada se uzme u obzir mogućnost njezine integracije s turizmom. Stoga se općina Čitluk želi usmjeriti na razvoj potrebne infrastrukture za intenzivniju poljoprivrednu proizvodnju, stvaranje uvjeta za razvoj konkurentne poljoprivredne proizvodnje, razvoj obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava, te poticanje udruživanja poljoprivrednih proizvođača i prijenos znanja, vještina i tehnologija poljoprivrednim proizvođačima.

V.2.1. Pregled sektorskih ciljeva s očekivanim ishodima i pokazateljima

Sektorski cilj	Očekivani ishod	Pokazatelj
Sektorski cilj 1.1. Do 2023. godine diversificirana turistička ponuda općine Čitluk	• rast registriranih dolazaka u općinu Čitluk za 10% u odnosu na 2016. godinu • pronađena sredstva za izgradnju Visitor centra • pronađena sredstva za revitalizaciju stare ceste • pronađena sredstva za investiranje u kamp u Međugorju • započeti radove na izgradnji kolodvora	- broj registriranih dolazak u općinu - sporazumi o financiranju s financijerima Vistor centra, stare ceste i kampa u Međugorju te razmatranje potrebnog iznosa za realizaciju projekta - radovi započeti u skladu s Ugovorom s izvođačem radova na izgradnji kolodvora
Sektorski cilj 2. Do 2023. godine povećana konkurentnost poljoprivredne proizvodnje	• povećan broj OPG-ova za 80 u odnosu na 2016. • povećana površina kultiviranog poljoprivrednog zemljišta za 90ha u odnosu na 2016. • započeti radovi na izgradnji tržnice površine cca.350m² • započeti radovi na izgradnji vinarsko-vinogradarskog centra	• broj poljoprivrednih proizvođača (OPG-ova) • površina kultiviranog poljoprivrednog zemljišta • ugovor s izvođačem radova na izgradnji tržnice i vinarsko-vinogradarskog centra
Sektorski cilj 1.3. Do 2023. godine povećana ulaganja u općinu Čitluk	• najmanje 7 milijuna KM novih investicija u općinu Čitluk • otvoreno najmanje 300 novih radnih mjesta • rast broja gospodarskih subjekata za 15 u odnosu na 2016. • do 2023. godine uvedena najmanje 2 nova strukovna zanimanja u srednju školu	• iznos novih investicija u poslovne zone • broj novih radnih mjesta • broj gospodarskih subjekata • broj novih zanimanja u srednjoj strukovnoj školi

V.2.2. Usklađenost sa strateškim dokumentima viših razina

Sektorski ciljevi gospodarskog razvoja temelje se na strategijama, planovima i zakonima viših razina. Ciljevi gospodarskog razvoja u skladu su sa sljedećim ciljevima viših razina vlasti:

1. Prvi cilj gospodarskog razvoja u skladu je sa **Strategijom razvoja Hercegovačko-neretvanske županije** i to sa Strateškim ciljem 1, a odnosi se na Podizanje konkurentnosti MSP, poljoprivrede i turizma. Također, ovaj sektorski cilj u skladu je sa **Strategijom razvoja turizma HNŽ 2011.-2021.** i to u segmentu razvoja multidestinacijske turističke ponude, promocije turizma i javnog privatnog partnerstva u turizmu.
2. Drugi cilj gospodarskog razvoja usklađen je sa **Strategijom razvoja Hercegovačko-neretvanske županije** i to sa Strateškim ciljem 1 koji se odnosi na Podizanje konkurentnosti MSP, poljoprivrede i turizma 2012.-2017., kao i sa **Strateškim planom ruralnog razvoja BiH 2017.-2021.** Također, ovaj sektorski cilj je usklađen i sa **Srednjoročnom strategijom razvoja poljoprivrednog sektora u FBiH za razdoblje 2015.-2019.**, u kojoj je jedan od četiri strateška cilja i „*Osiguranje uvjeta za snažnije generiranje stabilnijeg dohotka u okviru poljoprivrednog sektora te unaprjeđenje kvaliteta života u ruralnim sredinama*“.
3. Treći cilj gospodarskog razvoja u skladu je sa Strategijom razvoja Hercegovačko-neretvanske županije i to sa Strateškim ciljem 1, a to je Podizanje konkurentnosti MSP, poljoprivrede i turizma 2017.-2020., te sa Strategijom razvoja BiH u dijelu koji se odnosi na zapošljavanje, razvoj malih i srednjih poduzeća te otvaranje novih radnih mjesta. Isto tako ovaj sektorski cilj usklađen je i sa strateškim dokumentom „**Razvoj malog i srednjeg poduzetništva u Federaciji Bosne i Hercegovine**“, kao i s odredbama **Zakona o poticanju razvoja male privrede**, što pruža mogućnosti osiguravanja finansijskih sredstava za provedbu projekata u okviru ovog cilja, tj. gospodarskog razvoja općine Čitluk.

V.2.3. Inicijative međuopćinske suradnje

U području gospodarskog razvoja postoje brojne mogućnosti za ostvarivanje međuopćinske suradnje između Općine Čitluk i susjednih općina u HNŽ i ŽZH te s drugim općinama i gradovima. Međuopćinska suradnja u sektoru gospodarskog razvoja ponajprije će se ostvarivati u projektima razvoja i promocije turizma, i to prvenstveno kroz programe prekogranične suradnje kao i druge vidove poslovnog uvezivanja. U sklopu Projekta prekogranične suradnje Općina konkretno planira surađivati s drugim općinama na projektu Izgradnje vinarsko-vinogradarskog centra.

V.2.4. Programi, projekti i mjere

Za realizaciju plana gospodarskog razvoja općine Čitluk definirano je 20 projekata i mjera raspoređenih u 4 programa:

PROGRAM	MJERA/PROJEKT
Program 1.1.1. Razvoj infrastrukture u funkciji turizma	Projekt 1.1.1.1. Izgradnja mreže biciklističkih staza u općini Čitluk
	Projekt 1.1.1.2. Hodočasnička staza
	Projekt 1.1.1.3. Revitalizacija vinskih cesta
	Projekt 1.1.1.4. Izrada projektne dokumentacije za „Visitor centar“ (suvenirnica, trgovina lokalnih proizvoda, info centar...)
	Projekt 1.1.1.5. Izrada projektne dokumentacije za revitalizaciju stare ceste kroz Podgredu
	Projekt 1.1.1.6. Uređenje korita rijeke Neretve za ribolov
	Projekt 1.1.1.7. Razvoj modela razvoja kampa u Međugorju (Tromeđa)
	Projekt 1.1.1.8. Izgradnja autobusnog kolodvora u Čitluku – prva faza
Program 1.2.1. Razvoj infrastrukture za potporu poljoprivrednicima	Projekt 1.2.1.1. Izgradnja gradske tržnice – prva faza
	Projekt 1.2.1.2. Izrada projektne dokumentacije za uređenje vinarsko-vinogradarskog centra

	Projekt 1.2.1.3. Izrada elaborata za zaštitu tradicionalnog proizvoda Čuptera
	Projekt 1.2.1.4. Izrada modela razvoja fonda za poljoprivredu "Agrarni fond"
	Projekt 1.2.1.5. Plan razvoja okolišno prihvatljive poljoprivredne proizvodnje
Program 1.3.1. Razvoj poslovne infrastrukture	Projekt 1.3.1.1. Centar za poduzetništvo mladih
	Projekt 1.3.1.2. Uređenje poslovnih zona u općini Čitluk
	Projekt 1.3.1.3. Razvoj modela upravljanja poslovnom infrastrukturom
	Projekt 1.3.1.4. Izgradnja servisne prometnice u gospodarskoj zoni „Tromeđa-Međugorje“
Program 1.3.2. Javno-privatni dijalog	Projekt 1.3.2.1. Organizacija gospodarskog foruma
	Mjera 1.3.2.2. Analiza potreba uvođenja novih strukovnih zanimanja u srednju školu na godišnjoj razini
	Projekt 1.3.2.3. Privlačenje poslovne dijaspe

Ukupna očekivana ulaganja za realizaciju **sektorskog plana gospodarskog razvoja su: 1.529.000 KM.**

V.3. Plan društvenog razvoja

Temeljem analize stanja u općini Čitluk, te analiziranjem snaga, slabosti, prijetnji i mogućnosti, identificirani su strateški pravci razvoja općine Čitluk. Iz ovih strateških pravaca razvoja, dodatnom analizom stanja, razrađena je SWOT analiza društvenog sektora te su na temelju SWOT analize izvučeni pravci razvoja koji usmjeravaju društveni razvoj općine Čitluk u sljedećih 5 godina.

Iz analize stanja je vidljivo kako općina Čitluk ima bogat, dinamičan i razvijen društveni sektor. To se ogleda u prepoznatljivim kulturnim i društvenim događanjima, ali i sportskim uspjesima ljudi iz Čitluka. Međutim, ono što još uvijek nedostaje jeste dostupnost i kvaliteta, kako društvene infrastrukture tako i kvalitetnih javnih usluga. Također, unatoč dinamičnom okruženju i društvenom sadržaju, izražena je pojava odlaska mladih ljudi.

Analizirajući snage i slabosti, te mogućnosti i prijetnje, općina Čitluk je definirala sljedeće ključne pravce društvenog razvoja koji su utemeljeni na *Strateškom cilju 2, tj. na unaprijeđenju kvaliteta javnih usluga i povećanoj socijalnoj uključenosti*:

- **Unaprijeđenje kulturnih i sportskih sadržaja**

S obzirom na trend odlaska mladih ljudi i opadanje broja upisnih učenika u školu, od izuzetne je važnosti staviti naglasak na mlade ljude i različitim mjerama stvarati uvjete za ostanak mladih ljudi u općini Čitluk. U tom je kontekstu potrebno infrastrukturno jačati i opremiti institucije društvenog sadržaja kako bi se omogućio razvoj društvenih sadržaja i podizanje njihove kvalitete na višu razinu. Stoga je potrebno različitim mjerama omogućiti suvremene uvjete mladim ljudima za uključivanje u kulturne, sportske i druge društvene sadržaje kako bi se obogatio društveni život u općini Čitluk, ne samo u urbanom, nego i u ruralnim, odnosno udaljenijim dijelovima općine.

- **Modernizacija obrazovanja**

Obrazovanje je jedan od ključnih segmenata razvoja jednog društva pa tako i lokalne zajednice. Općina Čitluk je svjesna ove potrebe i vlastitih nedostataka te u tom kontekstu želi stvoriti uvjete za kvalitetno obrazovanje u svim dijelovima općine. To podrazumijeva poduzimanje različitih mjera kojima će se opremiti škole, te izgraditi potrebni kapaciteti za kvalitetno i suvremeno odvijanje nastavnog procesa u predškolskom, osnovnom i srednjem obrazovanju. Također, potrebno je poduzimati aktivnosti i mjere za kontinuirano praćenje potreba tržišta rada kako bi se i obrazovni proces uskladio s potražnjom na tržištu rada, te tako omogućilo mladim ljudima aktivno uključivanje na tržište rada nakon završenog školovanja.

- **Podizanje kvaliteta zdravstvenih i socijalnih usluga**

Dostupnost zdravstvenih i socijalnih usluga po jednakim uvjetima svim stanovnicima općine Čitluk je od primarnog značaja. Stoga je potrebno mjerama i aktivnostima omogućiti dostupnost primarne, ali i specijalističkih zdravstvenih usluga, kao i usluga u socijalnoj zaštiti, ne samo u urbanom dijelu, već i u drugom, tj. udaljenijim dijelovima općine.

V.3.1. Pregled sektorskih ciljeva sa očekivanim ishodima i pokazateljima

Sektorski cilj	Očekivani ishod	Pokazatelj
Sektorski cilj 2.1. Do 2023. godine poboljšati dostupnost obrazovanja sukladno suvremenim obrazovnim standardima	• povećan obuhvat djece u predškolskom obrazovanju za 25% u odnosu na 2016. godinu • povećan obuhvat djece koja sudjeluju u sportskim aktivnostima u osnovnom i srednjem obrazovanju za 30% u odnosu na 2016. godinu • povećan broj realiziranih inicijativa koje se bave	• postotak djece u predškolskom obrazovanju • broj opremljenih škola • broj učenika koji sudjeluju u sportskim aktivnostima u školi • broj realiziranih inicijativa koje se bave rješavanjem

	rješavanjem pitanja mladih za 25% u odnosu na 2016. godinu	pitanja mladih
Sektorski cilj 2.2. do 2023. godine unaprijediti sportske i kulturne sadržaje	- povećan broj mladih od 9 do 18 godina uključenih u sportske aktivnosti za 20% u odnosu na 2016. godinu - povećan broj korisnika kulturnih sadržaja za 20% u odnosu na 2016. godinu - pokrenuta realizacija Plana i programa uređenja društvenih centara	- broj mladih od 9 do 18 god. uključenih u sportske sadržaje - broj korisnika uključenih u kulturne sadržaje - plan i program uređenja društvenih centara
Sektorski cilj 2.3. do 2023. godine poboljšati kvalitet i dostupnost zdravstvene i socijalne zaštite	- najmanje 30% stanovništva u ruralnim dijelovima općine pokriveno pristupom zdravstvenoj zaštiti - povećan broj osoba s invaliditetom koje su radno aktivne ili volontiraju za 30% u odnosu na 2016. godinu - smanjeno vrijeme obrade zahtjeva korisnika Centra za 50% u odnosu na 2016. godinu - pružena podrška za minimalno 50% podnositelja zahtjeva za besplatnom pravnom pomoći - smanjeno vrijeme čekanja na primarnu zdravstvenu obradu u DZ „Čitluk“ za 30% u odnosu na 2016. godinu	- postotak stanovništva u ruralnim dijelovima općine pokriven zdravstvenom zaštitom - broj aktivnih osoba s invaliditetom - vrijeme obrade zahtjeva Centra za socijalni rad - broj korisnika pravne pomoći - vrijeme čekanja na primarnu zdravstvenu obradu

V.3.2. Usklađenost sa strateškim dokumentima viših razina

Sektorski ciljevi društvenog razvoja temelje se na strategijama, planovima i zakonima viših razina. Ciljevi društvenog razvoja u skladu su sa sljedećim ciljevima viših razina vlasti:

- Prvi cilj društvenog razvoja u skladu je sa Strateškim pravcima razvoja obrazovanja u BiH sa planom implementacije 2008.-2015. i s Platformom za razvoj predškolskog odgoja i obrazovanja u BiH za razdoblje 2017.-2022. (6.Strateški ciljevi predškolskog odgoja i obrazovanja).
- Drugi cilj društvenog razvoja usklađen je sa Strategijom razvoja sporta u BiH 2010.-2014. i s Akcijskim planom i preporukama, te sa Strategijom kulturne politike u BiH (2008. godine).
- Treći cilj društvenog razvoja u skladu je sa Strateškim planom razvoja zdravstva u Federaciji BiH u razdoblju od 2008. do 2018.godine (6.2 Opći strateški cilj- Povećana dostupnost) i sa Strategijom za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom u F BiH 2016.-2021.).

V.3.3. Inicijative međuopćinske suradnje

U oblasti društvenog razvoja postoje brojne mogućnosti za ostvarivanje međuopćinske suradnje u oblastima obrazovanja, kulture i sporta sa susjednim gradovima: Čapljina , Ljubuški, Mostar i Široki Brijeg. Pored toga Općina Čitluk planira ostvarivati međuopćinsku suradnju i kroz programe prekogranične suradnje, kao i druge programe EU s općinama i gradovima iz okruženja i šire. To se prvenstveno planira kroz programe prekogranične suradnje s Hrvatskom i Crnom Gorom, kao i kroz druge EU programe, kao što je „Europa za građane“ i „Kreativna Europa“. Međuopćinska suradnja će se ponajprije realizirati kroz projekte iz segmenta

kulture, kao i kroz projekte socijalne zaštite. U fokusu za razdoblje od sljedećih pet godina planirano je kroz inicijativu međuopćinske suradnje realizirati projekt sanacije i obnove Kulturno- informativnog centra.

V.3.4. Programi, projekti i mjere

Za realizaciju plana društvenog razvoja općine Čitluk definirano je 15 projekata i mjera raspoređenih u 4 programa:

PROGRAM	MJERA/PROJEKT
PROGRAM 2.1.1. Razvoj školske infrastrukture	Projekt 2.1.1.1. Prenamjena dijela zgrade škole PO „Donji Veliki Ograđenik“ u predškolsku ustanovu.
	Projekt 2.1.1.2. Izgradnja školske sportske dvorane za Osnovnu školu „Bijakovići“.
	Projekt 2.1.1.3. Izgradnja školske sportske dvorane za SŠ „fra. Slavko Barbarić“.
	Projekt 2.1.1.4. Opremanje edukacijske učionice.
PROGRAM 2.2.1. Razvoj sportske infrastrukture	Projekt 2.2.1.1. Uređenje tj. ugradnja umjetne trave na pomoćnom terenu na stadionu „Bare“.
	Projekt 2.2.1.2. Izgradnja otvorenog/vanjskog sportskog centra za male sportove.
PROGRAM 2.2.2. Razvoj infrastrukture za kulturu	Projekt 2.2.2.1. Izrada elaborata za uređenje i opremanje društvenih centara na području općine Čitluk.
	Projekt 2.2.2.2. Rekonstrukcija i opremanje zgrade KIC-a.
	Projekt 2.2.2.3. Izgradnja spomenika braniteljima i spomen sobe Domovinskog rata.
	Projekt 2.2.2.4. Izrada elaborata za opremanje i korištenje knjižnice.
	Projekt 2.2.2.5. Izgradnja spomen-obilježja fra Didaku Buntiću u Čitluku.
PROGRAM 2.3.1. Zdravstvena i socijalna zaštita	Projekt 2.3.1.1. Izgradnja rehabilitacijskog centra za OSI.
	Projekt 2.3.1.2. Preuređenje Centra za socijalni rad.
	Projekt 2.3.1.3. Opremanje područnih ambulanti DZ „Čitluk“.
	Mjera 2.3.1.4. Potpora ugroženim skupinama kroz sustav općinske potpore NVOima iz ovog sektora (edukacija štíćenika domova, besplatna pravna pomoć, pomoć ženama, starački centri i sl.).

Ukupna očekivana ulaganja za realizaciju **sektorskog plana društvenog razvoja su: 3.179.000 KM.**

V.4. Plan zaštite okoliša i infrastruktura

Na temelju analize stanja u općini Čitluk, te analiziranjem snaga, slabosti, prijetnji i mogućnosti, identificirani su strateški pravci razvoja općine Čitluk. Iz ovih strateških pravaca razvoja, dodatnom analizom stanja, razrađena je SWOT analiza stanja okoliša, te su na temelju SWOT analize izvučeni pravci razvoja, koji usmjeravaju zaštitu okoliša općine Čitluk u sljedećih 5 godina.

Analizirajući snage i slabosti, te mogućnosti kao i prijetnje, općina Čitluk je definirala sljedeće ključne pravce zaštite okoliša koji su utemeljeni prema *Strateškom cilj br. 3 tj. na razvijanju komunalnih usluga uz očuvan okoliš*:

- **Poboljšati kvalitetu komunalne infrastrukture i usluga**

Kvaliteta komunalne infrastrukture je utvrđena kao jedna od slabosti. Premda je općina Čitluk dobro pokrivena vodovodnom i putnom infrastrukturom, njezina kvaliteta nije na visokoj razini. Isto tako, javne površine su nedefinirane i neuređene. Stoga je potrebno razvijati mjere kojima će se poboljšavati, kako kvaliteta komunalne infrastrukture tako i usluge, te raditi na uređenju grada kako bi se postigla što dostupnija i bolja, te uređenija komunalna infrastruktura.

- **Poboljšati sustav upravljanja otpadom i podizati svijest o zaštiti kulturno-povijesne i prirodne baštine**

Upravljanje komunalnim otpadom i očuvanje okoliša pojavljuje se kao jedna od velikih slabosti općine Čitluk. To je stoga što općina ima turistički karakter. Općina će razvijati mjere i projekte k učinkovitijem upravljanju otpadom, kao i podizati svijest stanovništva o važnosti čistog i očuvanog okoliša. U ovom se segmentu posebice želi usmjeriti pozornost prema očuvanju kulturno-povijesne i prirodne baštine kao jednog od važnih elemenata za razvoj općine Čitluk.

- **Poboljšati sustav upravljanja vodama i zaštitu od nepogoda**

Upravljanje vodama i zaštita od voda identificirana je kao jedna od najvećih slabosti u općini Čitluk koja ima značajan negativan utjecaj, kako na gospodarstvo tako i na ukupan život u općini Čitluk. Potrebno je usmjeriti pozornost na mjere kojima će se uspostaviti učinkovit sustav upravljanja vodama i smanjiti negativan utjecaj na život i gospodarstvo. Također, radit će se na podizanju kapaciteta za zaštitu i spašavanje u općini Čitluk kako bi se prevenirale negativne elementarne nepogode i smanjio njihov negativan utjecaj ukoliko i kada se pojave.

- **Povećati energetska učinkovitost**

Energetska učinkovitost je važan čimbenik u svakom segmentu života, jer bi se i kroz ovaj segment mogao smanjiti negativan utjecaj na okoliš. Time bi se kvaliteta života učinila boljom te smanjili troškovi. U tom će pogledu općina Čitluk razvijati mjere energetske učinkovitosti na javnim objektima i u javnim uslugama, ali će također raditi na podizanju svijesti o važnosti energetske učinkovitosti.

V.4.1. Pregled sektorskih ciljeva s očekivanim ishodima i pokazateljima

Sektorski cilj	Očekivani ishod	Pokazatelj
Sektorski cilj 3.1. - do 2023. godine poboljšati sustav pružanja komunalnih i javnih usluga.	• smanjene pojave nestanka vode u cjevovodu za 20% u odnosu na 2016. • smanjeni troškovi električne energije u vodoopskrbnom sustavu za 30% u odnosu na 2016. • modernizirano 30% lokalnih prometnica. • smanjen broj aktivnih septičkih jama za 20% u odnosu na 2016.	• broj dana redukcije vode u godini dana. • visina troškova električne energije u vodovodu. • dužina lokalnih uređenih cesta. • broj priključaka na kanalizacijsku mrežu i saniranih septičkih jama.

	godinu. • osigurana sredstva za rekonstrukciju vodozahvata. • osigurana sredstva za izgradnju prioritetnih lokalnih prometnica.	• ugovori s financijerom projekata rekonstrukcije vodozahvata i lokalnih prometnica.
Sektorski cilj 3.2. - do 2023. godine stvoreni uvjeti za sustavno upravljanje vodama i zaštita od voda.	• smanjena površina plavnog područja za 20% u odnosu na 2016. godinu.	• dužina uređenog i reguliranog vodotoka „Lukoć“.
Sektorski cilj 3.3. - do 2023. razviti funkcionalan sustav upravljanja otpadom, zaštitom okoliša i javnim površinama.	• smanjena količina otpada na sanitarnoj deponiji u 2023. za 30% u odnosu na 2016. godinu. • nema daljnjeg odlaganja smeća na očišćenim divljim deponijama. • najmanje 20% javnih površina se redovito uređuje i održava. • smanjena područja obuhvaćena požarima za 15%.	• količina otpada koji se odlaže na sanitarnu deponiju. • broj divljih deponija. • površina javnih površina koje se redovito održavaju. • površina opožarene teritorije (ha).
Sektorski cilj 3.4. - do 2023. godine povećana razina energetske učinkovitosti javnih objekata i instalacija.	• troškovi grijanja utopljenih javnih objekata manji za 30% od troškova grijanja neutopljenih objekata. • smanjeni troškovi održavanja rasvjete u proračunu za 30% u odnosu na 2016. godinu.	Iznos izdvajanja iz proračuna za: • troškove grijanja utopljenih javnih objekata. • troškove održavanja javne rasvjete.

V.4.2. Usklađenost sa strateškim dokumentima viših razina

Sektorski ciljevi zaštite okoliša temelje se na strategijama, planovima i zakonima viših razina. Ciljevi zaštite okoliša u skladu su sa sljedećim ciljevima viših razina vlasti:

- Prvi cilj zaštite okoliša u skladu je s Integriranom strategijom razvoja Hercegovačko-neretvanske županije 2017.-2020., i to sa strateškim ciljem 3 „Održivo gospodarenje okolišem, prostorom, prirodnim i infrastrukturnim resursima“. Također, ovaj cilj je u skladu s Federalnom strategijom zaštite voda, odnosno, upravljanja vodama (strateški cilj 3. i 4.), te Federalnom strategijom zaštite zraka.
- Drugi cilj je u skladu s Integriranom strategijom razvoja Hercegovačko-neretvanske županije 2017.-2020., i to sa strateškim ciljem 3 „Održivo gospodarenje okolišem, prostorom, prirodnim i infrastrukturnim resursima“, kao i s Federalnom strategijom zaštite voda, odnosno, upravljanja vodama (strateški cilj 3. i 4.).
- Treći cilj zaštite okoliša je u skladu sa Strategijom zaštite okoliša FBiH 2008.-2018. (SC 7.1. „Smanjenje rizika po okoliš i zdravlje ljudi i uspostava prioritetne infrastrukture za integralno upravljanje otpadom“ i SC 7.2. „Smanjenje količine otpada za finalno odlaganje/zbrinjavanje uz učinkovitije korištenje resursa“).
- Četvrti cilj u skladu je s Integriranom strategijom razvoja Hercegovačko-neretvanske županije 2017.-2020. i to sa Strateškim ciljem 3 „Održivo gospodarenje okolišem, prostorom, prirodnim i infrastrukturnim resursima“, te sa Strategijom zaštite okoliša FBiH 2008.-2018.

V.4.3. Inicijative međuopćinske suradnje

U području zaštite okoliša postoje brojne mogućnosti za ostvarivanje međuopćinske suradnje, sukladno usvojenim federalnim i županijskim sektorskim strategijama u zaštiti zraka, voda, zajedničkom zbrinjavanju i obradi otpada, izgradnji novih prometnica, kao i zaštiti okoliša. Trenutno nema konkretnih projekata koji bi se realizirali putem inicijativa međuopćinske suradnje u sljedećih 5 godina, ali to ne isključuje mogućnost suradnje na konkretnim inicijativama ukoliko se steknu uvjeti za iste.

V.4.4. Programi, projekti i mjere

Za realizaciju plana zaštite okoliša općine Čitluk definirano je 26 projekata i mjera raspoređenih u 7 programa:

PROGRAM	MJERA/PROJEKAT
PROGRAM 3.1.1. Vodovodna infrastruktura	Projekt 3.1.1.1. Rekonstrukcija tlačnog cjevovoda „Biletić Polje“ - „Jelina glava“.
	Projekt 3.1.1.2. Rekonstrukcija vodospreme „Jelina glava“.
	Projekt 3.1.1.3. Rekonstrukcija distribucijskog cjevovoda „Blizanci-Čitluk“.
	Projekt 3.1.1.4. Izrada glavnog projekta za rekonstrukciju vodozahvata „Biletić polje“.
	Projekt 3.1.1.5. Izmještanje postojećih vodomjera s privatnih na javne površine.
PROGRAM 3.1.2. Prometna infrastruktura	Projekt 3.1.2.1. „Rekonstrukcija i modernizacija lokalnih cesta na području općine Čitluk.
	Projekt 3.1.2.2. Završetak izgradnje ulice Stjepana Radića u Čitluku.
	Projekt 3.1.2.3. Izrada projektne dokumentacije za prometnice u obuhvatu regulacijskog plana „Bare 1“.
	Projekt 3.1.2.4. Izrada projektne dokumentacije spajanja kružnog toka kod Lovčkog doma s cestom Široki Brijeg-Tromeđa.
	Projekt 3.1.2.5. Izrada prijedloga priključnih cesta na buduću istočnu i zapadnu zaobilaznicu.
PROGRAM 3.1.3. Kanalizacijska infrastruktura	Projekt 3.1.3.1. Izgradnja glavnog projekta i kanalizacije u Broćanskoj ulici i u Ulicu kralja Tvrtka.
	Projekt 3.1.3.2. Nastavak izgradnje kanalizacijske mreže na području naseljenih mjesta: Međugorje, Bijakovići i Čitluk.
PROGRAM 3.2.1. Zaštita i upravljanje vodama	Projekt 3.2.1.1. Projekt regulacije potoka Lukoća u Međugorju.
	Projekt 3.2.1.2. Projekt regulacije oborinskih voda - brana „Služanj“
PROGRAM 3.3.1. Upravljanje otpadom	Projekt 3.3.1.1. Postavljanje kontejnera za razvrstavanje otpada.
	Projekt 3.3.1.2. Izgradnja reciklažnog dvorišta.
	Projekt 3.3.1.3. Izgradnja deponije za građevinski materijal.
	Projekt 3.3.1.4. Sanacija divljih deponija na

	području općine Čitluk.
PROGRAM 3.3.2. Zaštita i uređenje okoliša	Projekt 3.3.2.1. Izgradnja vatrogasnog doma.
	Projekt 3.3.2.2. Izgradnja parka za djecu i mlade.
	Projekt 3.3.2.3. Pošumljavanje goleti na području općine.
	Projekt 3.3.2.4. Edukacija stanovništva u vezi sa zaštitom okoliša.
	Projekt 3.3.2.5. Uređenje i očuvanje lokaliteta kulturno-povijesne baštine.
	Projekt 3.3.2.6. Sanacija površinskog kopa „Blatnica“, lokalitet „LAZINA“.
PROGRAM 3.4.1. Energetska učinkovitost	Projekt 3.4.1.1. Utopljavanje javnih objekata u općini Čitluk.
	Projekt 3.4.1.2. Zamjena rasvjetnih tijela u Čitluku, Međugorju i Bijakovićima.

Ukupna očekivana ulaganja za realizaciju **sektorskog plana zaštite okoliša su: 5.857.000 KM.**

VI. Operativni plan

VI.1. Plan provedbe i indikativni financijski okvir za 2019.-2021.

Veza sa strateškim i sektorskim ciljem/ ciljevima	Projekt / mjera (vrijeme trajanja)	Ukupni ishodi	Ukupni orijent. izdaci (do završetka projekta)	Ukupni predviđeni izdaci (za III godine)	financiranje iz proračuna JLS				financiranje iz ostalih izvora				Nositelji provedbe	Veza s proračunom i/ili oznaka eksternog izvora financiranja	Općinski odjel/slужba odgovorno za praćenje
					Pregled po godinama				Pregled ostalih izvora po godinama						
					god. I	god. II	god. III	ukupno (I+II+III)	god. I	god. II	god. III	ukupno (I+II+III)			
1	2	3	4	5=9+21	6	7	8	9=6+7+8	18=Zbir 10-17	19	20	21=18+19+20	22	23	24
SC1/OC1.1.	Projekt 1.1.1.1. Izgradnja mreže biciklističkih staza u općini Čitluk (2019.-2023.).	Do 2021. godine povećan broj turističkih sadržaja na teritoriju općine koje su turističke agencije uključile u svoju ponudu za 10 % u odnosu na 2016. godinu.	50,000	50,000	5,000	10,000	10,000	25,000	5,000	10,000	10,000	25,000	Općina Čitluk	821222	Služba za gospodarstvo, JURA
SC1/OC1.1.	Projekt 1.1.1.2. Hodočasnička staza (2019.-2023.).	Do 2023. godine povećan broj pješačkih tura za 10% u odnosu na 2016. godinu.	150,000	150,000	5,000	20,000	25,000	50,000	25,000	25,000	50,000	100,000	Općina Čitluk	821222	Služba za gospodarstvo, JURA
SC1/OC1.1.	Projekt 1.1.1.3. Revitalizacija vinskih cesta (2020.-2023.).	Do 2023. godine povećan broj posjetitelja vinarijama uključenim u vinsku cestu za 20% u odnosu na 2016.	45,000	50,000	0	10,000	10,000	20,000	0	15,000	15,000	30,000	Općina Čitluk	821222	Služba za gospodarstvo, JURA

SC1/OC1.1.	Projekt 1.1.1.4. Izrada projektne dokumentacije za Visitor centar (suvenirnica, trgovina lokalnih proizvoda, info centar) (2020.-2023.).	Do 2023. godine pripremljen projektni prijedlog za financiranje izgradnje Centra.	9,000	7,000	0	2,000	2,000	4,000	0	2,000	1,000	3,000	Općina Čitluk	821222	Služba za gospodarstvo, JURA
SC1/OC1.1.	Projekt 1.1.1.7. Razvoj modela razvoja kampa u Međugorju (Tromeđa) (2019.-2023.).	Izrađen model razvoja i uređenja kampa.	15,000	15,000	2,000	2,000	2,000	6,000	5,000	4,000		9,000	Općina Čitluk	821222	Služba za gospodarstvo, JURA
SC1/OC1.1.	Projekt 1.1.1.8. Izgradnja autobusnog kolodvora u Čitluku (2019.-2023.).	Do 2021. godine izrađen projektni prijedlog za financiranje izgradnje kolodvora.	300,000	300,000	50,000	50,000	50,000	150,000	50,000	50,000	50,000	150,000	Općina Čitluk	821222	Služba za gospodarstvo, JURA
SC1/OC1.2.	Projekt 1.2.1.1. Izgradnja gradske tržnice (2019.-2023.).	Do 2021. godine planirana sredstva za izgradnju tržnice u proračunu općine.	220,000	220,000	40,000	40,000	40,000	120,000	50,000	30,000	20,000	100,000	Općina Čitluk	821222	Služba za gospodarstvo, JURA
SC1/OC1.2.	Projekt 1.2.1.2. Izrada projektne dokumentacije za uređenje vinarsko-vinogradarskog centra uključujući vinski muzej (2020.-2023.).	Do 2023. godine izrađen projektni prijedlog za financiranje izgradnje Centra.	15,000	15,000	0	2,000	3,000	5,000	0	5,000	5,000	10,000	Općina Čitluk	821222	Služba za gospodarstvo, JURA
SC1/OC1.2.	Projekt 1.2.1.5. Plan razvoja okolišno prihvatljive poljoprivredne proizvodnje (2020-2023.)	Do 2023. godine povećan broj novozasađenih poljoprivrednih kultura za min. 2 kulture Do 2023. godine stvorene pretpostavke za navodnjavanje	10,000	8,000	0	0	0	0	0	4,000	4,000	8,000	Općina Čitluk	Min. poljoprivrede	Služba za gospodarstvo, JURA

SC1/OC1.3.	Projekt 1.3.1.2. Prva faza uređenja poslovnih zona u općini Čitluk (2019.-2023.).	Do 2023. godine prodano najmanje 20 poslovnih parcela u zonama.	300,000	200,000	30,000	30,000	30,000	90,000	50,000	50,000	10,000	110,000	Općina Čitluk	821222	Služba za gospodarstv o, JURA
SC1/OC1.3.	Projekt 1.3.1.3. Razvoj modela upravljanja poslovnom infrastrukturom (2020.-2023.).	Do 2023. godine pripremljen program rada uspostavljenog odjeljenja/institucije. Do 2023. godine pripremljeni programi promocije poslovnih zona. Sudjelovanje i promocija na min. 2 poslovna sajma godišnje.	15,000	15,000	0	5,000		5,000	0	4,000	6,000	10,000	Općina Čitluk	821222	Služba za gospodarstvo, JURA
SC1/OC1.3.	Projekt 1.3.1.4. Izgradnja servisne prometnice u gospodarskoj zoni “Tromeđa-Međugorje“ (2019.-2023.)	Do 2023. godine najmanje 4 nova gospodarska subjekta u zoni.	200,000	192,000	51,000	0	0	51,000	141,000	0	0	141,000	Općina Čitluk	821222	Služba za gospodarstvo, JURA
SC1/OC1.3.	Projekt 1.3.2.1. Organizacija gospodarskog foruma općine Čitluk (2019.-2023.).	Godišnje održan minimalno jedan sastanak s pokrenutim inicijativama javno-privatnog dijaloga.	3,000	3,000	1,000			1,000	0	1,000	1,000	2,000	Općina Čitluk	821222	Služba za gospodarstv o, JURA
SC1/OC1.3.	Mjera 1.3.2.2. Analiza potreba uvođenja novih strukovnih zanimanja u škole na godišnjoj razini (2019.-2023.).	Pokrenuta inicijativa za uvođenje zanimanja na temelju analiziranih potreba.	5,000	5,000	1,000			1,000	1,000	1,000	2,000	4,000	Općina Čitluk	821,222	Služba za gospodarstvo, JURA

SC1/OC1.3.	Projekt 1.3.2.3. Privlačenje poslovne dijaspore (2019.-2023.).	Do 2023. godine pokrenute min. 2 poslovne inicijative s dijasporom.	25,000	12,000	3,000	1,000	1,000	5,000	3,000	2,000	2,000	7,000	Općina Čitluk	821227	Služba za gospodarstvo, JURA
SC2/OC2.1.	Projekt 2.1.1.1. Prenamjena dijela zgrade škole PO "Donji Veliki Ograđenik" u predškolsku ustanovu (2019.-2023.).	Do 2023. godine uposlano 2 osobe (pedagoga) za rad u vrtiću. Do 2023. godine vrtić predan na upravljanje postojećoj javnoj ustanovi.	100,000	100,000	10,000	0	0	10,000	90,000	0	0	90,000	Privatni investitor	821222	Služba za društvene djelatnosti, opću upravu i branitelje
SC2/OC2.1.	Projekt 2.1.1.2. Izgradnja školske sportske dvorane za Osnovnu školu "Bijakovići" (2019.- 2023.).	Sportska dvorana predana na upravljanje školi.	600,000	293,000	100,000	50,000	50,000	200,000	53,000	20,000	20,000	93,000	Općina Čitluk	821222	Služba za društvene djelatnosti, opću upravu i branitelje
SC2/OC2.1.	Projekt 2.1.1.3. Izgradnja školske sportske dvorane za SŠ "fra. Slavko Barbarić" (2019.-2023.).	Sportska dvorana predana na upravljanje školi i Sportskom savezu "Brotnjo" Čitluk.	800,000	500,000	20,000	50,000	50,000	120,000	200,000	100,000	80,000	380,000	Općina Čitluk	821222	Služba za društvene djelatnosti, opću upravu i branitelje
SC2/OC2.1.	Projekt 2.1.1.4. Opremanje edukacijske učionice (2019.-2023.)	U periodu 2019.-2020. godišnje održana min. 4 ciklusa obuke za mlade prema njihovim potrebama.	12,000	8,500	1,000	1,000		2,000	3,000	2,500	1,000	6,500	Općina Čitluk	821222	Služba za društvene djelatnosti, opću upravu i branitelje

SC2/OC2.2.	Projekt 2.2.1.2. Izgradnja otvorenog/vanjskog sportskog centra za male sportove (2019.-2023.)	Proširen sportski sadržaj u općini Čitluk za 1 novu sportsku infrastrukturu. Do 2023. godine Centar malih sportova predan na upravljanje Sportskom savezu "Brotnjo" Čitluk.	200,000	45,000	5,000	10,000	10,000	25,000	4,000	8,000	8,000	20,000	Općina Čitluk	821222	Služba za društvene djelatnosti, opću upravu i branitelje
SC2/OC2.2.	Projekt 2.2.2.1. Izrada elaborata za uređenje i opremanje društvenih centara na području općine Čitluk (2020.-2023.).	Do 2023. godine pripremljen plan i program za uređenje društvenih centara.	10,000	6,000	0	2,000	2,000	4,000	0	1,000	1,000	2,000	Općina Čitluk	821227	Općinska služba za gospodarstvo
SC2/OC2.2.	Projekt 2.2.2.2. Rekonstrukcija i opremanje zgrade KIC-a (2019.-2023.)	Izgrađen prostor za održavanje kulturno-informativnih događaja, postignut udobniji boravak korisnika, povećan broj kulturno-informativnih događanja u općini za najmanje 2 nova sadržaja do 2023. godine.	600,000	220,000	20,000	50,000	50,000	120,000	20,000	40,000	40,000	100,000	Općina Čitluk	821222	Služba za društvene djelatnosti, opću upravu i branitelje
SC2/OC2.2.	Projekt 2.2.2.3. Izgradnja spomenika za branitelje i spomen sobe Domovinskog rata (2019.-2023.)	Dodatno uređen prostor u Čitluku.	60,000	27,000	5,000	5,000	5,000	15,000	4,000	4,000	4,000	12,000	Općina Čitluk	821221	Služba za društvene djelatnosti, opću upravu i branitelje
SC2/OC2.2.	Projekt 2.2.2.4. Izrada elaborata za opremanje i korištenje knjižnice (2020.-2023.).	Do 2023. godine povećan fond knjiga u knjižnici sa 8600 na 30000 knjiga. Do 2023. godine povećan broj korisnika knjižnice za 30% u odnosu na 2016. godinu.	2,000	2,000	0	500	500	1,000	0	500	500	1,000	Općina Čitluk	821227	Služba za društvene djelatnosti, opću upravu i branitelje

SC2/OC2.2.	Projekt 2.2.2.5. Izgradnja spomen-obilježja fra Didaku Buntiću u Čitluku i uređenje parka na istoj lokaciji (2019.-2023.).	Od 2020. godine godišnje organizirano min. 5 novih kulturnih događaja na lokaciji spomen-obilježja.	100,000	61,000	15,000	10,000	10,000	35,000	10,000	8,000	8,000	26,000	Općina Čitluk	821221	Služba za društvene djelatnosti, opću upravu i branitelje
SC2/OC2.3.	Projekt 2.3.1.1. Izgradnja rehabilitacijskog centra za OSI (2020.-2023.).	Do 2023. godine uvedene 4 nove usluge te sadržaji za pomoć marginaliziranim skupinama.	285,000	18,000	0	5,000	5,000	10,000	0	4,000	4,000	8,000	Udruga "Susret"	821222	Služba za društvene djelatnosti, opću upravu i branitelje
SC2/OC2.3.	Projekt 2.3.1.2. Preuređenje Centra za socijalni rad (2019.-2023.).	Do 2023. godine uvedene tri nove usluge za korisnike Centra.	40,000	20,000	2,000	5,000	3,000	10,000	2,000	4,000	4,000	10,000	Općina Čitluk	821222	Služba za društvene djelatnosti, opću upravu i branitelje
SC2/OC2.3.	Projekt 2.3.1.3. Opremanje područnih ambulanti DZ "Čitluk" (2019.-2023.).	Do 2023. godine uposlano šest osoba medicinskog osoblja u područnim ambulantama. Do 2023. godine broj pacijenata u DZ "Čitluk" smanjen za 20% u odnosu na 2016. godinu.	100,000	24,000	5,000	5,000	3,000	13,000	5,000	4,000	2,000	11,000	Dom zdravlja "Čitluk"	821222	Služba za društvene djelatnosti, opću upravu i branitelje
SC2/OC2.3.	Mjera 2.3.1.4. Potpora ugroženim skupinama (edukacija štićenika domova, besplatna pravna pomoć, pomoć ženama, starački domovi i sl.) (2019.-2023.).	Uspostavljena redovita godišnja potpora ranjivim i marginaliziranim skupinama.	20,000	18,000	3,000	3,000	4,000	10,000	3,000	2,000	3,000	8,000	Centar za socijalni rad	821227	Služba za društvene djelatnosti, opću upravu i branitelje

SC3/OC3.1.	Projekt 3.1.1.1. Rekonstrukcija tlačnog cjevovoda „Biletić Polje“ - „Jelina glava“ (2019.-2023.).	Do 2023. godine smanjeni gubici vode u sustavu vodoopskrbe za 20% u odnosu na 2016. godinu.	1,000,000	500,000	0	0	0	0	200,000	200,000	100,000	500,000	JP"Broćanac"	JP Broćanac	Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša
SC3/OC3.1.	Projekt 3.1.1.2. Rekonstrukcija vodospreme „Jelina Glava“ (2019.-2023.).	Od 2023. godine povećana količina vode u cjevovodu za 20% u odnosu na 2016. godinu. Od 2023. godine smanjena potrošnja el.energije za rad vodospreme za 40% u odnosu na 2016. godinu.	1,500,000	500,000	0	0	0	0	200,000	200,000	100,000	500,000	JP"Broćanac"	JP Broćanac	Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša
SC3/OC3.1.	Projekt 3.1.1.3. Rekonstrukcija distribucijskog cjevovoda Blizanci-Čitluk (2019.-2023.).	Do 2023. godine smanjeni gubici vode u sustavu vodoopskrbe za 10 % u odnosu na 2016. godinu.	500,000	300,000	0	0	0	0	100,000	100,000	100,000	300,000	JP"Broćanac"	JP Broćanac	Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša
SC3/OC3.1.	Projekt 3.1.1.4. Izrada glavnog projekta za rekonstrukciju vodozahvata "Biletić polje" (2019.-2023.).	Do 2023. godine pripremljen projektni prijedlog za apliciranje na eksterne izvore financiranja.	35,000	35,000	2,500	2,500	0	5,000	7,000	23,000	0	30,000	JP"Broćanac"	821224	Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša
SC3/OC3.1.	Projekt 3.1.1.5. Prva faza izmještanja postojećih vodomjera s privatnih na javne površine (2019.-2023.).	Uveden sustav daljinskog očitavanja i modernizirano 30% vodovodnog sustava.	100,000	100,000	0	0	0	0	50,000	30,000	20,000	100,000	JP"Broćanac"	JP Broćanac	Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša
SC3/OC3.1.	Projekt 3.1.2.1. Rekonstrukcija i modernizacija lokalnih cesta na području općine Čitluk po prioritetima (2019.-2023.).	Do 2023. god. povećana protočnost prometnice za 10% u odnosu na 2016. godinu.	400,000	350,000	50,000	50,000	50,000	150,000	100,000	50,000	50,000	200,000	JP"BROTING"	821222	Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša

SC3/OC3.1.	Projekt 3.1.2.2. Završetak izgradnje ulice Stjepana Radića u Čitluku (2020.-2023.)	Do 2020. godine uređen dodatni parking prostor za 50 auta. Do 2020. godine povećana protočnost prometnice za 20% u odnosu na 2016. godinu.	100,000	40,000	0	10,000	10,000	20,000	0	10,000	10,000	20,000	Ministarstvo prometa i veza HNŽ	821222	Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša
SC3/OC3.1.	Projekt 3.1.2.3. Izrada projektne dokumentacije za prometnice u obuhvatu regulacijskog plana "Bare 1" (2019.-2023.).	Do 2022. godine pripremljen projektni prijedlog za financiranje izgradnje prometnice.	25,000	25,000	10,000	5,000	0	15,000	0	10,000	0	10,000	Općina Čitluk	821227	Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša
SC3/OC3.1.	Projekt 3.1.3.1. Primarna kanalizacijska mreža u Čitluku: Tvrtkova ulica-Ulica Bulića potok (2019.-2020.)	Do 2020. godine priključeno novih 150 objekata na kanalizacijsku mrežu	52,000	52,000	15,600	0	0	15,600	36,400	0	0	36,400	Općina Čitluk	821224	Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša
SC3/OC3.1.	Projekt 3.1.3.2. Nastavak izgradnje kanalizacijske mreže na području naseljenih mjesta: Međugorje, Bijakovići i Čitluk" (2019.-2023.).	Do 2023. godine priključeno 300 novih objekata na kanalizacijsku mrežu.	800,000	740,000	240,000	100,000	100,000	440,000	300,000	0	0	300,000	Općina Čitluk	821224	Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša
SC3/OC3.2.	Projekt 3.2.1.1. Projekt regulacije oborinskih voda-brana "Služanj" (2020.-2023.)	Smanjenje rizika od poplava u urbanom području Međugorja kao i na nizvodnim poljoprivrednim površinama uz korito Lukoća.	100,000	20,000	0	10,000	10,000	20,000	0	0	0	0	Općina Čitluk	821224	Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša

SC3/OC3.3.	Projekt 3.3.1.1. Postavljanja kontejnera za razvrstavanje otpada (2019.-2023.).	Do 2023. godine 26 mjesnih zajednica uključeno u sustav sortiranja otpada.	250,000	80,000	10,000	10,000	10,000	30,000	0	0	50,000	50,000	JP"Broćanac "	821224	Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša
SC3/OC3.3.	Projekt 3.3.1.2. Izgradnja reciklažnog dvorišta (2019.-2023.).	Do 2023. godine povećana količina prikupljenog razdvojenog otpada za 30% u odnosu na 2016 godinu.	80,000	80,000	8,000	0	0	8,000	72,000	0	0	72,000	JP"Broćing"	821224	Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša
SC3/OC3.3.	Projekt 3.3.1.4. Sanacija divljih deponija na području općine Čitluk (2019.-2023.).	Do 2023. godine uklonjeno 15 divljih deponija.	50,000	30,000	0	0	10,000	10,000	10,000	10,000	0	20,000	JP"Broćanac "	821224	Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša
SC3/OC3.3.	Projekt 3.3.2.1. Izgradnja vatrogasnog doma (2020.-2023.).	Do 2023. godine uvedena treća smjena i smanjeno vrijeme dolaska na lokaciju požara za 10 minuta u odnosu na 2017. godinu.	150,000	20,000	0	10,000	10,000	20,000	0	0	0	0	Općina Čitluk	821222	Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša
SC3/OC3.3.	Projekt 3.3.2.2. Izgradnja parka za djecu i mlade (2019.-2021.).	Od 2023. godine 100 djece koristi sadržaje parka.	15,000	15,000	7,500	0	0	7,500	0	7,500	0	7,500	Općina Čitluk	821222	Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša
SC3/OC3.3.	Projekt 3.3.2.4. Edukacija stanovništva u vezi sa zaštitom okoliša (2019.-2023.).	Najmanje 60% stanovništva educirano o zaštiti okoliša.	20,000	6,000	2,000	2,000	2,000	6,000	0	0	0	0	Općina Čitluk	821227	Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša
SC3/OC3.3.	Projekt 3.3.2.5. Uređenje i očuvanje lokaliteta kulturno-povijesne baštine (2019.-2023.).	Do 2023. godine uređeno min. 5 lokacija kulturno-povijesne baštine.	50,000	16,000	2,000	2,000	2,000	6,000	0	0	10,000	10,000	Općina Čitluk	821221	Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša

SC3/OC3.4.	Projekt 3.4.1.1. Utopljanje javnih objekata u općini Čitluk (2019.-2023.).	Do 2023. godine utopljeno min. 5 objekata na području općine. Do 2023. godine smanjeni godišnji troškovi održavanja objekata za 15.000 KM po objektu u odnosu na 2016. godinu.	100,000	95,000	10,000	10,000	5,000	25,000	25,000	25,000	20,000	70,000	Općina Čitluk	821222	Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša
SC3/OC3.4.	Projekt 3.4.1.2. Zamjena rasvjetnih tijela u Čitluku, Međugorju i Bijakovcima (2019.-2023.)	Od 2023. godine smanjen račun za utrošak el. energije za javnu rasvjetu za 50% u odnosu na 2016. godinu.	200,000	160,000	10,000	10,000	10,000	30,000	100,000	20,000	10,000	130,000	Općina Čitluk	821227	Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša
U K U P N O:			9,808,000	5,740,500	741,600	590,000	584,000	1,916,100	1,924,400	1,082,500	817,500	3,824,400			

VI.2. Pregled organizacijskih i ljudskih kapaciteta za implementaciju, praćenje i vrednovanje Strategije

Izrada, ali ponajprije provedba Strategije razvoja, predstavlja veliki izazov za jedinicu lokalne samouprave. Stupanj i kvaliteta provedbe, kao i zbroj svih pojedinačno realiziranih projekata i mjera, pokazat će koliko je jedinica lokalne samouprave blizu ili daleko od ostvarenja definiranih strateških ciljeva i vizije razvoja općine.

Da bi provedba bila što uspješnija, potrebno je prilagoditi postojeće ili uspostaviti nove organizacijske strukture i odgovarajuće ljudske potencijale te jasno definirati ključni operativni mehanizam za upravljanje razvojem.

U Preporukama za uspostavljanje Jedinice za upravljanje razvojem, koje su urađene u siječnju 2018. godine i uz podršku UNDP/ILDP projekta, utvrđeno je da su ključne značajke planiranja i razvoja definirane Pravilnikom o unutarnjem ustroju i sistematizaciji radnih mjesta. U općini Čitluk ključna tijela vlasti su Općinsko vijeće kao predstavničko tijelo građana i Načelnik kao nositelj izvršne vlasti.

Općinsko vijeće ima u svom sazivu 25 vijećnika, koje je kroz svoj redovan rad i rad svojih stalnih i privremenih povjerenstava, mjerodavno za donošenje propisa i dokumenata na temelju ovlasti i obveza utvrđenih Ustavom, zakonima i Statutom općine. Načelnik je nositelj izvršne vlasti i uz pomoć službi za upravu, obavlja poslove lokalne samouprave i upravne poslove iz samoupravnog djelokruga općine.

Općinsko vijeće ima ključnu ulogu u razmatranju izvješća o provedbi strateških dokumenata Općine, uključujući i Strategiju razvoja kao vodećeg strateškog dokumenta Općine, koji treba predstavljati osnovu za kreiranje i donošenje svih ostalih razvojnih politika i prioriteta Općine. Načelnik općine ima ključnu ulogu u provedbi u djelo i primjeni strategije razvoja putem uspostavljanja jasnih mehanizama i definiranja odgovornosti Službi/odjela u pogledu primjene dijelova strategije iz njihove ovlasti te osiguranje sveukupne koordinacije.

Općinske službe za upravu formirane prema Pravilniku o unutarnjoj organizaciji i sistematizaciji službi po pojedinim oblastima su:

- Služba za gospodarstvo;
- Služba za financije;
- Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša;
- Služba za geodetske i imovinsko-pravne poslove;
- Služba za društvene djelatnosti, opću upravu i branitelje;
- Služba za civilnu zaštitu.

Budući da Jedinica za upravljanje razvojem trenutno ne postoji, potrebno je u općinskoj administraciji osposobiti funkciju upravljanja razvojem, odnosno uspostaviti Jedinicu za upravljanje razvojem u uredu načelnika općine te popuniti dva radna mjesta: stručnog savjetnika za planiranje razvoja i stručnog savjetnika za potporu razvoju, izradu prioriternih projekata i izvješćivanje.

Izmjene Pravilnika o sistematizaciji radnih mjesta u trenutku pisanja Strategije razvoja su u tijeku i nakon provedene procedure pristupit će se popunjavanju radnih mjesta. Do trenutka popunjavanja radnih mjesta, postojeće djelovanje tijela lokalne samouprave se može unaprijediti unutar postojećih uposlenika. U segmentu upravljanja razvojem to se može postići dodjelom dodatnih odgovornosti, i to dijelom pomoćnicima načelnika, a dijelom djelatnicima koji već obavljaju ove poslove.

Sve bi navedene preporuke bilo potrebno provesti što prije, kako bi se ostvarila učinkovita provedba Strategije razvoja. Pritom će se maksimalno koristiti timski rad s nositeljima zaduženja za provedbu, praćenje, vrjednovanje i izvještavanje, koja su sadržana u tablici ispod. Tablica predstavlja Općinski godišnji akcijski plan na osnovu kojeg će općinsko tijelo uprave, u suradnji s drugim sudionicima provedbe strategije, pristupiti provedbi strategije razvoja općine Čitluk.

Pregled osnovnih aktivnosti i odgovornosti za provedbu strategije za JLS u FBiH

Osnovne uloge i odgovornosti za provedbu, praćenje, vrjednovanje i izvješćivanje	
Aktivnosti ^(*)	Nadležnost
Priprema/ažuriranje Kalendara aktivnosti Jedinice za upravljanje razvojnim aktivnostima	Inicijator i vlasnik procesa: Koordinator razvojnog tima RT-a do uspostave JURA-e Nositelji i sudionici procesa: Ostali službenici RT-a
Definiranje prioriteta na osnovu strateško-programskih dokumenata za sljedeći 1+2 planski ciklus	Inicijator i vlasnik procesa: Koordinator razvojnog tima (RT) zajedno s Kabinetom načelnika Nositelji i sudionici procesa: Rukovoditelji nadležnih službi JLS; Kolegij načelnika JLS; Ostali službenici RT
Priprema trogodišnjih/godišnjih planova rada službi, uključujući projekte iz strategije razvoja i vezane redovne aktivnosti	Inicijator i vlasnik procesa: Rukovoditelji nadležnih službi JLS Nositelji i sudionici procesa: Koordinator RT-a
Izrada Trogodišnjeg/Godišnjeg plana rada JLS	Inicijator i vlasnik procesa: Koordinator RT-a zajedno s Kabinetom načelnika Nositelji i sudionici procesa: Kolegij načelnika JLS
Uključivanje strateških projekata i aktivnosti u plan Proračuna (<u>za sljedeću godinu</u>)	Inicijator i vlasnik procesa: Rukovoditelji Službe/Odjela za proračun i financije Nositelji i sudionici procesa: Koordinator RT-a; Kolegij načelnika JLS
Usklađivanje godišnjih planova rada službi/odjeljenja i Godišnjeg plana rada JLS sa usvojenim Proračunom (<u>za sljedeću godinu</u>)	Inicijator i vlasnik procesa: Koordinator RT-a zajedno s Kabinetom načelnika Nositelji i sudionici procesa: Rukovoditelji nadležnih službi; Kolegij načelnika JLS
Usvajanje Godišnjeg plana rada JLS (<u>za sljedeću godinu</u>)	Inicijator i vlasnik procesa: Načelnik JLS Nositelji i sudionici procesa: Općinsko vijeće
Razrada projekata iz Godišnjeg plana rada JLS	Inicijator i vlasnik procesa: Koordinator RT-a Nositelji i sudionici procesa: Ostali službenici RT-a, Nadležne službe
Praćenje i privlačenje vanjskih izvora financiranja projekata	Inicijator i vlasnik procesa: Načelnik JLS i Koordinator RT-a Nositelji i sudionici procesa: Nadležne službe; Ostali službenici RT-a
Praćenje provedbe Godišnjeg plana rada JLS i ostvarenja strateških i sektorskih ciljeva	Inicijator i vlasnik procesa: Koordinator RT-a Nositelji i sudionici procesa: Ostali službenici RT-a; Šefovi službi
Izrada godišnjih izvještaja o radu službi/odjeljenja	Inicijator i vlasnik procesa: Rukovoditelji službi Nositelji i sudionici procesa: Kolegij načelnika JLS; Koordinator RT-a; Ostali službenici RT-a
Uključivanje Partnerske skupine u praćenje provedbe strategije lokalnog razvoja	Inicijator i vlasnik procesa: Koordinator RT-a Nositelji i sudionici procesa: Ostali službenici RT-a; Partnerska skupina
Priprema i razmatranje Izvješća o razvoju (za prethodnu godinu)	Inicijator i vlasnik procesa: Koordinator RT-a Nositelji i sudionici procesa: Ostali službenici RT-a; Rukovoditelji službi
Priprema i razmatranje Godišnjeg izvješća o radu JLS (za prethodnu godinu)	Inicijator i vlasnik procesa: Koordinator RT-a zajedno s kabineto načelnika Nositelji i sudionici procesa: Rukovoditelji službi; Kolegij načelnika JLS
Usvajanje i objavljivanje Izvješća o razvoju (za prethodnu godinu)	Inicijator i vlasnik procesa: Načelnik JLS Nositelji i sudionici procesa: Općinsko vijeće
Usvajanje i objavljivanje Godišnjeg izvješća o radu JLS (za prethodnu godinu)	Inicijator i vlasnik procesa: Načelnik JLS Nositelji i sudionici procesa: Općinsko vijeće
Ostale važne aktivnosti: - Redovito ažuriranje web stranice JLS u području informacija koje se odnose na razvojne aktivnosti - Redoviti kontakti s višim razinama vlasti - Uspostavljanje i unaprjeđenje međuopćinske suradnje - Pokretanje procesa finalne evaluacije strategije razvoja	Inicijator i vlasnik procesa: Koordinator RT-a Nositelji i sudionici: Ostali službenici RT-a

VII. Privitci

Privitak 1 – Integrirani pregled strategije

Veza sa strateškim i sektorskim ciljem i programom	Projekt /mjera	Ukupni očekivani ishod projekta/mjere		Izvori financiranja		
				PRORAČUN	Eksterni izvori	Ukupno
1.Strateški cilj	Strateški cilj 1. Razvijeno i konkurentno gospodarstvo					
1.1. Sektorski cilj	Sektorski cilj 1.1. Do 2023. godine diversificirati turističku ponudu općine Čitluk.	Očekivani sektorski ishodi	Ishod 1: porast registriranih dolazaka u općinu Čitluk za 10% u odnosu na 2016. godinu. Ishod 2: pronađena sredstva za izgradnju “Visitor centra”. Ishod 3: pronađena sredstva za revitalizaciju stare ceste. Ishod 4: pronađena sredstva za investiranje u kamp u Međugorju. Ishod 5: započeti radovi na izgradnji kolodvora.	Indikatori sektorskog cilja	- broj registriranih dolazaka u općinu - sporazumi o financiranju s financijerima Vistor centra, stare ceste i kampa u Međugorju odražavaju se na potrebni iznos za ostvarenje projekata. - radovi započeti u skladu s Ugovorom s izvođačem radova na izgradnji kolodvora.	
1.1.1.Program Razvoj infrastrukture u funkciji turizma	PROGRAM 1.1.1.: Razvoj infrastrukture u funkciji turizma					
	Projekt 1.1.1.1. Izgradnja mreže biciklističkih staza u općini Čitluk.	R1. Do 2021. godine povećan broj turističkih sadržaja na području općine koje su turističke agencije uključile u svoju ponudu za 20% u odnosu na 2016. godinu. R2. Do 2021. povećan broj organiziranih biciklističkih tura u općini za 10% u odnosu na 2016.		10.000,00	40.000,00	50.000,00

		godinu			
	Projekt 1.1.1.2. Hodočasnička staza	R1. Do 2023. godine povećan broj pješačkih tura za 10% u odnosu na 2016.	30.000,00	120.000,00	150.000,00
	Projekt 1.1.1.3. Revitalizacija vinskih cesta	R1. Do 2023. godine povećan broj posjetitelja vinarijama koje su uključene u vinsku cestu za 20% u odnosu na 2016.	5.000,00	40.000,00	45.000,00
	Projekt 1.1.1.4. Izrada projektne dokumentacije za Visitor centar (suvenirnica, trgovina lokalnih proizvoda, info centar)	R1. Do 2023. godine pripremljen projektni prijedlog za finansiranje izgradnje Centra	4.000,00	5.000,00	9.000,00
	Projekt 1.1.1.5. Izrada projektne dokumentacije za revitalizaciju stare ceste kroz Podgredu	R1. Do 2023. godine Pripremljen projektni prijedlog za finansiranje revitalizacije stare ceste kroz Podgredu	5.000,00	15.000,00	20.000,00
	Projekt 1.1.1.6. Uređenje korita rijeke Neretve za ribolov	R1. Povećan broj novih turističkih sadržaja (jedan novi sadržaj) u odnosu na 2016. godinu	10.000,00	80.000,00	90.000,00
	Projekt 1.1.1.7. Razvoj modela kampa u Međugorju (Tromeđa)	R1. Izrađen model razvoja i uređenja kampa	5.000,00	10.000,00	15.000,00
	Projekt 1.1.1.8. Izgradnja autobusnog kolodvora u Čitluku-prva faza	R.1. Do 2021. godine izrađen projektni prijedlog za financiranje izgradnje kolodvora	100.000,00	200.000,00	300.000,00
1.2. Sektorski cilj	Sektorski cilj 1.2. Do 2023. godine povećana konkurentnost poljoprivredne proizvodnje	Očekivani sektorski ishodi	Ishod 1: povećan broj OPGova za 80 u odnosu na 2016. Ishod 2: povećana površina obrađenog poljoprivrednog zemljišta za 90ha u odnosu na 2016. Ishod 3: započeti radovi na izgradnji tržnice površine cca.350m². Ishod 4: započeti radovi na izgradnji vinarsko-vinogradarskog centra.		Indikatori sektorskog cilja • broj poljoprivrednih proizvođača (OPGova) • površina obrađenog poljoprivrednog zemljišta • ugovor s izvođačem radova na izgradnji tržnice i vinarsko-vinogradarskog centra

1.2.1.Program Razvoj infrastrukture za potporu poljoprivrednicima	PROGRAM 1.2.1.: Razvoj infrastrukture za potporu poljoprivrednicima					
	Projekt 1.2.1.1. Izgradnja gradske tržnice-prva faza	R1. Do 2021. godine planirana sredstva za izgradnju tržnice u proračunu Općine	120.000,00	100.000,00	220.000,00	
	Projekt 1.2.1.2. Izrada projektne dokumentacije za uređenje vinarsko-vinogradarskog centra	R1. Do 2023. godine izrađen projektni prijedlog za financiranje izgradnje Centra	5.000,00	10.000,00	15.000,00	
	Projekt 1.2.1.3. Izrada elaborata za zaštitu tradicionalnog proizvoda Čuftera	R1. Čufter zaštićen oznakom zemljopisnog podrijetla R2. Uvezani lokalni proizvođači	2.000,00	10.000,00	12.000,00	
	P 1.2.1.4. Izrada modela razvoja fonda za poljoprivredu “Agrarni fond”	R1. R1. Do 2023. godine „Agrarni fond“ operativan i dodijeljena potpora za minimalno 5 korisnika	10.000,00	10.000,00	20.000,00	
	Projekt 1.2.1.5. Plan razvoja okolišno prihvatljive poljoprivredne proizvodnje	R1. Do 2023. godine povećan broj novozasađenih poljoprivrednih kultura za min. 2 kulture R2. Do 2023. godine stvorene pretpostavke za navodnjavanje	0	10.000,00	10.000,00	
1.3. Sektorski cilj	Sektorski cilj 1.3. Do 2023. godine povećana ulaganja u općinu Čitluk	Očekivani sektorski ishodi	Ishod 1: najmanje 7 milijuna KM novih investicija u općinu Čitluk Ishod 2: otvoreno najmanje 300 novih radnih mjesta Ishod 3: porast broja gospodarskih subjekata za 15 u odnosu na 2016. Ishod 4: do 2023. godine uvedena najmanje 2 nova strukovna zanimanja u srednju školu		Pokazatelji sektorskog cilja	• iznos novih investicija u poslovne zone • broj novih radnih mjesta • broj gospodarskih subjekata • broj novih zanimanja u srednjoj strukovnoj školi
1.3.1.Program Razvoj poslovne infrastrukture	PROGRAM 1.3.1.: Razvoj poslovne infrastrukture					
	Projekt 1.3.1.1. Centar za poduzetništvo mladih	R1. Do 2023. godine pokrenuto min. 5 novih malih biznisa u Centru	10.000,00	15.000,00	25.000,00	
	Projekt 1.3.1.2. Uređenje poslovnih zona u općini Čitluk	R1. Do 2023. godine prodano najmanje 20 poslovnih parcela u zonama	90.000,00	210.000,00	300.000,00	
	Projekt 1.3.1.3.	R1. Do 2023. godine pripremljen	5.000,00	10.000,00	15.000,00	

	Razvoj modela upravljanja poslovnom infrastrukturom	program rada uspostavljenog odjeljenja/institucije R2. Do 2023. godine pripremljeni programi promocije poslovnih zona R3. Sudjelovanje i promocija na min. 2 poslovna sajma godišnje			
	Projekt 1.3.1.4. „Izgradnja servisne prometnice u gospodarskoj zoni „Tromeđa-Međugorje“	R1. Do 2023. godine najmanje 4 nova gospodarska subjekta u zoni	60.000,00	140.000,00	200.000,00
	PROGRAM 1.3.2.: Javno-privatni dijalog				
1.3.2. Program Javno-privatni dijalog	Projekt 1.3.2.1. Organizacija gospodarskog foruma	R1. Godišnje održan minimalno jedan sastanak s pokrenutim inicijativama javno-privatnog dijaloga	1.000,00	2.000,00	3.000,00
	Mjera 1.3.2.2. Analiza potreba uvođenja novih strukovnih zanimanja u škole na godišnjoj razini	R1. Pokrenuta inicijativa prema školi i nadležnom Ministarstvu obrazovanja za uvođenjem zanimanja na temelju analiziranih potreba	1.000,00	4.000,00	5.000,00
	Projekt 1.3.2.3. Privlačenje poslovne dijaspor	R1. Do 2023. godine pokrenute min. 2 poslovne inicijative s dijasporom	5.000,00	20.000,00	25.000,00
Ukupno Gospodarski razvoj			478.000,00	1.051.000,00	1.529.000,00
2. Strateški cilj	Strateški cilj 2. Unaprijeđena kvaliteta javnih usluga i povećana socijalna uključenost				
2.1. Sektorski cilj	Sektorski cilj 2.1. Do 2023. godine poboljšati dostupnost obrazovanja sukladno suvremenim obrazovnim standardima	Očekivani sektorski ishodi	Ishod 1: Povećan obuhvat djece u predškolskom obrazovanju za 25% u odnosu na 2016. godinu Ishod 2: Povećan obuhvat djece koja sudjeluju u športskim aktivnostima u osnovnom i srednjem obrazovanju za 30% u odnosu na 2016. godinu Ishod 3: Povećan broj realiziranih	Pokazatelji sektorskog cilja	- Postotak djece u predškolskom obrazovanju - Broj opremljenih škola - Broj učenika koji sudjeluju u športskim

			inicijativa koje se bave rješavanjem pitanja mladih za 25% u odnosu na 2016. godinu		aktivnostima u školi Broj realiziranih inicijativa koje se bave rješavanjem pitanja mladih	
2.1.1. Program Izgradnja školske infrastrukture	Program 2.1.1 Izgradnja školske infrastrukture					
	Projekt 2.1.1.1. Prenamjena dijela zgrade škole PO „Donji Veliki Ograđenik“ u predškolsku ustanovu	R1. Do 2023. godine uposlano 2 nove osobe (pedagoga) za rad u vrtiću R2. Do 2023. godine vrtić predan na upravljanje postojećoj javnoj ustanovi	10.000,00	90.000,00	100.000,00	
	Projekt 2.1.1.2. Izgradnja školske sportske dvorane za Osnovnu školu „Bijakovići“	R1. Sportska dvorana predana na upravljanje školi	240.000,00	360.000,00	600.000,00	
	Projekt 2.1.1.3. Izgradnja školske sportske dvorane za SŠ „fra. Slavko Barbarić“	R1. Sportska dvorana predana na upravljanje školi i Sportskom savezu “Brotnjo” Čitluk	160.000,00	640.000,00	800.000,00	
	Projekt 2.1.1.4. Opremanje edukacijske učionice	R1. U razdoblju 2020.-2021. godišnje održana min. 4 ciklusa obuke za mlade u skladu s njihovim potrebama	2.000,00	10.000,00	12.000,00	
2.2. Sektorski cilj	Sektorski cilj 2.2. Do 2023. godine unaprijediti sportske i kulturne sadržaje	Očekivani sektorski ishodi	Ishod 1: povećan broj mladih od 9 do 18 godina uključen u sportske sadržaje za 20% u odnosu na 2016. godinu Ishod 2: povećan broj korisnika kulturnih sadržaja za 20% u odnosu na 2016. godinu Ishod 3: pokrenuta realizacija Plana i programa uređenja društvenih centara	Indikatori sektorskog cilja	- postotak mladih od 9-18 god. uključen u sportske sadržaje - postotak korisnika uključen u kulturne sadržaje - plan i program uređenja društvenih centara	
2.2.1. Program Razvoj sportske infrastrukture	Program 2.2.1 Razvoj športske infrastrukture					
	Projekt 2.2.1.1. Uređenje-ugradnja umjetne trave na pomoćnom terenu na	R1. Organiziran najmanje jedan sportski događaj/turnir godišnje	50.000,00	200.000,00	250.000,00	

	stadionu „Bare“				
	Projekt 2.2.1.2. Izgradnja otvorenog/vanjskog sportskog centra za male sportove	R1. Proširen sportski sadržaj u općini Čitluk za 1 novu sportsku infrastrukturu R2. Do 2023. godine Centar malih sportova predan na upravljanje Sportskom savezu “Brotnjo” Čitluk	80.000,00	120.000,00	200.000,00
2.2.2. Program Razvoj infrastrukture za kulturu	Program 2.2.2 Razvoj infrastrukture za kulturu				
	Projekt 2.2.2.1. Izrada elaborata za uređenje i opremanje društvenih centara na području općine Čitluk	R1. Do 2023. godine pripremljen plan i program za uređenje društvenih centara	4.000,00	6.000,00	10.000,00
	Projekt 2.2.2.2. Obnova i opremanje zgrade KIC-a	R1. Izgrađen prostor za održavanje kulturno-informativnih događaja, postignut udobniji boravak korisnika, povećan broj kulturno-informativnih događanja za najmanje 2 nova sadržaja do 2023.	180.000,00	420.000,00	600.000,00
	Projekt 2.2.2.3. Izgradnja spomenika za branitelje i spomen sobe Domovinskog rata	R1. Dodatno uređen prostor u Čitluku	18.000,00	42.000,00	60.000,00
	Projekt 2.2.2.4. Izrada elaborata za opremanje i korištenje knjižnice	R1. Do 2023. godine povećan fond knjiga u knjižnici s 8600 na 30000 knjiga R2. Do 2023. godine povećan broj korisnika knjižnice za 30% u odnosu na 2016. godinu	1.000,00	1.000,00	2.000,00
	Projekt 2.2.2.5. Izgradnja spomen-obilježja fra Didaku Buntiću u Čitluku	R1. Od 2023. godine godišnje organizirano min. 5 novih kulturnih događaja na lokaciji spomen-obilježja	40.000,00	60.000,00	100.000,00

2.3. Sektorski cilj	Sektorski cilj 2.3. Do 2023. godine poboljšati kvalitetu i dostupnost zdravstvene i socijalne zaštite	Očekivani sektorski ishodi	Ishod 1: najmanje 30% stanovništva u ruralnim dijelovima općine pokriveno pristupom zdravstvenoj zaštiti Ishod 2: povećan broj osoba s invaliditetom koje su radno aktivne ili volontiraju za 30% u odnosu na 2016. godinu Ishod 3: smanjeno vrijeme obrade zahtjeva korisnika Centra za socijalni rad za 50% u odnosu na 2016. godinu Ishod 4: pružena podrška za minimalno 50% podnositelja zahtjeva za besplatnom pravnom pomoći Ishod 5: smanjeno vrijeme čekanja na primarnu zdravstvenu obradu u DZ Čitluk za 30% u odnosu na 2016. godinu	Indikatori sektorskog cilja	• postotak stanovništva u ruralnim dijelovima općine pokriven zdravstvenom zaštitom • broj aktivnih osoba s invaliditetom • vrijeme obrade zahtjeva Centra za socijalni rad • broj korisnika pravne potpore • vrijeme čekanja na primarnu zdravstvenu obradu
2.3.1. Program Zdravstvena i socijalna zaštita	Program 2.3.1. Zdravstvena i socijalna zaštita				
	Projekt 2.3.1.1. Izgradnja rehabilitacijskog centra za OSI	R1. Do 2023. godine uvedene 4 nove usluge i sadržaji za pomoć marginaliziranim skupinama	15.000,00	270.000,00	285.000,00
	Projekt 2.3.1.2. Preuređenje Centra za socijalni rad	R1. Do 2023. godine uvedene 3 nove usluge za korisnike Centra	10.000,00	30.000,00	40.000,00
	Projekt 2.3.1.3. Opremanje područnih ambulanti i rekonstrukcija centralne zgrade DZ „Čitluk“	R1. Do 2023. godine uposleno 6 osoba medicinskog osoblja u područnim ambulantama R2. Do 2023. godine broj pacijenata u DZ „Čitluk“ smanjen za 20% u odnosu na 2016. godinu	20.000,00	80.000,00	100.000,00
	Mjera 2.3.1.4. Potpora ugroženim skupinama – besplatna pravna pomoć (edukacija štićenika, besplatna pravna pomoć, pomoć ženama,	R1. Uspostavljena redovna godišnja poptora ranjivim i marginaliziranim skupinama	10.000,00	10.000,00	20.000,00

	starački centri i sl.)				
Ukupno društveni razvoj			840.000,00	2.339.000,00	3.179.000,00
3.Strateški cilj	Strateški cilj 3. Razvijene komunalne usluge uz očuvan okoliš				
3.1. Sektorski cilj	Sektorski cilj 3.1. Do 2023. godine poboljšati sustav pružanja komunalnih i javnih usluga	Očekivani sektorski ishodi	Ishod 1: smanjene pojave nestanka vode u cjevovodu za 20% u odnosu na 2016. Ishod 2: smanjeni troškovi električne energije u vodoopskrbnom sustavu za 30% u odnosu na 2016. Ishod 3: modernizirano 60% lokalnih prometnica Ishod 4: smanjen broj aktivnih septičkih jama za 20% u odnosu na 2016. godinu Ishod 5: osigurana sredstva za rekonstrukciju vodozahvata Ishod 6: osigurana sredstva za izgradnju prioriternih lokalnih prometnica	Pokazatelji sektorskog cilja	• broj/dani redukcije vode u godini dana • visina troškova električne energije u vodovodu • dužina lokalnih uređenih cesta • broj priključaka na kanalizacijsku mrežu i saniranih septičkih jama • ugovori s financijerom projekata rekonstrukcije vodozahvata i lokalnih prometnica
3.1.1. Program Vodovodna infrastruktura	Program 3.1.1. Vodovodna infrastruktura				
	Projekt 3.1.1.1. Rekonstrukcija tlačnog cjevovoda „Biletić Polje“ - „Jelina glava“	R1. Do 2023. godine smanjeni gubici vode u sustavu vodoopskrbe za 20% u odnosu na 2016. godinu	200.000,00	800.000,00	1.000.000,00
	Projekt 3.1.1.2. Rekonstrukcija vodospreme „Jelina glava“	R1. Od 2023. godine povećana količina vode u cjevovodu za 20% u odnosu na 2016. godinu R2. Od 2023. godine smanjena potrošnja el.energije za rad vodospreme za 40% u odnosu na 2016. godinu	500.000,00	1.000.000,00	1.500.000,00
	Projekt 3.1.1.3. Rekonstrukcija distribucijskog cjevovoda „Blizanci-Čitluk“	R1. Do 2023. godine smanjeni gubici vode u sustavu	100.000,00	400.000,00	500.000,00

		vodoopskrbe za 10 % u odnosu na 2016. godinu			
	Projekt 3.1.1.4. Izrada glavnog projekta za rekonstrukciju vodozahvata „Biletić polje“	R1. Do 2023. godine pripremljen projektni prijedlog za apliciranje na eksterne izvore financiranja	5.000,00	30.000,00	35.000,00
	Projekt 3.1.1.5. Izmještanje postojećih vodomjera s privatnih na javne površine	R1. Uveden sustav daljinskog očitavanja i modernizirano 30% vodovodnog sustava	-	100.000,00	100.000,00
3.1.2. Program Prometna infrastruktura	Program 3.1.2. Prometna infrastruktura				
	Projekt 3.1.2.1. Rekonstrukcija i modernizacija lokalnih cesta na području općine Čitluk, po prioritetima	R1. Do 2023. god. povećana protočnost prometnice za 10% u odnosu na 2016. godinu	200.000,00	200.000,00	400.000,00
	Projekt 3.1.2.2. Završetak izgradnje ulice Stjepana Radića u Čitluku	R1. Do 2020. godine uređen dodatni parking prostor za 50 auta R2. Do 2020. godine povećana protočnost prometnice za 20% u odnosu na 2016. godinu	20.000,00	80.000,00	100.000,00
	Projekt 3.1.2.3. Izrada projektne dokumentacije za prometnice u obuhvatu regulacijskog plana „Bare 1“	R1. Do 2019. godine pripremljen projektni prijedlog za financiranje izgradnje prometnice	15.000,00	10.000,00	25.000,00
	Projekt 3.1.2.4. Izrada projektne dokumentacije spajanja kružnog toka kod Lovačkog doma s cestom Široki Brijeg-Tromeđa	R1. Do 2023. godine pripremljen projektni prijedlog za financiranje izgradnje prometnice	5.000,00	15.000,00	20.000,00
	Projekt 3.1.2.5. Izrada prijedloga priključnih cesta na buduću istočnu i zapadnu zaobilaznicu	R1. Do 2023. godine pripremljen projektni prijedlog za financiranje izgradnje priključnih cesta	15.000,00	15.000,00	30.000,00
3.1.3. Program Kanalizacijska infrastruktura	Program 3.1.3. Kanalizacijska infrastruktura				
	Projekt 3.1.3.1. Primarna kanalizacijska mreža u Čitluku, Tvrtkova ulica-Ulica Bulića potok	R1. Do 2020. godine priključeno novih 150 objekata na kanalizacijsku mrežu	15.600,00	36.400,00	52.000,00
	Projekt 3.1.3.2.	R1. Do 2023. godine priključeno	480.000,00	320.000,00	800.000,00

	Nastavak izgradnje kanalizacijske mreže na području naseljenih mjesta Međugorje, Bijakovići i Čitluk	300 novih objekata na kanalizacijsku mrežu			
3.2. Sektorski cilj	Sektorski cilj 3.2. Do 2023. godine stvoreni uvjeti za sustavno upravljanje vodama i zaštitom od voda i požara	Očekivani sektorski ishodi	Ishod 1: smanjena površina plavnog područja za 20% u odnosu na 2016. godinu	Pokazatelji sektorskog cilja	površina plavnog područja
Program 3.2.1. Zaštita i upravljanje vodama					
3.2.1. Program Zaštita i upravljanje vodama	Projekt 3.2.1.1. Projekt regulacije oborinskih voda brana „Služanj“	R1. Do 2023. godine smanjena učestalost poplava na lokacijama Međugorje, Bijakovići, Služanj s 30% na 15%	20.000,00	80.000,00	100.000,00
	Projekt 3.2.1.2. Projekt regulacije potoka Lukoća u Međugorju	R1. Do 2023. godine smanjena učestalost poplava na predmetnoj lokaciji sa 30% na 5% R2. Povećane uređene javne površine za 3000 m2 u odnosu na 2016. godinu	100.000,00	50.000,00	150.000,00
3.3. Sektorski cilj	Sektorski cilj 3.3. Do 2023. godine razviti funkcionalan sustav upravljanja otpadom, zaštitom okoliša i javnim površinama	Očekivani sektorski ishodi	Ishod 1: smanjena količina otpada na sanitarnoj deponiji u 2023. za 30% u odnosu na 2016. godinu Ishod 2: smanjen broj divljih deponija za 50% u odnosu na 2016. godinu Ishod 3: najmanje 20% javnih površina se redovno uređuje i održava Ishod 4: smanjeno područje obuhvaćeno požarima za 15%	Pokazatelji sektorskog cilja	- količina otpada koja se odlaže na sanitarnu deponiju - broj divljih deponija - površina javnih površina koje se redovno održavaju - površina opožarenog teritorija (ha)
Program 3.3.1. Upravljanje otpadom					
3.3.1. Program Upravljanje otpadom	Projekt 3.3.1.1. Postavljanje kontejnera za selekciju otpada	R1. Do 2023. godine 26 mjesnih zajednica uključeno u sustav sortiranja otpada	50.000,00	200.000,00	250.000,00
	Projekt 3.3.1.2. Izgradnja reciklažnog dvorišta	R1. Do 2023. godine povećana količina prikupljenog razdvojenog	8.000,00	72.000,00	80.000,00

		otpada za 30% u odnosu na 2016. godinu				
	Projekt 3.3.1.3. Izgradnja deponije za građevinski materijal	R1. Do 2023. godine zaustavljeno odlaganje građevinskog otpada na lokacijama postavljenih zelenih otoka		12.000,00	48.000,00	60.000,00
	Projekt 3.3.1.4. Sanacija divljih deponija na području općine Čitluk	R1. Do 2023. godine uklonjeno 15 divljih deponija		10.000,00	40.000,00	50.000,00
3.3.2. Program Uređenje i zaštita okoliša	Program 3.3.2. Uređenje i zaštita okoliša					
	Projekt 3.3.2.1. Izgradnja vatrogasnog doma	R1. Do 2023. godine uvedena treća smjena i smanjeno vrijeme dolaska na lokaciju požara za 10 minuta u odnosu na 2017. godinu		50.000,00	100.000,00	150.000,00
	Projekt 3.3.2.2. Izgradnja parka za djecu i mlade	R1. Od 2023. godine 100 djece koristi sadržaje parka		7.500,00	7.500,00	15.000,00
	Projekt 3.3.2.3. Pošumljavanje goleti na području općine	R1. Povećanje pošumljenih površina za 0,6% do 2020. godine		4.000,00	16.000,00	20.000,00
	Projekt 3.3.2.4. Edukacija stanovništva u vezi sa zaštitom okoliša	R1. najmanje 60% stanovništva educirano o zaštiti okoliša		10.000,00	10.000,00	20.000,00
	Projekt 3.3.2.5. Uređenje i očuvanje lokaliteta kulturno-povijesne baštine	R1. Do 2023. godine uređeno min. 5 lokacija kulturno-povijesne baštine		15.000,00	35.000,00	50.000,00
	Projekt 3.3.2.6. Sanacija površinskog kopa „Blatnica“, lokalitet „LAZINA“	R1. Povećanje javnih zelenih površina na području općine za 10% u odnosu na 2016. godinu		20.000,00	30.000,00	50.000,00
3.4. Sektorski cilj	Sektorski cilj 3.4. Do 2023. godine povećana razina energetske učinkovitosti javnih objekata i instalacija	Očekivani sektorski ishodi	Ishod 1: troškovi grijanja utopljenih javnih objekata manji za 30% od troškova grijanja neutopljenih objekata Ishod 2: smanjeni troškovi održavanja rasvjete u proračunu za 30% u odnosu na 2016. godinu		Pokazatelji sektorskog cilja	Iznos izdvajanja iz proračuna za: • troškove grijanja utopljenih javnih objekata • troškovi održavanja javne rasvjete
3.4.1. Program Energetska učinkovitost	Program 3.4.1. Energetska učinkovitost					
	Projekt 3.4.1.1. Utopljavanje javnih objekata u općini Čitluk	R1. Do 2023. godine utopljeno min. 5 objekata na području		30.000,00	70.000,00	100.000,00

		općine R2. Do 2023. godine smanjeni godišnji troškovi održavanja objekata za 15.000 KM po objektu u odnosu na 2016. godinu			
	Projekt 3.4.1.2. Zamjena rasvjetnih tijela u Čitluku, Međugorju i Bijakovićima	R1. Od 2023. godine smanjen račun za utrošak el. energije za postojeću javnu rasvjetu za 50% u odnosu na 2016. godinu	60.000,00	140.000,00	200.000,00
Ukupno sektor okoliša			1.952.100,00	3.904.900,00	5.857.000,00

Privitak 2: Alat za koherentnost s tablicama varijabli za praćenje pokazatelja Strategije lokalnog razvoja

Alat%20za%20kohe
rentnost_ES_Citluk.crentnost%20DR_Citl
rentnost%20SO_Citl

Privitak 3: Plan provedbe strateških projekata i mjera za 3 godine (1+2) u excelu

IFP_2019-2021_Citlu
k_0102019.xls

Privitak 4: Projektni obrasci

ES_projekti_Citluk.zDS_Projekti_Citluk.zSO_Projekti_Citluk.z
ip ip ip

Privitak 5: Procjena mogućnosti financiranja prioriteta Strategije lokalnog razvoja (za razdoblje 2019.-2023.)

Financijska%20proj
ekcija_nacrt_Citluk_: